VILA-REAL A RAJAPLOMA

VILA-REAL A RAJAPLOMA

TEXTOS: DIVERSOS AUTORS DIBUIXOS: JULIO ARENÓS

Ajuntament de Vila-real
Tradicions

Publicació de la Regidoria de Tradicions de l'Ajuntament de Vila-real
Coordinadora de la publicació: Sonia Rubert Planes
Traducció i correcció: Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca, Mònica Soler Beltrán
Disseny i maquetació: Ismael Miralles
Impressió: Canós Impressors, S.L.

© dels textos: els autors
© dels dibuixos: Julio Arenós

ISBN 978-84-96843-78-3
Dipòsit legal: CS-56-2016

Vila-real, febrer 2016

Julio Arenós (Vila-real, 1929-1991)
cursà Peritatge Mercantil, treballà com a secretari d'exportadors de fruites i realitzà estudis de dibuix. Durant els anys vuitanta, retratà a plomí els llocs més emblemàtics de la nostra ciutat.

Com a alcalde de Vila-real és per a mi un vertader orgull escriure aquestes paraules des d'aquest llibre que teniu entre les vostres mans, *Vila-real a rajaploma*, nascut sota el paraigua de moltes i diferents il·lustracions de Julio Arenós que han inspirat els textos d'un bon nombre d'autors vila-realencs que han fet possible aquesta bona recopilació d'escrits d'identitat i signe vila-realenc.

La nostra ciutat, la nostra història, les nostres tradicions, el nostre patrimoni, la nostra gastronomia, la nostra cultura… és tot el que ha fet possible crear les belles imatges d'Arenós i els textos que les acompanyen i, sens dubte, són un passeig pel nostre Vila-real que a tots ens recrearà i ens deixarà portar fent-nos reviure les nostres arrels.

Voldria, en nom de la corporació municipal de l'Ajuntament de Vila-real, agrair a la família de Julio Arenós que hagen fet possible que les seues il·lustracions formen part d'aquest llibre, que augmentarà el nostre patrimoni cultural, i així no es perden en l'oblit. Així mateix, a tots els autors dels textos que acompanyen les imatges, us agraesc que acceptàreu el repte i ficàreu en marxa el vostre talent com a escriptors. Gràcies a tots i a totes per sense pensar-s'hi gaire, sense meditar-ho, se us ocorreguera a tots escriure… a rajaploma.

Desitge que tots i totes el gaudim!

José Benlloch Fernández
Alcalde de Vila-real

A rajaploma: tal com, sense pensar-s'hi gaire, sense meditar-ho, se li va ocorrent a qui escriu. I així mateix, de la manera més natural, sense res més que un plomí com la seua única eina de treball, van nàixer totes les il·lustracions de Julio Arenós que han sigut la inspiració principal del llibre que teniu entre les vostres mans, i que us convide a gaudir… gaudir llegint-lo i gaudir contemplant-lo.

Les imatges del nostre Vila-real nascudes del plomí de Julio han sigut la font d'inspiració i creació dels textos d'un bon nombre d'autors vila-realencs que van acceptar formar part d'aquest projecte, nascut amb el suport de la Regidoria de Tradicions de l'Ajuntament de Vila-real, de la qual hi sóc delegat, i que suposarà una aportació incalculable a la cultura vila-realenca.

Les inquietuds que per la nostra ciutat hi tenen tots els que han conformat aquest llibre són de vertadera admiració i per això us agraïm que amb la vostra contribució hàgeu fet possible aquesta obra editada que és un signe viu de la tradició cultural de la nostra vila.

Gràcies a tots i a totes els que heu fet possible *Vila-real a rajaploma*... per deixar volar les vostres idees, les vostres creacions… Gràcies per estimar tant Vila-real i per creure que la nostra llengua, les nostres tradicions, la nostra història i la nostra identitat mereixen unes imatges i unes lletres. En aquest cas ben bé podem dir que: "Una imatge inspira més de mil paraules".

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística i Tradicions

LOS TRABAJOS DE PERSILES Y SEGISMUNDA

MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA
Escriptor (1547-1616)

En el cual se fueron entreteniendo en contar el pasado peligro, el buen ánimo del jadraque, la valentía del cura, el celo de Rafala, de la cual se les olvidó de saber cómo se había escapado de poder de los turcos que asaltaron la tierra, aunque bien consideraron que con el alboroto, ella se había escondido en parte que tuviese lugar después de volver a cumplir su deseo, que era de vivir y morir cristiana.

Cerca de Valencia llegaron, en la cual no quisieron entrar por escusar las ocasiones del deternerse; pero no faltó quien les dijo la grandeza de su sitio, la excelencia de sus moradores, la amenidad de sus contornos, y, finalmente, todo aquello que la hace hermosa y rica sobre todas las ciudades, no sólo de España, sino de toda Europa; y prinicipalmente les alabaron la hermosura de las mujeres y su estremada limpieza y graciosa lengua, con quien sola la portuguesa puede competir en ser dulce y agradable.

Determinaron de alargar sus jornadas, aunque fuese a costa de su cansancio, por llegar a Barcelona, adonde tenían noticia habían de tocar unas galeras en quien pensaban embarcarse, sin tocar en Francia, hasta Génova. Y, al salir de Villarreal, hermosa y amenísima villa, de través, dentre una espesura de árboles, les salió al encuentro una zagala o pastora valenciana, vestida a lo del campo, limpia como el sol y hermosa como él y como la luna, la cual, en su graciosa lengua, sin hablarles alguna palabra primero, y sin hacerles ceremonia de comedimiento alguno, dijo:

–Señores, ¿pedirlos he o darlos he?

A lo que respondió Periandro:

–Hermosa zagala, si son celos, ni los pidas ni los des, porque si los pides, menoscabas tu estimación, y si los das, tu crédito; y si es que el que te ama tiene entendimiento, conociendo tu valor, te estimará y querrá bien, y si no lo tiene, ¿para qué quieres que te quiera?

–Bien has dicho –respondió la villana.

Y, diciendo adiós, volvió las espaldas y se entró en la espesura de los árboles, dejándolos admirados con su pregunta, con su presteza y con su hermosura.

Otras algunas cosas les sucedieron en el camino de Barcelona, no de tanta importancia que merezcan escritura, si no fue el ver desde lejos las santísimas montañas de Monserrate, que adoraron con devoción cristiana, sin querer subir a ellas por no detenerse.

Extracte literal de *Los trabajos de Persiles y Segismunda,* capítol dotze del tercer llibre

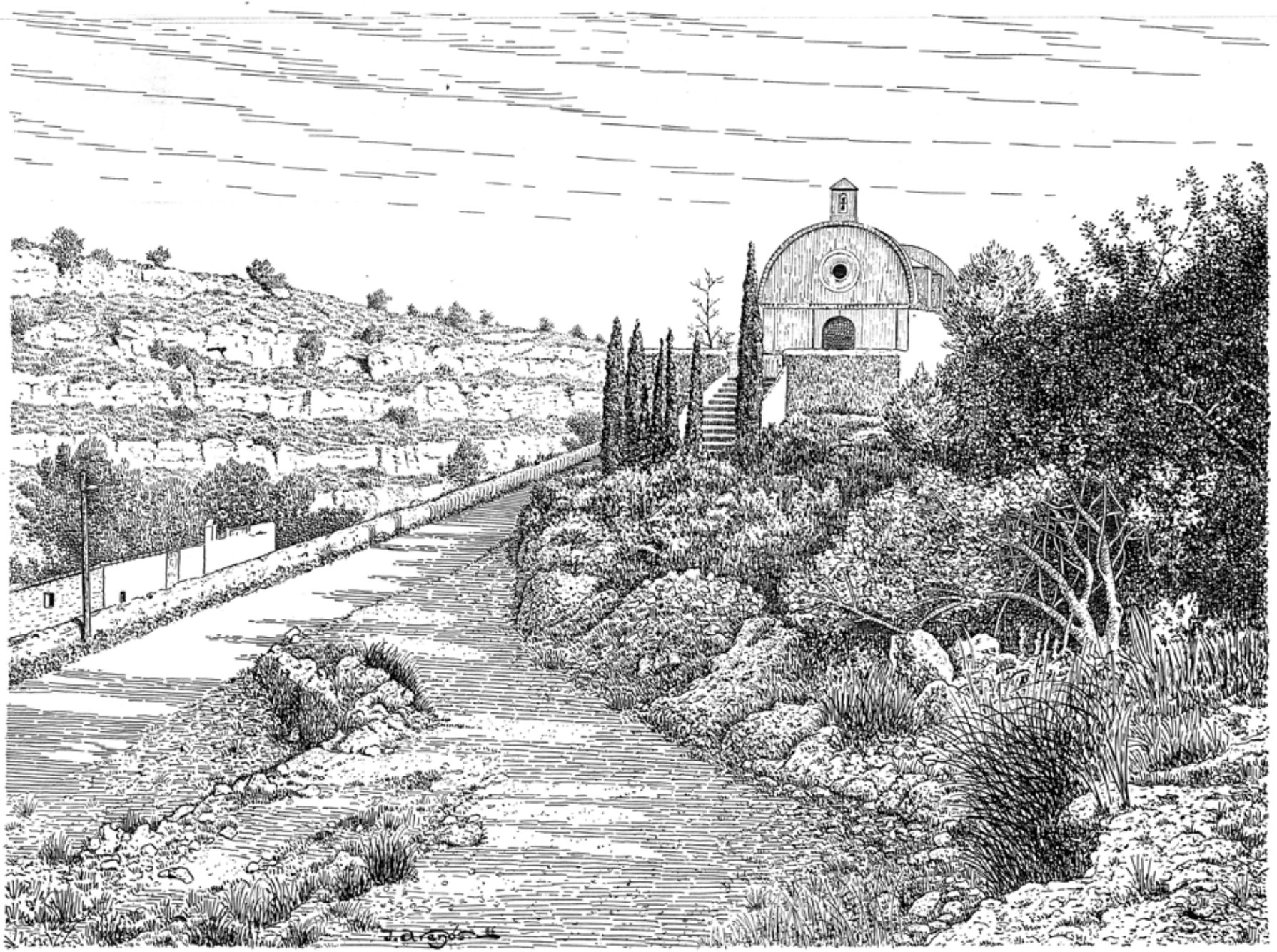

EL CARRASCAR DEL TERMET DE VILA-REAL

Abel Campos
Periodista ambiental

El carrascar del Termet és una oportunitat. Realment no existeix, tan sols es troba madurant en la meua imaginació. El carrascar somiat, veritablement, és avui en dia una pineda. És el nostre pinar del Termet. És un espai per a descansar, per a fer esport, per a llegir, per a riure o entristir-se, per a celebrar les nostres coses, per a evadir-se de l'enrenou de la ciutat; en definitiva, és un lloc meravellós per al solaç.

El pinar del Termet té un origen antròpic. Com altres espais naturals d'arreu del món va ser dissenyat pels éssers humans. Pensem per exemple en Central Parc, l'espai verd més gran de la ciutat de Nova York, als EUA. És un enorme parc urbà amb una superfície pròxima a les 350 hectàrees, vora 3,5 quilòmetres quadrats. El seu pressupost anual és d'uns 184 milions d'euros. El seu aspecte natural és el resultat d'un planificat i minuciós disseny. Central Parc va ser obra de l'arquitecte paisatgista estatunidenc Frederic Law Olmsted. Després de tretze anys de construcció va ser acabat el 1873. En l'actualitat, vint-i-cinc milions de persones el visiten anualment. Si donem una ullada virtual al parc, mitjançant per exemple Google Maps, albirarem un enorme rectangle de verdor esguitat de llacs i envoltat per un bosc monstruós de gratacels. Central Parc és un lloc de fugida per als habitants estressats de Nova York, un camp d'entrenament per a esportistes, un marc incomparable per a l'estima i un santuari per a centeners d'espècies d'aus. Salvant molt les distàncies de grandària en tots els seus aspectes, el bosquet del Termet de Vila-real, al costat del paisatge fluvial que l'abraça, també és un espai verd fabricat per a les persones i un poquet per a la fauna. El paratge és obra dels veïns de Vila-real que un bon dia van decidir construir la seua pròpia pineda.

La història d'un poble no sols la integren les seues esglésies, els seus monuments, els seus carrers, les seues places i les seues cases sinó essencialment les decisions que prenen al llarg dels anys els seus habitants. El bosc del Termet, format bàsicament per pins blancs i pinyoners, té la seua història. Abans no era pineda sinó un rocam abocat al riu Millars amb les seues balmes i la seua típica vegetació mediterrània. Ullastres, garroferes, coscolls, carrasques, vinyes i el conjunt format per la màquia mediterrània creixien lliurement entre roques, alacrans i algun escurçó. Durant la Segons República i aprofitant la festa del Dia de l'Arbre, els nostres avantpassats van plantar la nostra actual pineda. Per tant no es tracta d'un bosc natural fruit del quefer de la natura, encara que sí que és un pinar adult que no arriba a centenari.

El pinar del Termet és com un gran ésser viu. Suporta problemes de qualsevol tipus, alguns de procedència humana com les podes immisericordes, la compactació del terreny i l'obertura de rases al peu dels seus troncs. Altres dificultats són de procedència natural com recentment la plaga del *Tomicus destruens*. Un xicotet escarabat que no és estrany a les comarques castellonenques; però, com altres calamitats oportunistes, va aprofitar la sequera dels darrers anys per a atacar els nostres pins. El resultat de la devastadora escomesa de l'insecte està a la vista: un rosari d'ullals de llum que esguiten l'ombra esclarissada del pinar.

Afirma Bernabé Moya, expert en arbres monumentals, que el bosc és l'escenari creat pels arbres perquè a la seua ombra es desenvolupe una obra única i fantàstica: la vida terrestre. L'ombra de la carrasca és la preferida en la majoria dels llocs, fins i tot, més que l'obagor de la garrofera. De fet la majoria de carrasques centenàries que perduren en peu al País Valencià creixen a la vora de masos, fonts, corrals i eres perquè fa anys les utilitzaven per a gaudir de la seua ombra a l'estiu i farratge a l'hivern. La carrasca de Culla n'és un bon exemple. L'arbre es va salvar de la destral del llenyater, en temps de carbó i carboneres, perquè creix a la vora d'una font i al costat d'un camí de ferradura per on passaven milers de bèsties amb els seus pastors. La carrasca era l'arbre de l'ombra i el descans, adversari de l'implacable sol de l'estiu i immens rogle de frescor per a la migdiada d'ovelles, cabres i pastors durant la canícula de juliol i agost. Per tant, aquestes carrasques, fita d'albergueria a l'aire lliure, no es podien tocar. Però, a més, la robusta carrasca és l'arbre principal de les nostres comarques, la reina de la muntanya i la protagonista del bosc natiu. Les carrasques, com passa amb els seus germans els roures i les sureres, són arbres protectors del terreny on creixen a banda d'estimular la vida del voltant.

Avui en dia trobem santuaris vegetals com és el cas del barranc dels Horts, a Ares del Maestrat, o la sureda de la serra d'Espadà, on podrem forjar-nos una idea de com serien els nostres boscos mediterranis si no hagueren estat talats de manera bàrbara.

Ara els pins del Termet se'n van i les carrasques poden ser una bona oportunitat per a dissenyar el nostre parc urbà del futur. Un lloc d'ombra generosa i de frescor per als implacables estius mediterranis que ens esperen. Un espai de màgia i un escenari per a les ombres dels nostres gegants del futur.

Aquesta nit he somiat que el carrascar del Termet acollia la meua família amb la seua ombra màgica, fresca, literària, protectora i preferida.

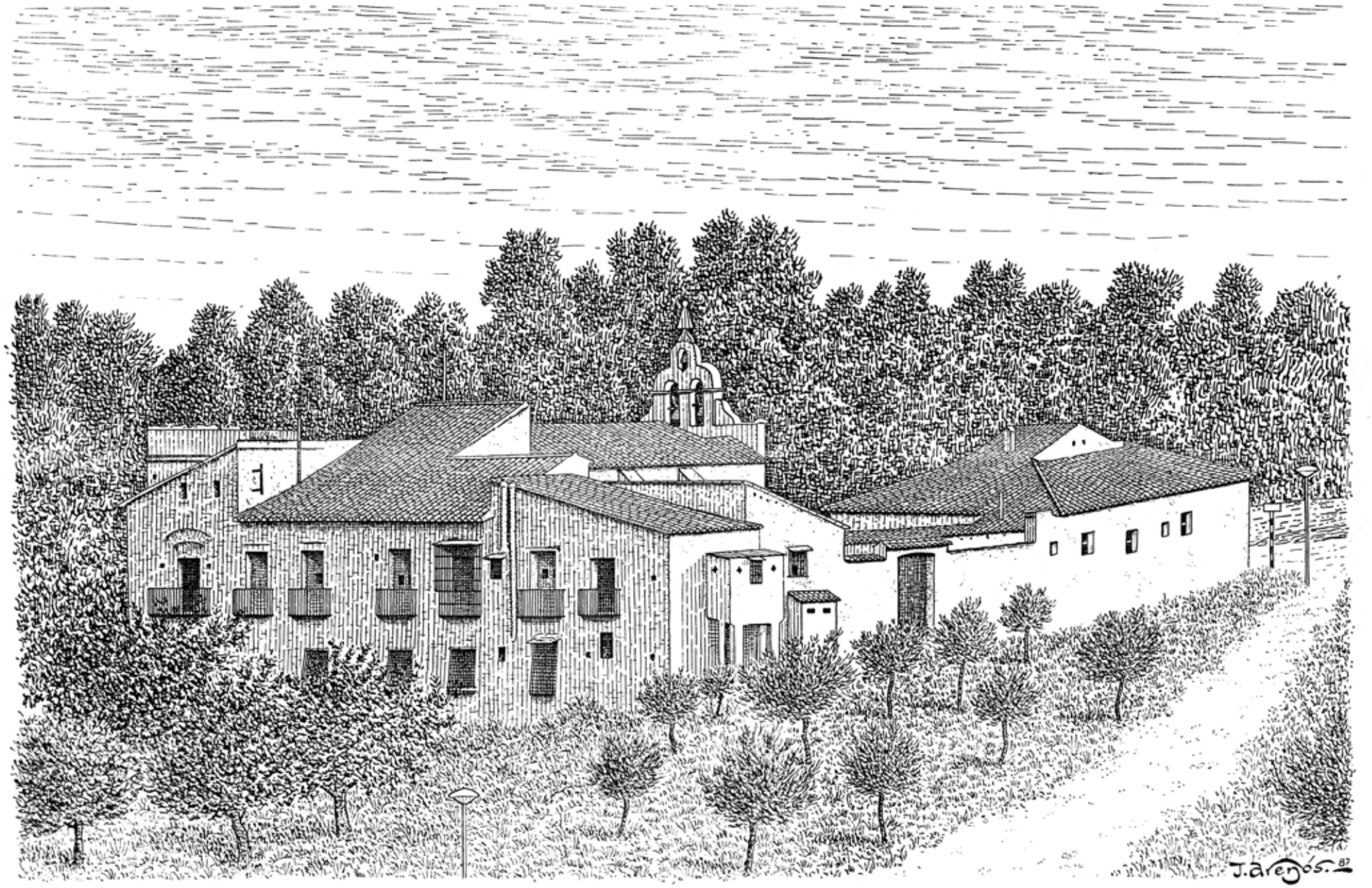
J. arenós. 87

PALLES I GARROFES...

Adolf Piquer Vidal
Professor universitari i escriptor

Diuen que sucant una magdalena dins d'un got de llet et ve al cap la infantesa com una glopada de memòria ensucrada. Els neuròlegs, una mena de científics certament assenyats, ho estan investigant. No acaben d'entendre a quin dels dos elements assignar la causa d'aquesta meravella. Siga com siga, la memòria sempre ha estat incerta, borrosa i selectiva. Per tant, recordar aquelles olors és com fer presents carros travessant per carrers lents de terra, arrossegant pols calenta. És com viatjar a l'esfera de la irrealitat, de la irrealitat de veritat, d'allò que va ser i ja no és, una mena de salt al teu passat, ben teu, ben nostre, ben de tots els que hi van ser i hi van estar. És evocar el paradís d'enlloc, on no existia Strawberry Fields ni res semblant, on els Beatles eren uns estranys i regnaven la tia Conxa i Manolo Escobar, aquell senyor al qual van robar el carro i va estar buscant-lo eternament.

Així descobriríem dies d'estiu, quan no era difícil trobar gent de pell recremada pel camí de l'Ermita avall, a l'ombra dels plàtans, carregant bajoques, tomaques o un meló d'alger de frescors ocultes al futur ganivet. Tampoc era difícil escoltar el brunzit de les mosques, el grinyol d'una bicicleta sense greixar, el xiulit llunyà de l'afilador que passava pels voltants, el dringar del vidre de les llimonades de la Gasvi blasonades en blanc, ni flairar la sentor de bonyiga de cavall, l'autèntic aroma de la Plana, de ferum ancestral.

Tot era una melodia de dones a la fresca, els xiquets al mort i pam, alguna corredissa, un crit de mare perdut o una espardenya volant. Això diu que eren temps de silencis tàcits, porucs i inquiets. A la vora, tanmateix, hi havia un monstre, com un drac insomne que bramava dia i nit, remenant una ferida llarga de quitrà, de budells motoritzats que deglutia morts quotidians. L'anomenaven carretera Nacional i era la viva presència de la modernitat. Els xiquets ja s'havien acostumat, compte a passar. Si vas a comprar vi a Canet o vas al Patronat, has de mirar ben bé. Guaita als dos costats. Vigila, despert, vigila, no tinguem res a lamentar… Allí passava un altre món, desconegut, alié i desconcertant, que remugava permanent. Això era una frontera que calia franquejar jugant-se la vida en uns instants. Alguns ho prenien com una burla a aquells éssers motoritzats que bramaven com un dinosaure de soroll rogallós de pistons.

I en tornar amb la marraixa de vi, travessar la porta oberta de bat a bat, carrera fins al corral on encara hi havia la pell de conill penjada des de diumenge, per a eixugar. Ja vindria el peller, que els donaria una caixa de llumins si li la volien bescanviar. Seria per fer-ne guants o abrics, aquella despulla de sacrifici lepòrid? De la resta, mengívola, sí que en sabien el resultat: paella dominical.

L'àvia cantussejava "Apoyá en el quisio de la mansebíaaa" perquè no sabia què significava la lletra. Mancança de coneixements d'idiomes, res no ha canviat. I un colp de pilota a una maceta, i una petúnia decapitada perquè l'èmul de Marcial ha rematat mal de cap, "Poste, poste, que no ha arribat a entrar". "Redéu, ja m'heu tornat a trencar les flors?". Futbol de ràdio o de calvari, i de diumenge al Madrigal de tercera. Diuen que un dia es va veure l'autobús del Barça passar per la general, que anava a Mestalla possiblement, i que els xiquets de l'escola feien crits i salts, contents de descobrir que aquells homes existien més enllà dels cromos.

Eren rutines d'ambient pobletà, sense presses, amb uns altres maldecaps. La collita de la taronja ocupava la conversa dels majors. Els altres, els menuts, ja pensaven en els Reis d'Orient "Tirorí, tirorí, senyor rei estic ací" per si queia una pilota "de reglament". S'havia d'aprendre bé, no fóra cas que, en el moment decisiu, fallara la memòria i passaren la mà per la paret.

Campaven les rutines com anar al quiosc de Benito a comprar el diari, el viatge a l'estanc a per Ideales de l'avi Vidal. "Coses de senyorets; això dels filtres no cal, no cal". I si venia una propina, perres grosses o pesseta, ja provarien d'anar a Campos, un polo de líquida, ben barat. Mentre se'l menjaven, s'acostarien a la general per a descobrir algun Citroën *Tauró* francés –o de gent d'ací, de qui no es deia per què se'n va anar, ni per què havia tornat– un Volswagen *Escarabat*, o qui sap què.

Acabada l'exploració automobilística, passaven a casa del veí, innocentment esperaven la tornada dels homes del tros. En arribar, oncles i pare entraven l'animal al fons del corral. No els deixaven apropar perquè tenia el seu perill. Descarregaven, es rentaven amb sabó vora la safa que hi havia al mig del pati i seien a descansar. Iniciaven una conversa d'eixugamans. Les criatures rondaven per allà i admiraven la gràcia opulentament equina i el llustre de pèl cendrós de la cavalleria. Olor de palla i de garrofes, "Tirorí, tirorí, senyor rei estic ací; casques i avellanes, totes per a miii; palles i garrofes, per al seu rossíííií".

I un dia de tants, després del ritual, l'home adust, pitjant la picadura, mentre embolicava el paper abans d'allargar la llengua cap a la pega, va deixar caure una sentència solemne i fulminant: "Si enguany toquem sis mil duros, si la collita de la nàvel va bé, comprarem un auto, una tartana, per a anar a treballar al camp. Els animals ja no valen. Els temps estan canviant. L'haca, millor vendre-la per a fer-ne carn".

Quan vingueren els Nadals, els xiquets s'havien fet grans i no van tornar a cantar el *Tirorí*, perquè el rei no tenia rossí.

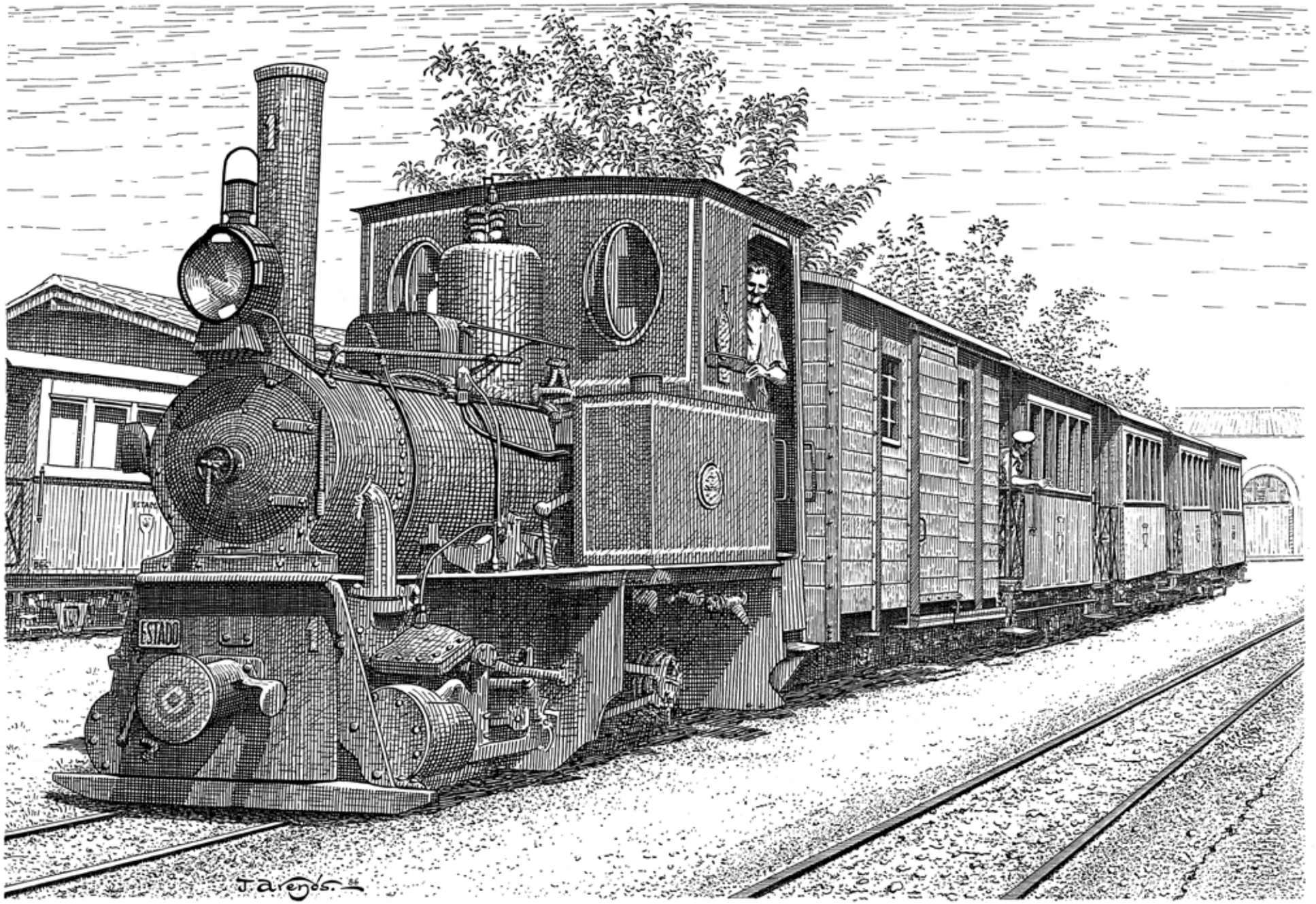
ESTADO

RESPIRAR VILA-REAL

Ana Costa Gozalbo
Publicista i periodista

Fugir del ritme frenètic diari i dels automatismes de la vida quotidiana no és fàcil, però el nostre poble ens regala espais que em fan respirar tranquil·litat i m'evoquen les nostres arrels i avantpassats.

L'aroma a pi del Termet i la seua espectacular bellesa natural em traslladen a un estat de calma i, com no, a la meua infantesa amb totes aquelles acampades que les purissimeres organitzaven i que continuen fent any rere any. Sincerament, no crec que els vila-realencs no valorem el Termet, tot al contrari, podem comprovar que l'hem estimat i protegit des de fa segles, el que passa és que el seu emplaçament apartat a dos quilòmetres del nucli urbà, sobretot per als que vivim al centre de la ciutat, a voltes ens fa oblidar que tenim un espai impressionant ple de possibilitats i racons per descobrir.

Un altre dels punts clau és la Reial Capella de la basílica de Sant Pasqual, per a mi un dels llocs amb més valor i espiritualitat. Visitar el nostre patró em dóna pau, confiança i em reafirma en la convicció que el millor sempre està per arribar i que el nostre patró no ens abandona mai.

Finalment, la plaça de la Vila crec que és un dels llocs amb més encant de la ciutat. Els porxes medievals i les terrasses són la combinació perfecta per a relaxar-se i gaudir de bona companyia. Amb l'arribada del bon temps i l'olor de la primavera, la plaça s'ompli de vida i oci. També és un plaer passejar per la plaça de Mossén Ballester i el carrer de la Sang de Crist, llocs en els quals he crescut.

Les festes patronals en honor a sant Pasqual i a la Mare de Déu de Gràcia formen part d'aquest aroma a tradició i festa que també ens fa deixar un poc a banda la rutina. L'ambient festiu de les penyes, l'olor a xulla o el so del tabal i la dolçaina ens recorden d'on venim.

La nostra Setmana Santa, d'Interés Turístic Provincial, acull imatges boniques però sens dubte em quede amb el Sant Sepulcre, confraria a la qual pertany la meua família i que per a mi té un simbolisme especial. L'entrada del sepulcre a l'església Arxiprestal la nit de Divendres Sant és una sensació única, emotiva i que, fins i tot amb la foscor, deixa entreveure la majestuositat de la nostra església Major.

El convent del Carme és un altre lloc especial del nostre poble. Al llarg de tot l'any simbolitza la senzillesa i la solidaritat, però aquest darrer valor hi és especialment viu el vespre i la nit de Reis quan centenars de voluntaris treballen perquè la il·lusió i l'alegria arribe a tots el xiquets de la ciutat. Per la feina que desenvolupen i per garantir una de les nostres tradicions més boniques, la Joventut Antoniana mereix, almenys, el seu reconeixement. A més a més dels ja anomenats, comptem amb més patrimoni religiós com la capella del Crist de l'Hospital que posen el colofó a un ric recorregut que, en l'àmbit institucional, senta les bases per a fomentar la ciutat en el pla turístic.

La torre Motxa, la Murà o les recents restes de muralla medieval localitzades al nou espai obert on abans hi eren els jutjats ens recorden que fa segles la nostra vila la formaven centenars d'habitants que van posar arrels ací i que van començar a construir el que som avui. Encara que ho detallaré un poc més endavant, la història local demostra que les nostres gents s'han caracteritzat sempre per la valentia, l'alçada de mires i la lluita per fer de la ciutat un lloc pròsper i amb diversificació econòmica.

Un poble, que ha anat fent-se gran i que dóna cabuda a grans i menuts. Passejar per joves zones residencials com els voltants de l'alqueria del Carme o la Maiorasga, demostren que Vila-real és un lloc també per a joves i que anima a practicar exercici a l'aire lliure quasi durant tot l'any. En definitiva, són espais i moments que em fan sentir i respirar Vila-real: gaudir de la reflexió i la tranquil·litat necessàries per a recarregar forces i continuar amb les responsabilitats de cada dia.

Un altre valor que respira Vila-real és l'emprenedoria. Els llauradors i els industrials, als quals dec especialment amb orgull el meu cognom, han desenvolupat la nostra economia a base d'il·lusió, treball i desafiaments. Vila-real no seria el que avui és sense el Millars i els llauradors i sense els industrials i empresaris que van ser amb constància i esforç un important motor econòmic per a la ciutat. Un esforç que va donar fruits, preocupacions, alegries i, sobretot, experiència de vida i consells dels que hauríem d'aprendre.

Les bones sensacions lligades a la ciutat no acaben ací. Si és ben cert que el futbol desperta passions i moltes vegades tensió i nerviosisme, les meues paraules no poden passar per alt un dels fets per a mi més evidents i que sempre he manifestat. I és que el Villarreal és el nostre equip i aqueix nexe que ens manté units com a poble i que separa les diferències polítiques. Independentment del signe, tots som groguets. És un vertader orgull, a més d'un bon exemple del bon fer des del punt de vista de la comunicació, haver construït aquests vincles emocionals per als quals no hi ha rivalitat entre els veïns de la ciutat.

Amb tot açò, declare el meu orgull i estima al poble com a vila-realenca però també des d'ací vull fer una picada d'ullet a tots els veïns de la ciutat que d'una manera o d'una altra treballen pel poble i l'estimen o ho van fer en el passat. Cadascú, des de la seua àrea, crec que tots fem i respirem Vila-real.

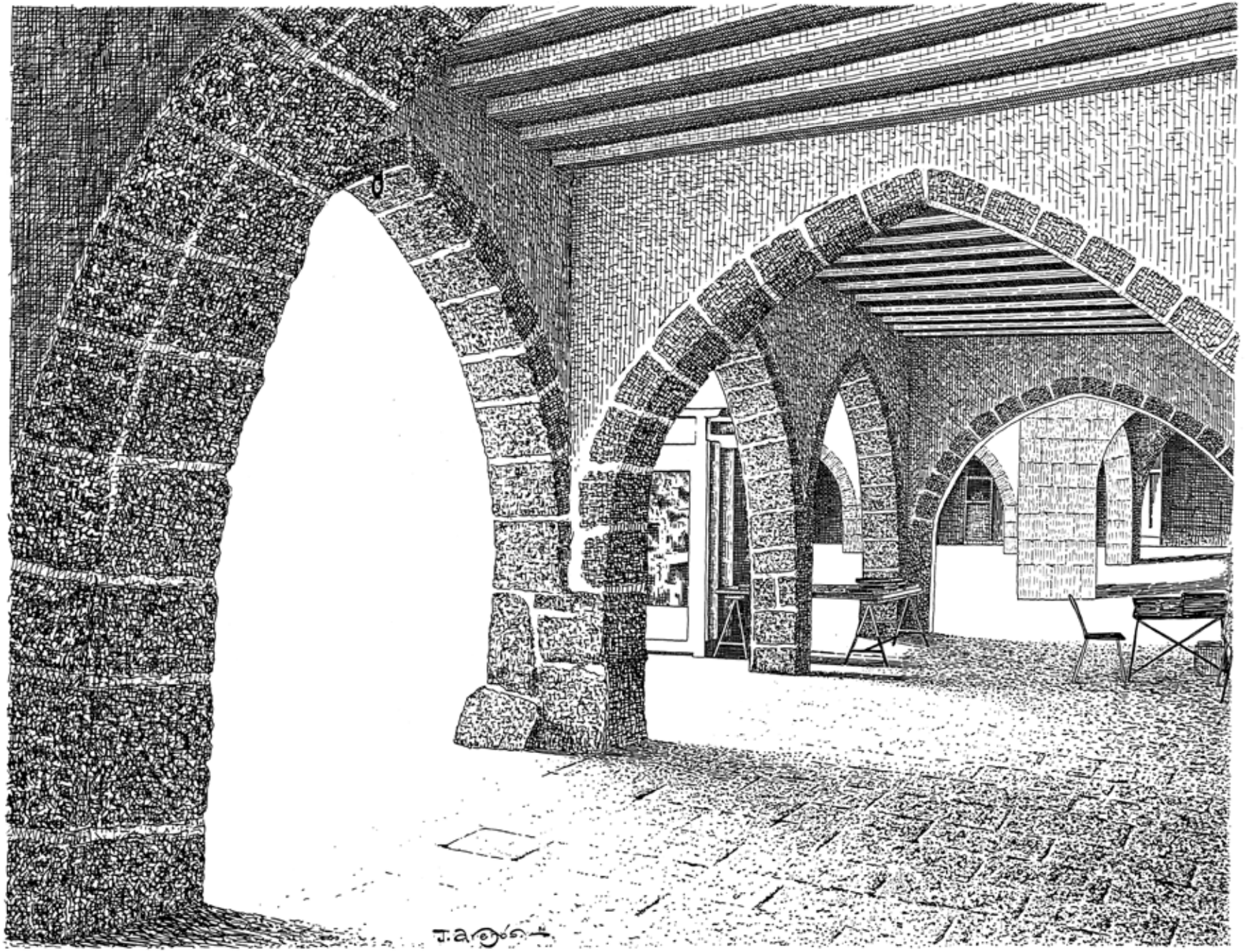

L'ÀNIMA DE LA CIUTAT

Ángel Báez
Periodista

Per a tocar l'ànima de las coses no cal bisturí; per a veure-ho, cap lent correctora que t'aproxime a les seues entranyes; per a parlar, ni tan sols el llenguatge, no hi ha idiomes en la intimitat de les essències. Perquè basta tenir la voluntat d'acostar-te al fruit per a arrancar-li un galló. I així ho vaig fer un dia, quan encara proveït de l'aroma de la devesa, vaig canviar la flor d'estepa i el romer per la tarongina del pla, en un empelt que, més que esqueix, va ser una abraçada.

Així, em vaig aproximar, vaig tocar, vaig contemplar i vaig parlar amb l'ànima de la ciutat, de les seues nits a la fresca, del múscul que va trencar la pedra que abriga l'aigua, de l'èpica de la seua història, d'aquells palpissos que rascaven la corda en record de l'Alhambra, del roig cardenalici i devots de la reconciliació.

Em vaig acostar al verd de l'ermita sota la salutació del pastor, al fang que engalana passats i presents, a les estretes artèries d'una trama urbana castigada pel temps i vaig buscar la mirada d'un rei exiliat que va deixar les seues paraules al cor de la ciutat.

Vaig compartir l'afonia en un Madrigal, convertit en ensalada d'emocions, mosaic d'estranys deliris que ericen la pell d'entusiasme, lubriquen la vista o acoloreixen les esperances.

Vaig recórrer les teues séquies, vaig entendre la teua llengua i vaig compartir les teues estovalles. Vaig besar la bandera i la plata inerta de les teues devocions, vaig xafar els teus sacrosants llocs. Vaig deambular pels teus angostos carrers en un lent pelegrinatge, vaig clavar les meues sabatilles en el fang a manta dels teus horts per a beure la teua aigua.

Vaig escortar la teua morena talla pel camí del fervor, em vaig encongir amb l'ensordidora veu de les festes i vaig tastar el gra groc de les teues excel·lències. Vaig respirar l'encisador aroma de les nits de xulla, i vaig mullar en els teus caldos amb la desimboltura d'aquell que és un més a taula i, avui, és ja part de la quotidianitat.

D'aquella matèria fosca, desconeguda, avui he fet arrels, del color del sol, miniatura d'una ciutat que porta el nom d'un inventor de sons i que m'il·lustra, diàriament, la immensitat de velles torres esmotxades entre muralles i fumerals.

És l'ànima d'una ciutat que diu que s'anomena poble, que avui, entre campanada i campanada, incorpora al seu cutis noves formes d'existència, vivències molt llunyanes en l'espai en un temps nou, que poc s'assembla a les coses d'ahir, que avui és diferent i que, per al demà, busca el seu millor escriba.

La meua ciutat ha sabut crear un gran carilló que volteja l'entusiasme, que alça pedra a pedra les seues esperances per a fer oblidar les seues desgràcies i recuperar, així, la memòria de vells ermites, de portes fortificades mentre posa llum al mur de les seues lamentacions.

Sota la pell de ciment, entre lluminàries que avui anomenen leds, s'amaguen la vida i obra dels avantpassats i els seus baluards, de velles lluites fratricides per un pam de terra, d'honrats i deshonrats, de benestants, mísers i miserables, de guerrers i conciliadors en aqueixa gran enciclopèdia de vivències que componen la teua llarga història de trobades i desacords.

I a sota del parral dels masets, el tracte i la paraula d'honor d'un temps quasi oblidat que, als acords de la dolçaina i el tabalet, clava el genoll en costums centenàries, com un dia va clavar el pic per a esquerdar la dura roca o va vestir el progrés amb un mar de taulellets.

Però de tot, em quede amb l'esperit que modela el caràcter de la seua gent, per a la qual innovar no és el futur, sinó que forma part de les essències del passat i el present, de la passió a comptagotes, de l'humor, de la sorneguera visió de la vida o de l'ànim i genialitat que mouen desenfrenades cavalcades.

És la vila que no coneix ficció, la que, ancorada en una immensa planura de tarongers i plantes transformadores, es mostra sense complexos, transparent.

És la ciutat de l'ànima o l'ànima de la ciutat la que em va portar a obrir nous camins de renaixement sobre arcs apuntats, llindes i columnes sobre plantes de plenitud barroca. Perquè amb l'aroma de pinedes, el so d'assuts i la visió d'altars majors vaig modelar un nou paisatge urbà de sensacions, un món que va despullar l'ànima d'un poble en un goig constant.

I va ser llavors quan Vila-real em va obrir les seues portes, de bat a bat. Havia tocat la seua ànima.

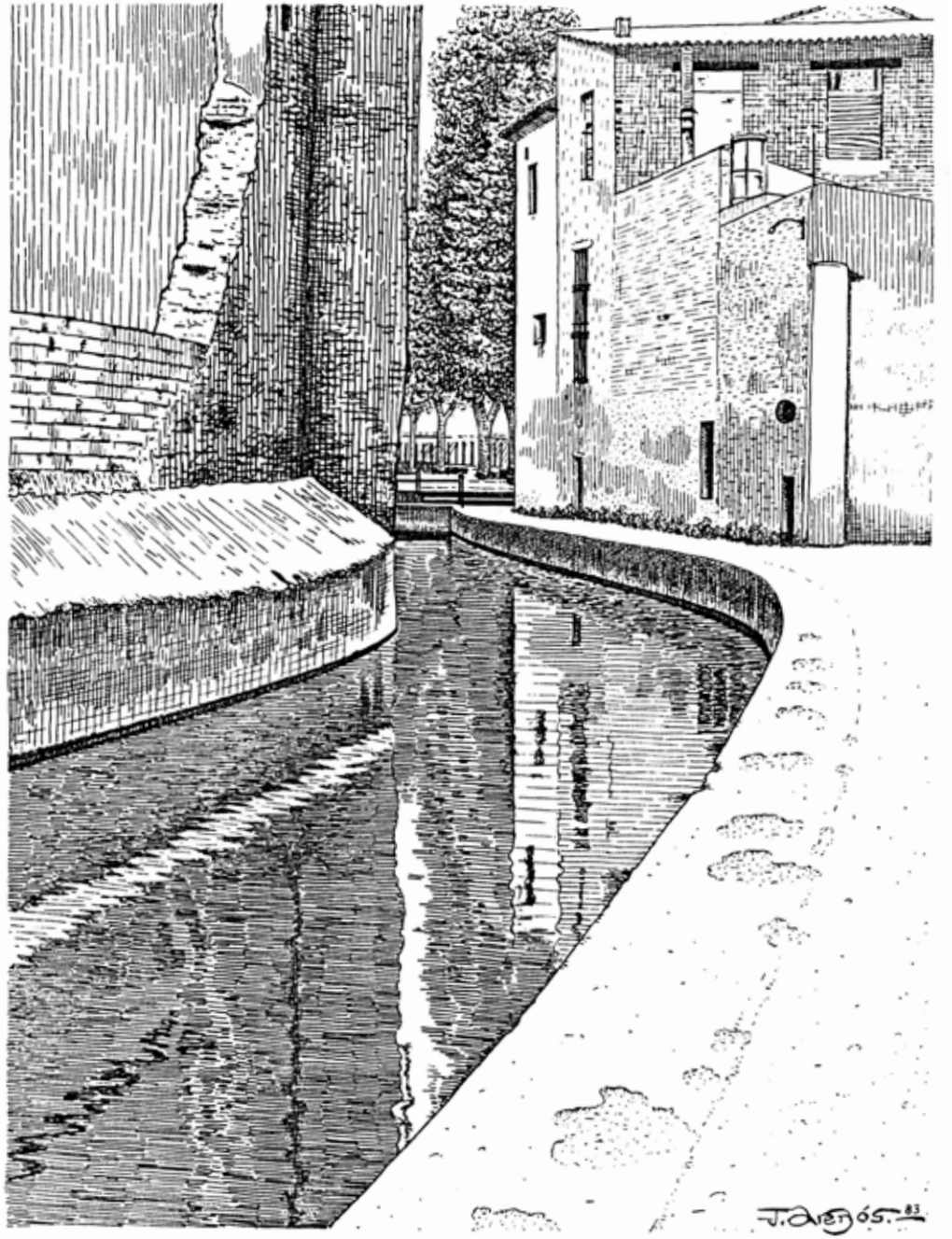

VILA-REAL ÉS UN LLENÇ

Ángel Gil Cheza
Escriptor i editor

El mateix que una obra pictòrica es compon de milers de traços, la nostra realitat també és un mosaic d'experiències, records i emocions. Si ens apropem molt a aquest llenç potser gaudirem menys de la totalitat de l'obra, però apreciarem més el gruix del pinzell, les línies que fa, la tonalitat, l'amor amb què es barregen els colors. I si ens acostem més encara, inclús perdrem de vista la imatge sencera però podrem fixar-nos en cada pinzellada i trobar el que no podríem haver vist des de la distància, observar amb detall, per a allunyar-nos després una altra volta. Se sol dir que no hi ha una única lectura d'un llibre, sinó que cada lector en llegeix un de diferent. Pense el mateix d'un llenç. I potser Vila-real és un llenç.

Vila-real per a mi és una vesprada d'hivern als anys vuitanta. La llum s'ofega pels carrers. La pluja cau constant i atrevida. La circulació, la quantitat de cotxes que s'emboteixen pel centre antic fan d'aquest poble una estampa més urbana que em recorda pel·lícules que he vist de Nova York, de París… en la ment d'un xiquet no hi ha prudència ni mesura. De vegades, avui en dia, sense ser ni tan sols conscient, torne a fer aquell trajecte amb cotxe, un Fiat 126 de color roig amb capota, enmig d'una tempesta, mentre els llums dels comerços i els semàfors arrelaven als vidres, i les gotes s'arrossegaven cap avall.

Aquesta mateixa pluja, anys després, cau en forma de gota freda a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia un mes de setembre. Tinc onze anys, i tota la colla hem anat fins allà plovent amb les bicicletes buscant aventures. Els arbres, alguns dels quals hem plantat nosaltres mateixos en una activitat escolar anys enrere, ens esperen en silenci, mullats, pensatius. Anem amunt i avall per les escales, per les costeres. La nostra imaginació ens fa somniar amb coves sense fons, amb tresors… i no sabem que el tresor més gran se'ns en va de les mans: la joventut, la innocència…

Recorde una tardor de finals dels setanta, potser, la meua iaia torra alls porros a la foguera que els collidors han encés per al dinar. Els hi ha portat vi roig i tabac negre. L'olor a clemenules és com un d'aquells traços del llenç del qual parlava fa unes línies. Un dels traços que millor pinten aquest poble nostre tan nostre. Un traç color taronja, fort, quasi roig, com el cel que s'engoleix el riu més enllà del pinar del Termet cada vespre, quan el dia mor i s'encén el foc a la llar dels masets, i l'olor a llenya de taronger acaricia la humitat, i prompte es confon amb el fum i l'aroma de castanya torrada a la Fira de Santa Caterina, o amb la paella de pilotes de Nadal, o les panades de Pasqua… Vivim la vida amb els cinc sentits, per això aquest és un llenç amb colors, però també amb olors, amb sons i sorolls i música, amb menjars, amb experiències que s'agafen a la pell per sempre.

Els passos em porten ara als anys noranta. Torne a casa de matinada. És dissabte i he estat amb la colla. Ara el carrer és tot meu. No hi ha ningú. Ni tan sols el silenci, ni tan sols la nit, ni tan sols la imatge d'aquella jove que m'ha furtat la vida fa uns segons. Estic sol. Raval del Carme, carrer Major Sant Doménec, plaça Major, carrer Major Sant Jaume, Sant Roc, Sang de Crist, vaig amunt i avall. Em sembla que és la primera vegada que observe el poble amb aquesta fam. Amb aquesta profunditat. Mire cap a dalt i m'adone que mai he vist aquelles cases, aquelles arquitectures on s'ha escrit la història de la nostra ciutat. Per primer cop, sóc conscient del pas del temps, de la inevitable derrota de cada generació i la victòria de la memòria, dels records, que és la matèria de la qual estem fets, en realitat, diga el que diga la biologia. Arribe al carrer de Bayarri i pare enfront de la llibreria. He passat centenars d'hores allà davant al llarg de la vida. La nit s'enfonsa, la matinada naix cap a l'est i jo somnie despert.

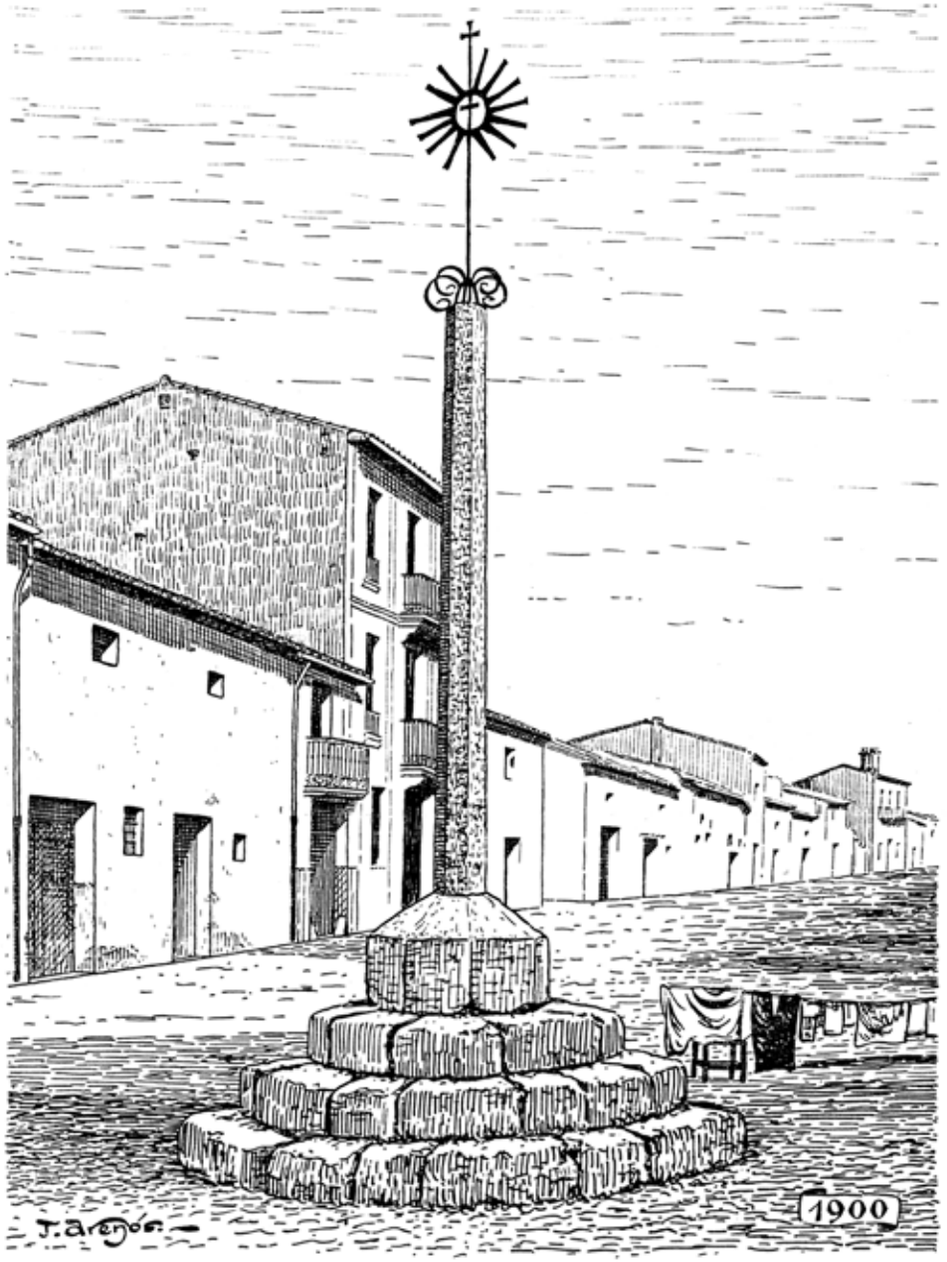
1900

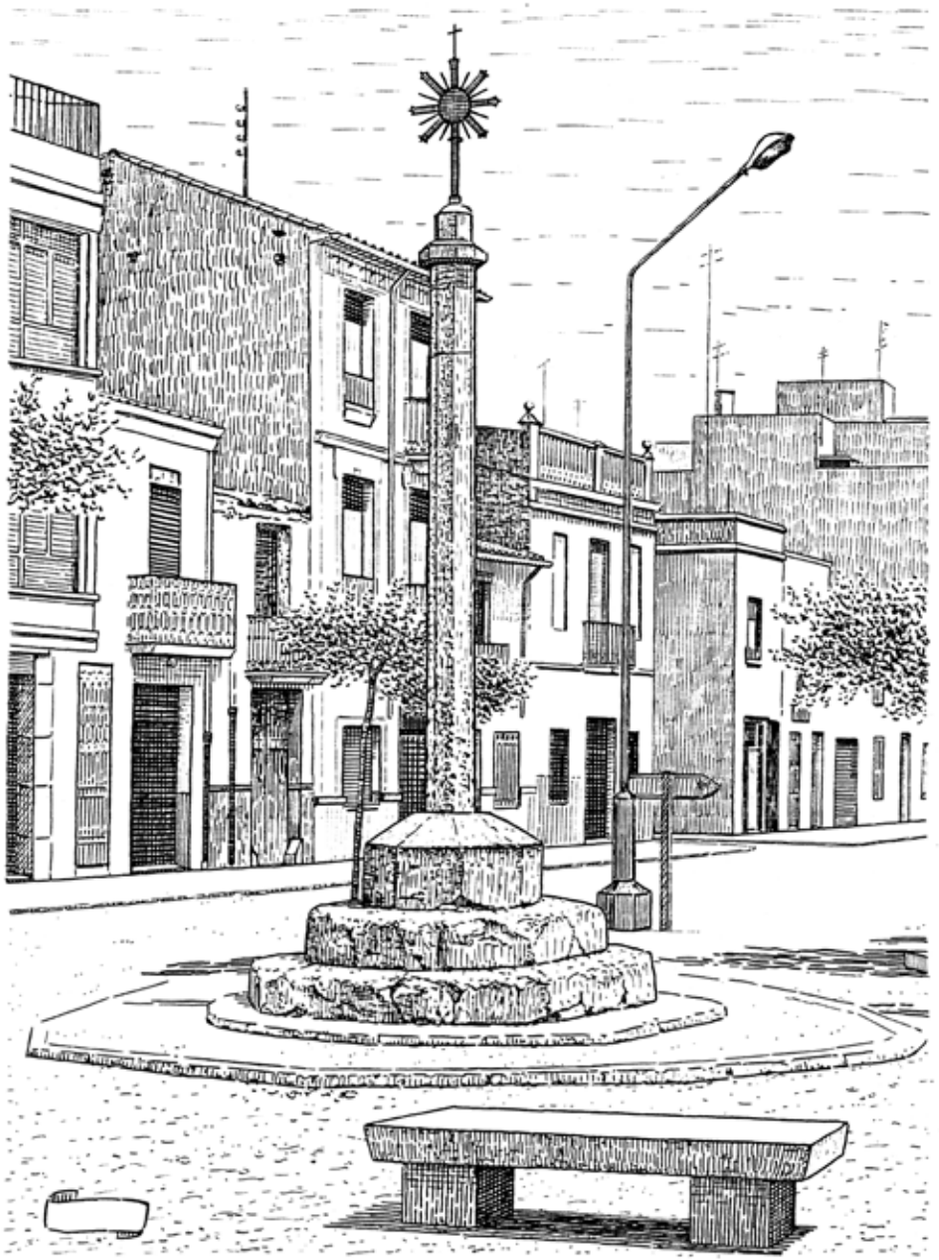

ENTRE AMIGOS

ANGELINA ABAD CANTAVELLA
Poetessa (1893-1965)

Buenas tardes, don Clemente.
Buenas tardes, don Marcial.
¿Qué tal se explica la gente?
La que yo conozco… mal.
¡Hombre! ¿Qué es lo que me dice?
Pues le digo la verdad,
hoy todo el mundo maldice
que es una barbaridad,
está el mundo descontento.
Se puede saber ¿por qué?
Venga pues, ahí está el cuento;
que yo mismo no lo sé.
Están todos intrigados;
si aquel meterá la pata,
si estos van desacertados.
¡Una verdadera lata!
Que se trabaja muy poco.
Que vamos a estar peor.
¡El mundo está medio loco!
¡Medio loco, sí señor!
Vamos pidiendo bordillos
otros reclaman acera.
¡Los hay que son tan sencillos…!
¡También los que son fieras!
Como muestra un botón.
¿Ve usted Ramón y Cajal?
Pues tuvo una pretensión,
que me pareció muy mal.
¡El gran doctor…! Todo un hombre.
Atiéndame, don Clemente.
¡Deje, deje que me asombre!
¡No es el doctor!... ¡Es… la gente!
¡Dijo usted que pretendió el gran Ramón y Cajal!
¡Si habla usted me callo yo!
Continúe, don Marcial.
¿No hay una calle que lleva ese nombre
y el agua no es cosa nueva?
¿Cosa nueva…? ¡Qué va a ser!
Yo sé de toda la vida,
que apenas rompe a llover
está en un mar convertida.
¡pues los vecinos… pidieron
que se arreglaran no sé qué!
¡Y quizás lo consiguieron!
¡Conseguirlo! ¡Fíjese! ¡Una petición necia!
¡Es que tienen un descaro!
¿No están peor en Venecia?
¿Pues no han de estar, hombre? ¡Claro!
¡Si habían de estar contentos;
y hasta habían de pagar,
porque en algunos momentos
se encuentran dentro del mar!
Pues las aceras de allí
todas muy nuevas. No tal.
¿No las reformaron? Sí,
pues no entiendo, don Marcial.
Verá, desde la Alameda
a la calle de Figueras,
es ¡lo único! que queda
luciendo viejas aceras.
¿A los dos lados?
A un lado.
¡Qué extraño!
¡No es de extrañar!
sin duda las han dejado
para poder comparar
lo moderno y lo antiguo.
Pero esta comparación
no ha gustado; lo atestiguo.
¡Qué ingratos… qué ingratos son!
Tengo prisa, don Clemente.
Vaya usted con Dios, don Marcial.
Nos veremos nuevamente.
Ya hablaremos de la gente.
Y de Ramón y Cajal.

Setmanari de *Villarreal*, 23 de setembre de 1933

CIRCULO
LEGITIMI
DICATO
A CATOLICO
J. Arenós 88

IES TÀRREGA (1966-2016): A LES PORTES DEL CINQUANTENARI

ANTONI PITARCH FONT
Professor de Geografia i Història

La societat del coneixement és, ara mateix, el futur immediat. Ho escric sense desmeréixer l'economia productiva, a base de taronges i taulells, que tantes alegries ens ha donat als vila-realencs. Amb el pas dels anys, però, ha pres molta importància, tant cultural com econòmica, la inauguració del primer institut al setembre de 1966 del qual, si tot va bé, celebrarem enguany el 50é aniversari, com escau. Més endavant, a la dècada dels vuitanta del segle passat, va arribar la UNED i també més instituts i centres educatius, però la primera pedra de la història del coneixement a la ciutat de Vila-real va ser l'anomenat aleshores Instituto Nacional de Enseñanza Media.

Els adolescents dels setanta, per tant, ens podem considerar uns privilegiats per haver estrenat institut i també Biblioteca Municipal, a la vora de la séquia Major que, durant tants anys, havia regat l'hort de Sarthou. Els alumnes que vivíem *de la carretera per amunt* havíem de jugar-nos la vida amb quatre passeigs diaris d'itineraris diferents. Les setmanes d'exàmens, els més responsables no tenien temps de res més, de casa a l'institut i de l'institut a casa, però les setmanes més relaxades, que eren la majoria, les xiquetes solien deixar-se caure, al migdia, per la Cafeteria Sedre on sempre hi havia algun futbolista fent-se l'aperitiu, sobretot després de l'ascens a Segona Divisió de 1970. Però els xicots anàvem a un altre rotllo i, sempre que podíem, féiem l'escapada fins a la Frontera Azul, un solar del camí del Cedre, usat en festes per a muntar els cadafals o la plaça de bous portàtil, on teníem el nostre camp de futbol particular. Un altre itinerari consistia a passar pels Lluïsos i fer la *cincaeta* al futbolí, la partida de billar o, simplement, fumar-nos una cigarreta de Bisonte o un Celta curt.

Nosaltres no vam anar a EGB, no, estudiàrem amb la Llei Moyano de 1857, però aquell pla d'estudis, amb els dos batxillerats més el PREU –que acabaria anomenant-se COU–, suposava assistir durant set anys al mateix centre d'ensenyament, és a dir, entrar amb 10 anys i amb els mocs penjant com qui diu i eixir fet un home amb 17 o 18 anys. De tota manera, després de tants anys seguits al Tàrrega, el que més recorda tothom és el gos que va haver de sacrificar mossén Guillermo al jardí, perquè els guàrdies municipals no van demostrar el valor suficient. També el viatge a Andalusia i Ceuta del COU del 74, que ja té els 40 anys complits, o les festes de Sant Pasqual, en què compartírem colla i solleta, entre companys de classe, quan això de les penyes estava en fase prenatal. Alguns recorden el Parador o els anys iniciàtics al Tiffanis (després Flamingos), els de transició a Doña Tula i els de graduat fester a la mai oblidada Discoteca Eros, sense oblidar les escapades als pobles dels voltants o les nits d'estiu al Jardí Alaska, amb l'actuació dels incombustibles Montesol de Vicent Colonques i Harmònics del senyor Casalta.

Aquells anys del tardofranquisme, la majoria dels joves passàvem molt de política, perquè ens havien explicat que això era una cosa molt roïna que sempre corrompia les persones, però de tota manera començava a despertar-se certa consciència contra la dictadura mitjançant els Aplecs de la Plana que se celebraven al Termet de l'ermita on, entre altres eslògans, aprenguérem aquell tan famós de "Llibertat, amnistia i una tia per a cada dia"...

A tots aquells joves austers, reivindicatius i ara, potser, malalts per la remembrança, els motiva continuar vivint per molts anys en una ciutat que aposta pel coneixement, la investigació, la cultura i la ciència: el pròxim repte ha de ser, si més no, traslladar una facultat de l'UJI a Vila-real!

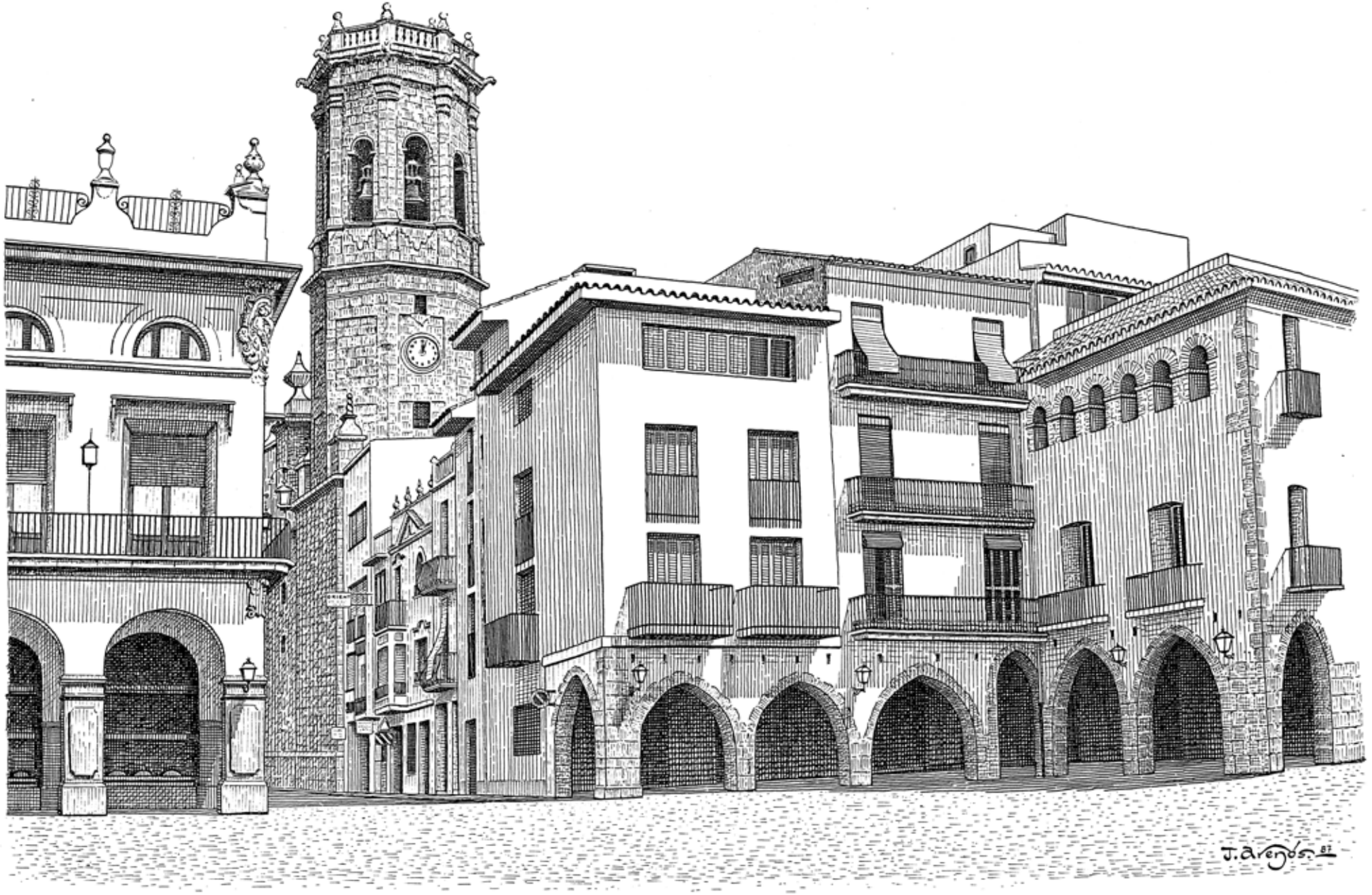
J. Arenós 81

VILLARREALERÍAS. RACONS URBANS

BAUTISTA CARCELLER FERRER
Alcalde de Vila-real (1937-2014)

A mesura que els pobles es fan grans i hi ha necessitat d'eixamplar els seus carrers i d'alinear les seues cases, o simplement per remodelacions que afecten la via pública, van caient cases, racons, carrers i de vegades fins i tot barris, que estan tots ells plens de tipisme, plens de sabor antic, plens d'una història no escrita que ha determinat fins i tot noves denominacions toponímiques.

No fa molt, la premsa valenciana es va dedicar a comentar cada un dels atzucacs que queden encara a la capital del Túria. Per a qui no estiga al corrent de la paraula, diré que atzucac vol dir carrer estret, xicotet i sense eixida. En la nostra ciutat, en temps ja actuals, hi havia dos d'aquests carrers. Un d'ells, l'anomenat carrer de la Bodega que arranca del carrer de la Cova Santa i moria sense tenir eixida a l'avinguda de la Murà. Hui ja té eixida per obra i gràcia del passatge que hi ha entre la Banca Catalana i Helados La Jijonenca. La segona el carrer de Sant Manés, que arranca de la plaça Major, tram abans anomenat Desemparats i mor a esquenes de l'edifici que ocupa la Cambra Agrària. Aquest edifici li impedeix tenir eixida a l'avinguda de la Murà. La premsa valenciana volia deixar així constància d'uns llocs de la geografia urbana que prompte perdran la seua singularitat. El mateix motiu m'impulsa a mi a ocupar-me del tema.

En el nostre cas no podem parlar d'atzucacs perquè entre nosaltres, fins fa quatre dies, com qui diu, hi havia racons que tenien nom propi i fins i tot, el que és més curiós, una vida pròpia. Alguns d'aquests noms s'han incorporat a la nomenclatura popular i oficial dels nostres carrers, altres, al contrari, s'han perdut.

Les obres de l'avinguda d'Alemanya avancen a passos agegantats en la seua realització que li donarà una funcionalitat i elegància de la qual mancaven fins ara. Just on s'acaba la línia de les obres actuals, allí mateix, queda per a la història, la curta història que va d'ara a quan s'aconsegueix realitzar la segona fase de les obres, l'anomenat racó de la Titotera.

Aquest racó que formen unes cases xicotetes, modestes, mostren una arquitectura urbana, popular, pobra i antiga. Deu el seu nom a una senyora el nom de la qual no m'han comunicat però que es dedicava a la cria de titots. Cal ressenyar que era el matrimoni qui es dedicava a cuidar d'aquestes aus, per la qual cosa el nom del racó és conegut tant en masculí com en femení. El racó donava al camp directament. No fa tants anys que encara hi havia horts amb ametlers i altres arbres d'aquest tipus per la contornada.

La nostra ciutat no ha tingut únicament aquest racó. Ha tingut diversos. Uns desapareguts i altres no. Uns amb major personalitat i altres menys.

Per ser un dels racons que encara continua en peu i seguirà pels segles dels segles, cal parlar del situat al carrer de Betxí, quasi a la seua trobada amb els carrers de l'Assumpció i Josep R. Batalla. La xicalla del barri i tots els veïns, sempre ho hem conegut com el racó del carrer de Betxí. Hui, per allò de l'oficialitat, s'anomena plaça de Betxí. Quin seria el motiu pel qual es va fer aquest racó on hi ha almenys 15 cases?

Racó de la Tensa. Pregue al lector que en pronunciar la paraula tensa, use la *e* oberta, igual a la que usem per a la paraula ferro. Hi havia dos racons amb aquest nom. Un en femení i un altre en masculí. El primer estava situat al principi del carrer de la Soledat, enllaç amb la carretera d'Onda. Era conegut també per racó de les Llimonaes, perquè allí hi havia una fàbrica de refrescos gasosos. Si bé ara sent racó, a l'espera de la urbanització del carrer, en ser eixamplat, no té nom propi, i s'anomena, encara que no de forma general, de Leocadia, pel fet d'estar allí situat el forn anomenat així.

L'altre menys conegut i al qual se li aplicava el nom en masculí, estava i en art està, a la carretera general N-340 tram comprés entre el carrer de l'Ermita i el carrer de Sant Joaquim. Desapareixerà a mesura que edifiquen i conseqüentment alineen les quatre cases allí existents.

Racó de la Sebastiana. Va perdre el seu nom autòcton pel de racó de la Puríssima, per anomenar-se així aquest carrer curt, que va des de Bisbe Rocamora a Crist de la Penitència, el que és carrer pròpiament dit i d'ací al començament de Creus Velles el que és la placeta. La seua definitiva remodelació fa uns anys, ha fet que la seua actual estructura no serà canviada. Tenim doncs racó de la Puríssima per a sempre.

Finalment l'anomenat racó de l'Aguela Pera, anomenat hui carrer de la Barona situat a la dreta del que avui és el carrer del Molí Bisbal i que en un altre temps era com un gran pati de veïnat i que tenia per a major encant familiar una frondosíssima figuera. Tot va desaparéixer, el racó o pati de veïnat amb les seues poques cases totes remodelades i restaurades, el seu pis de terra i la seua frondosa figuera enmig del carrer. Avui és el principi del carrer.

Queda tot el que s'ha dit com un comentari, una aportació, a la xicoteta història local, d'una cosa tan senzilla com uns racons.

"Villarrealerías. Rincones Urbanos", *Castellón Diario,* 15 de març de 1986

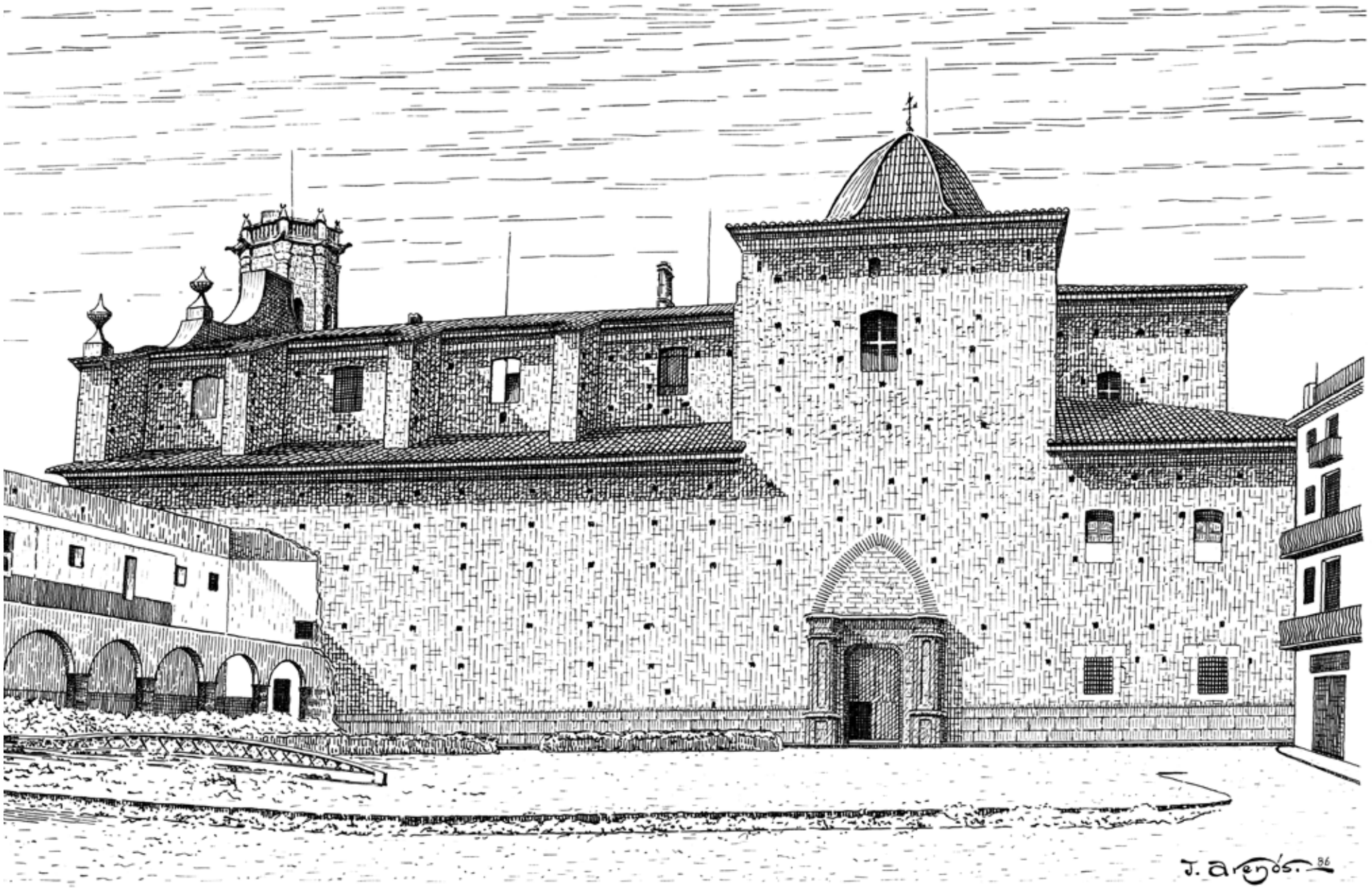
J. Arenós 86

COSTUMS

BENITO TRAVER GARCÍA
Cronista, músic i escriptor (1868-1933)

L'afició als bous a Vila-real data de temps molt remot; perquè ja l'any 1513, veiem una anotació del Consell del dia 12 d'agost, en què els jurats de la vila donen ordre al síndic perquè pague els diners comuns, les corregudes de bous que van tenir lloc els dies de sant Jaume i de santa Anna; i en un altre lloc d'aquesta història, hem anotat que en honor a sant Pasqual es feien corregudes de bous reals a la plaça del sant, i la vila donava als frares cent lliures cada any que es verificava aquesta classe de diversió, per via de costa.

A la nit de cada dia que es corren bous a la plaça Major, se celebra un ball al so de la dolçaina i del tabal, amb assistència d'una comissió de l'Ajuntament i nombrós concurs de gent.

Les parelles balladores, que en temps millors eren els mateixos que formaven la corporació municipal i persones distingides de la població, són ara substituïdes per gent que rep de l'Ajuntament una certa quantitat de diners per ballar; conservant, no obstant això el típic trage antic, que era calçó curt, faixa encarnada, camisa blanca i sobre ella el jupetí negre de seda; i les dones, falda voluminosa i mantó de crespó o manila amb el monyo a la valenciana, sense que falten les pintes ni arracades.

El compàs amb què es balla, també és el mateix que es balla en aquells remots temps, amb poca diferència.

Els botiguers, o com deien els naturals del país *barrils,* que en nombre de quatre es col·locaven a una certa distància uns d'altres, formant quadrilong, sostenien la llenya, que després d'haver encés el foc, pareixien quatre fantàstiques torxes que servien per a il·luminar el ball i els espectadors que al voltant d'aquest es col·loquen apinyats, sentint-se de tant en tant la cridadissa de les dones, en notar que per distracció s'equivoca el ballador o balladora d'algun pas de la jota, del fandango o de l'anguila.

Aquelles fogueres aèries, que d'una manera vaga il·luminaven aquell saló que té per sostre el blau del cel, fistonat de brillants estrelles, han sigut substituïdes per potents focus de llum elèctrica, que per cert no produeixen l'efecte típic del ball popular antic.

"Costumbres", *Historia de Villarreal*, Vila-real: Imprenta Botella, 1909, p. 523-524

CAMÍ DE L'ERMITA

BERNARDINO RUBERT CANDAU
Religiós i escriptor (1903-1979)

És d'agost l'últim divendres, data que amb sa melengia
ompli d'or i transparències els confins del cel tot clar,
puix jamai recorda el poble, dins sa llarga retentiva,
haver vist velams i núvols al firmament entelar.

I amb claredats lluminoses que la Mareta els ofrena
a tots quants volen trenar-li la troba del seu amor,
per els camins de l'Ermita, que espera a tots de goig plena,
van pujant hòmes i dones i vellets, vessant fervor.

Els xicons i les xicones, com cabrits, salten i brinquen,
mentres desgranen les trobes de l'alegre joventut;
i en ses cançons i rialles, i en sos precs joiosos fiquen
l'alegria, fins arriben a l'Ermita i a l'ASSUT.

Els ha fet arribar prompte sa jovenil lleuregesa
al NIU, on l'Amor de Mare, sempre ubriaga i florís;
i quan un ratet descansen, plens de gaubança i tendresa,
a la Verge dins l'Ermita li desfloren dolç somrís.

Com ells, tots quants allí arriben entre devots en l'Ermita
per a ofrenar-li a la Verge la fresca i bledana flor
que en els jardins misteriosos de l'ànima creix i habita
exhalan flaires divines, que omplin d'encís tot son cor.

És l'hora ja senyalada per el costum… Se preparen
tots davant la santa Imatge, que a tots somriu maternal.
El senyor Vicari -mentres diu que les barres agafen-
fa un repic en la campana, fort dient: PER EL SENYAL...

Els portadors de la Verge, vessant dolçor i gaubança,
han ficat en ses espatles dolça càrrega d'amor,
la nostra MARE DE GRÀCIA, llumeta, estel i esperança
del poble vilarrealero, que li ofrena el seu fervor.

I vinclant-se i somrient-se, davall les roses bledanes
que en l'ARC de triomf s'entrellacen, coronant-la amb gest triomfal,
camina nostra Mareta, teixint somrises galanes,
als que desfullen les roses del Rosari marial.

Tots trenen AVE-MARIES, en els fils del sant Rosari,
els que en dos tires, i amb ciris, van davant la processó,
i els que sens llums també ofrenen, de l'amor, el relicari,
a la Mareta que els mira, plena de goig i emoció.

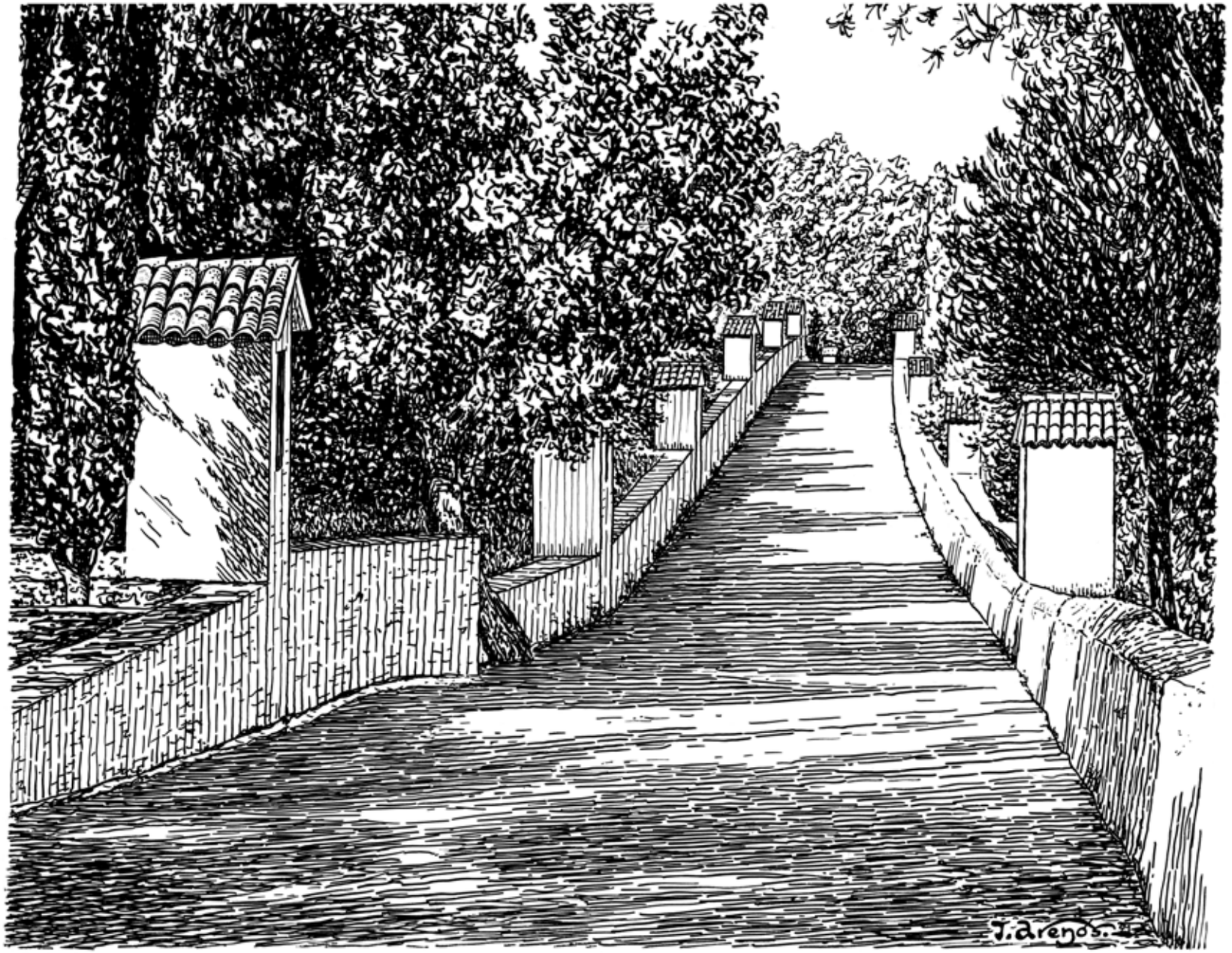
J. Arenos

EL CERCLE CARLISTA DE VILA-REAL

Carles Vilar Llop
Funcionari municipal (1920-2006)

El Castellet, com popularment era coneguda la casa dels carlins –oficialment Cercle Instructiu Legitimista–, estava a la plaça Major, a la primera i segona planta d'un edifici al qual s'accedia per una angosta escala després de salvar un entresòl que ocupava un costat d'un dels seus quatre angles –l'altre l'ocupava la façana de l'Ajuntament. Ara ja no hi ha cap d'aquests edificis, derrocats per l'ampliació de la plaça allà pels anys seixanta.

El 31 arribà la Segona República, es va animar la cosa política i van començar a augmentar els socis. Es va arribar molt prompte als 300 associats. El Castellet, local amb els seus escassos vuitanta metres quadrats en el seu principal saló, resultava insuficient.

Allò havia crescut i calia pensar alguna cosa. Al que era estrictament el Cercle, amb la Juventud Jaimista, Las Margaritas, una penya ciclista, seguiria prompte un equip de futbol, El Requeté que començava a moure's i ja no podia ser. Era necessari un espai major i molt prompte van començar a ploure, propostes, iniciatives, etc.

Reunions, canvis d'impressions, moltíssima animació i per fi la cosa comença en ferm. Era el 12 de febrer de 1933, quan autoritzat pel notari de València Juan Costas Verdiá, es firma el contracte d'arrendament del solar on anava a alçar-se l'edifici, entre José Vicente y Richart, com a mandatari dels seus fills María, Pilar, José, Carmen i Desamparados Vicente y Mas, propietaris aquest i –seguim l'ordre pel qual figuren en el document– Carlos Vilar Costa, Pascual Guiral Castelló, Vicente Moner Bort, José M. Seglar Traver, Vicente Arnal Ortiz i Pascual Font Manrique. Posteriorment i per document privat, es va crear una comunitat de béns a través de la qual es van canalitzar les gestions, es va encarregar la redacció del projecte de l'edifici a l'arquitecte Luis Ros de Ursinos i Polo de Bernabé i va començar el calvari amb l'Ajuntament, compost per republicans radicals i socialistes, que posaven qualsevol classe de dificultats per a autoritzar les obres.

Mentre els carlins vila-realencs –va haver-hi dues o tres aportacions de persones residents en altres poblacions– anaven apuntant-se amb aportacions de 500 ptes., que en moltíssimes ocasions es cobrien amb préstecs personals de la Caixa d'Estalvis de Vila-real o de la Caixa Rural del Sindicat Agrícola Catòlic de la mateixa ciutat, que s'obtenien ajuntant-se tres aportants, de manera que dos avalaven a l'altre, per la qual cosa en la Caixa d'Estalvis els coneixien, afectuosament, com Els de la carambola.

Obtingut el permís d'obres de l'Ajuntament, es van adjudicar a una empresa de Castelló que les va realitzar amb tota normalitat, excepte l'incident que a continuació relacionarem i dins del termini previst va quedar acabada el 1934.

Durant l'execució de les obres, concretament el 5 de juliol de 1933, va haver-hi un sabotatge, l'autoria del qual mai es va aclarir, aleshores pel que es veu també hi havia incontrolats, i va consistir en la col·locació d'un fort explosiu, en la paret mitgera amb la Caixa d'Estalvis, justament on ara està la barra del bar, que esclatà sobre les deu de la nit, immediatament es va produir una gran concentració de persones que lamentaven el fet, desconegut en una ciutat tan tranquil·la i pacífica com Vila-real, que va trencar vidres i llums de la sala d'operacions de l'establiment, sense causar, afortunadament, lesions a ningú.

Després de fundar-se (com ja hem dit) el 9 de febrer de 1934 el Sindicat, es van canviar els plans i es va firmar un altre document. Era una escriptura de compravenda del solar sobre el qual anava a alçar-se l'edifici, que va autoritzar el notari de Vila-real Tomás Jesús Manteca y Regil, per la qual els germans Vicente y Mas van vendre el solar pel preu de 35.000 ptes., van entregar en l'acte 10.000 ptes., i es van reservar els compradors les restants 25.000 ptes. Per a pagar la hipoteca que pesava sobre la finca, que posteriorment es va liquidar, que deixava sense efecte el contracte de 12 de febrer de 1933.

Mentre avançaven les obres, s'arreplegaven aportacions per a moblar el saló de la planta baixa. El saló del primer pis es va destinar des del primer moment també a saló de café, l'utilitzaven els diumenges a la vesprada quan la concurrència era major, el moblaven amb taules i cadires del Castellet i també es va utilitzar com a sala d'actes on se celebrava allò tant en voga en aquells temps que s'anomenaven vetllades literariomusicals, així com també conferències de caràcter polític, per a la qual cosa es comptava amb un sistema de micròfons i altaveus que arribava també al saló de la planta baixa, cosa que en aquells temps era una novetat, la qual cosa dóna idea de com es van prendre la cosa els carlins de Vila-real. Tot estava a l'última moda. I això que entre ells hi havia molt poca gent de possibles, com es deia.

"El Círculo Carlista de Vila-real", *Cuadernos de Historia del Carlismo,* núm. 22, 2002, p. 11-14

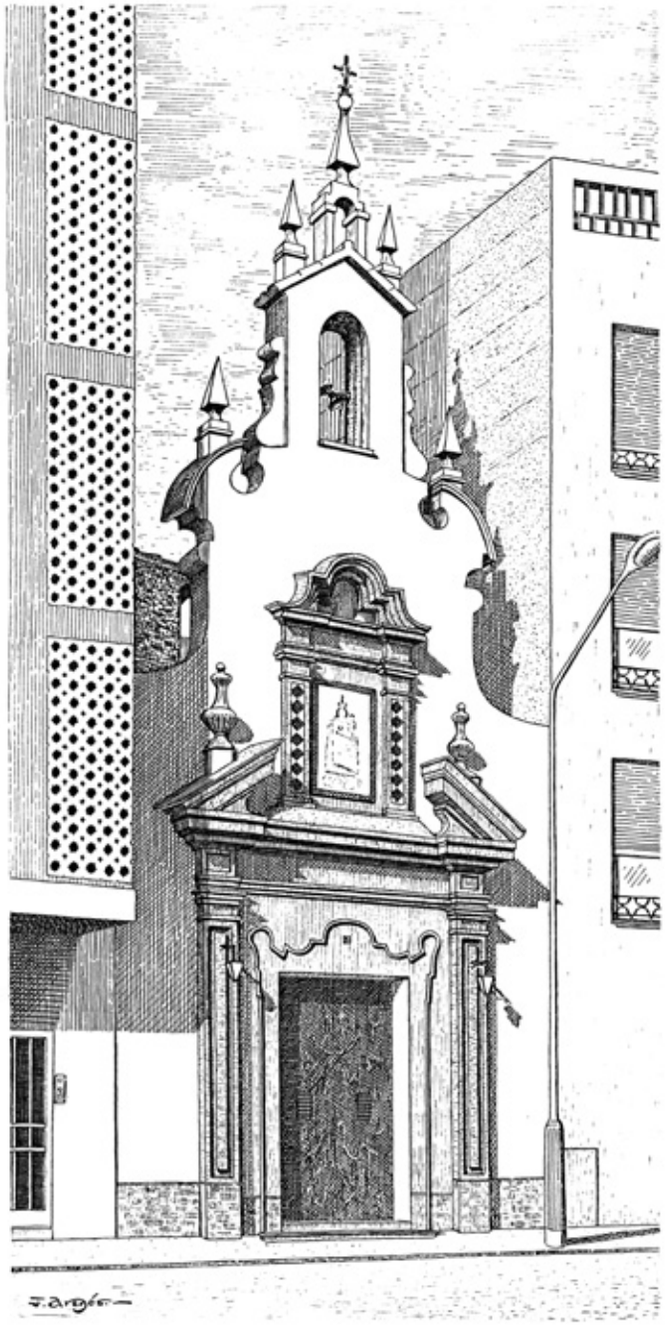

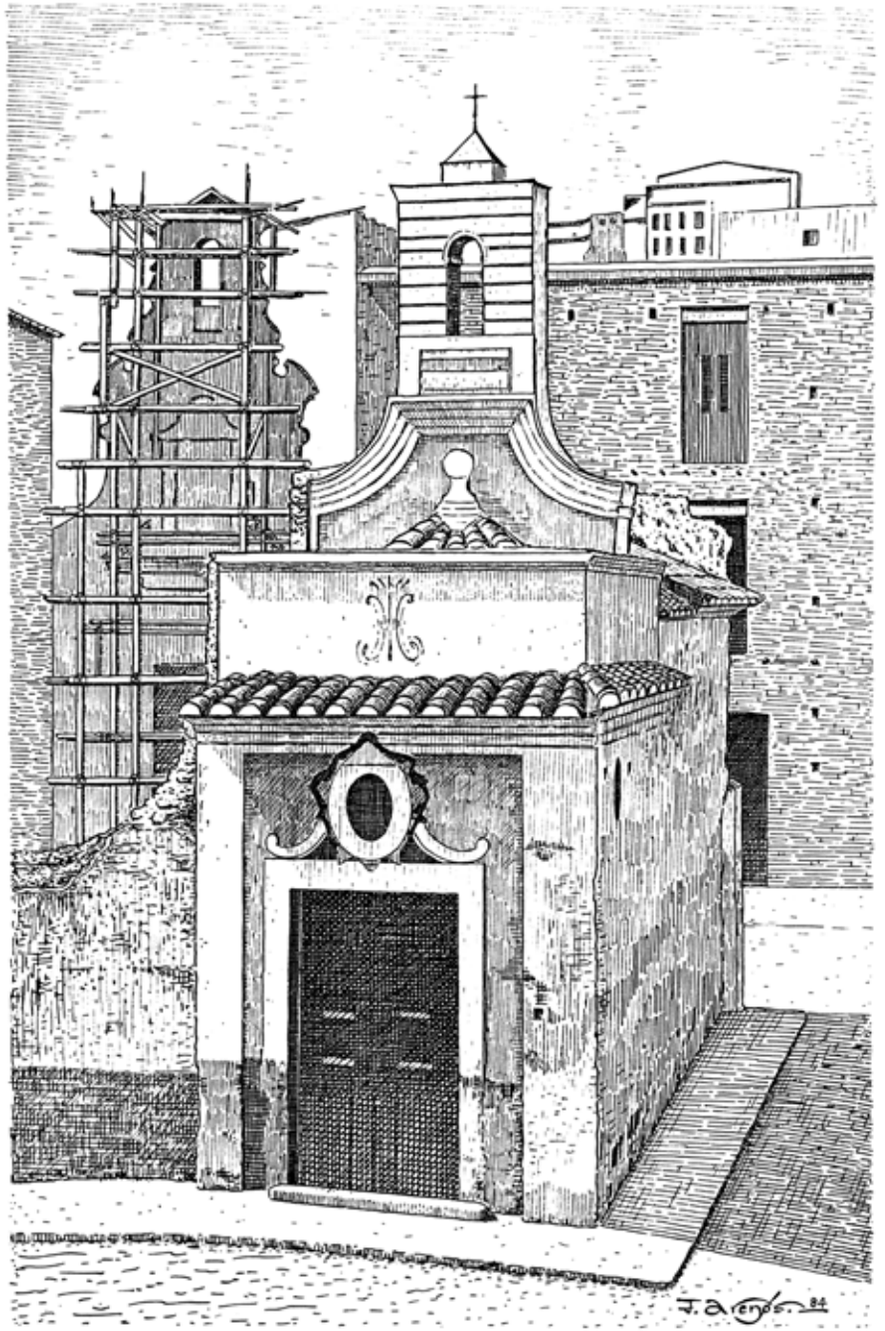

VILA-REAL

CARLOS SARTHOU CARRERES
Jutge i arxiver (1876-1971)

L'Arxiprestal de la ciutat, per les seues colossals proporcions, assegura el crític Sr. Ponz "es acaso la más grande cuantas tiene España en línea de parroquias atendiendo a su buque que sobraría para una catedral". Meravella pensar com un poble xicotet, l'any 1572, va poder coronar tan gran fàbrica, les obres de la qual avui espantaria emprendre a una ciutat rica de 20.000 ànimes. I és que homes, dones i xiquets van aportar el seu òbol i els seus braços per a l'empresa. Consta de tres majestuoses naus d'estil romanicocorinti estucades i daurades de fa poc i embellida amb bones pintures de Vergara i de Castell. Les robustes columnes que divideixen les naus laterals de la central i les que van encastades en les parets tenen els sòcols de grans blocs de marbre color ocre. El terra, tot de marbre també, va costar 16.000 duros, que va aconseguir del govern d'Isabel II el ministre Pedro Bayarri, fill de Vila-real. El temple fa 75 metres de llarg per 45 d'ample i 35 d'alçària en una cúpula central. Quatre portes li donen accés per altres tantes places.

La torre de les campanes és de pedra treballada, octogonal, amb un magnífic rellotge i un joc de grans campanes que té el so de les vuit notes musicals a to (foses amb canons que defenien les muralles). Fa 45 metres d'alçària i té només seixanta centímetres de fonament davall el sòl.

Des de la seua terrassa s'albira un panorama superb i s'aprecia amb detall tota la Plana amb els seus pobles i els rics tarongerars; des de les muntanyes fins a la mar.

La capella de Sant Pasqual, tal com la trobem avui, és un temple corinti preciós amb decoració d'adorns i pintures murals xorigueresques. Grans quadres a l'oli que representen escenes de la vida del sant, cobreixen les parets de la capella. De la cúpula elevada penja un pendó extraordinari que fa més de dos segles va lluir en la basílica de Sant Pere, quan va tenir lloc la canonització de sant Pasqual; després, Roma el va regalar a Vila-real, on és passejat pels carrers de la vila durant les festes, com ho va ser pels carrers de la ciutat santa.

Davant de la porta de la capella es troba un sepulcre de marbre blanc que guarda les restes mortals de fra Diego Baylón, nebot de sant Pasqual, que també va habitar i va morir en el mateix convent, en llaor de santedat. Als peus del temple apareix un gran escut reial, que testifica el patronat de la corona. En l'altar major, que és un gran retaule de fusta llaurada i daurada, descansen en el preciós sepulcre del nínxol principal les restes mortals i incorruptes del sant pastor. Per ambdós costats hi ha escales que condueixen al cambril sumptuós i artístic, una vertadera meravella del segle XVII, en la qual es confon el pelegrí contemplant aquella exquisitat de relleus i pintures idealitzades per la melancòlica llum de la vidriera multicolor d'una gran reixa. Més de cent angelets de talla daurada adornen l'estança, des de la qual pot veure's, còmodament de molt prop, la mòmia del sant. De la part més alta de la mitja taronja penja un ric llum de plata i or, d'estil plateresc, restaurat recentment, que va regalar l'Excel·lentíssima Senyora Duquessa de Vergara. El sòcol del cambril, com el de tota la capella, sagristia i escales, és de taulellets antiquíssims i artístics de gran valor, regalats per Sa Majestat el 1801.

El cos de sant Pasqual ha sigut visitat per molts monarques i personatges cèlebres.

Al costat de la Reial Capella del sant està l'antic convent d'alcantarins, avui una residència de monges i, per tant, clausura; allí es conserva la cel·la on va morir sant Pasqual i altres curiositats.

Impresiones de mi tierra (1910)

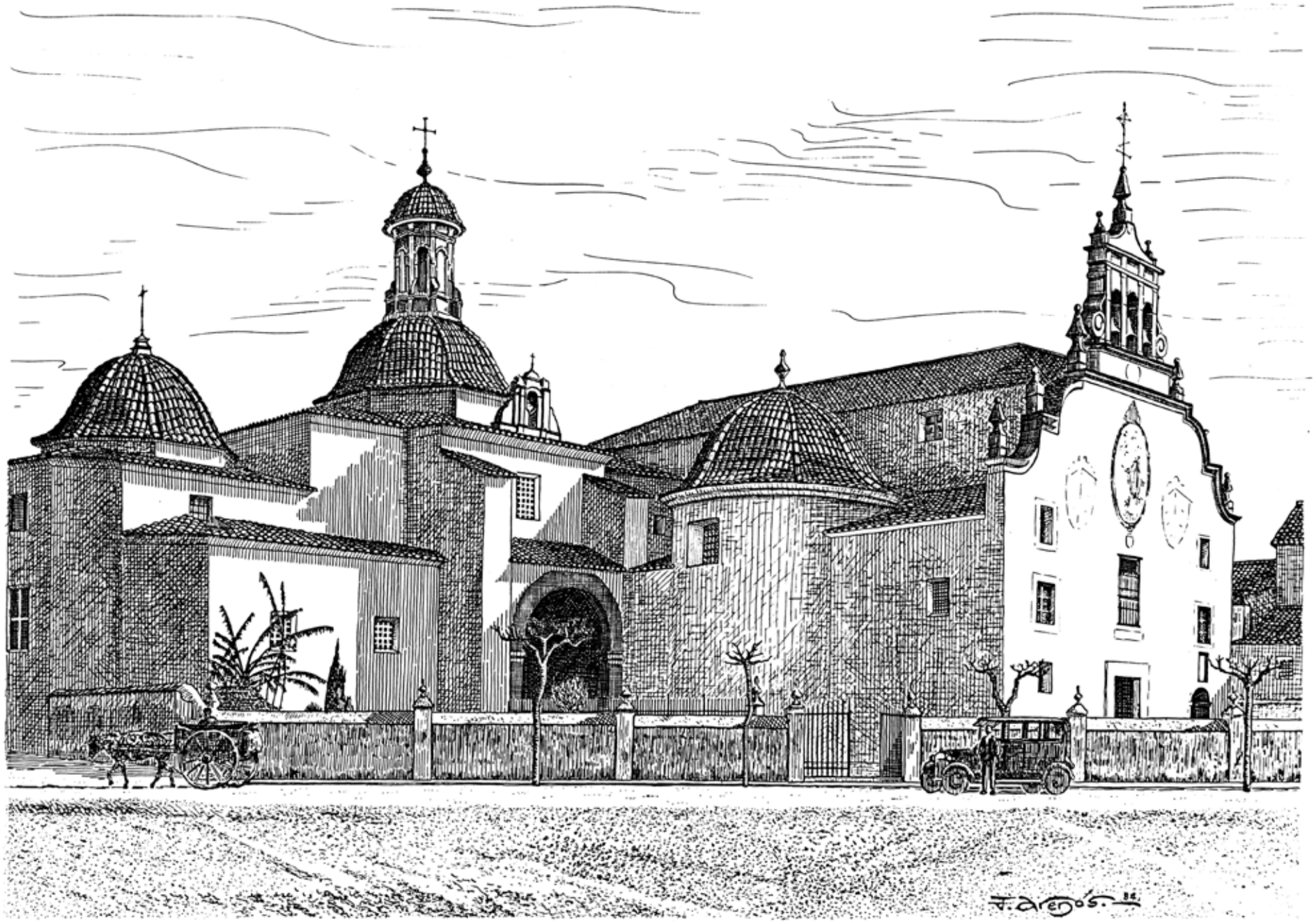

GLORIETA 20 DE FEBRER

Clara Gil Fortuño
Filòloga i professora

En veure aparéixer el cotxe blau el meu cor va pegar un bot. Des que va enviudar, l'àvia vivia amb la tieta a la gran ciutat i últimament la veia ben poc. Semblava que la malaltia havia progressat molt en poc temps i el que sentia comentar a casa no era gens alentador: canvis d'humor, pèrdua de memòria, desorientació… Aquell dissabte de primavera mon pare va insistir a portar-la al poble. Feia anys que no hi anava i potser seria l'última visita; els records bé mereixien un comiat. La tia la va fer alçar, la va rentar i li va preparar el desdejuni mentre li parlava amb entusiasme de l'excursioneta que farien. Quan va baixar de l'automòbil, recolzant-se sobre el braç del fill, semblava que s'havia arrupit. M'hi vaig abalançar: "Iaia!". Ella no digué res; de fet, segons ens havia dit la tieta uns dies abans, feia setmanes que no parlava. Mentre jo em preguntava en quin moment el pit generós de l'àvia (aquell que m'acollia de ben menuda i on hi deixava baves i mocs) s'havia convertit en un sac d'ossos, ella no acabava d'ubicar aquella joveneta d'ulls petits i vius i galtes roges que la mirava expectant.

Vam començar a caminar Camí Real avall, lentament, de bracet, mirant a dreta i a esquerra mentre el pare feia referència a veïns, anècdotes i jocs, cercant una mirada de l'àvia, un gest o un mot de complicitat. El carrer havia canviat bastant però mantenia aquell encant de l'antigor, sense massa trànsit, amb arbres a banda i banda i cases de poca alçària. "Mira, mare, ací vivia Conxita *la Tendereta* i en aquella porta d'allà venien carn de cavall. Te'n recordes?". Al principi ella ho resseguia tot amb la mirada buida però, a poc a poc, semblava que revifava. En arribar al jardí va alçar les mans amunt mentre es gronxava de costat a costat. "Pastorets i pastoretes, on aneu tan de matí?" vaig taral·lejar i ella em va mirar divertida. Les campanes semblaven contentes d'aquell èxit i començaren a repicar amb ganes. Jo, entusiasmada per aquell moment de gresca, vaig començar a interrogar-la: "Iaia, qui sóc? Com em diuen? I tu, com et dius? Quants fills tens?". El pare em tallava a cada moment: "Deixa-la, estàs atabalant-la…". I, de sobte, se'm va ocórrer un xicotet engany: "Què m'han dit, que eres rosariera?". De sobte els ulls blavíssims de l'àvia s'obriren astorats i es mossegà el llavi inferior amb força. Nosaltres esclatàrem a riure amb ganes.

Assegudes en un banquet, una parella d'àvies ens miraven encuriosides: "Xica! No és eixa Doloretes la de la Glorieta? Mare de Déu! Quants anys! Com estàs? Et veiem molt bé...". Ella no digué res però un subtil somrís li canvià la fesomia, ara una miqueta més relaxada que quan havia arribat feia una hora. Poc després, quan vam deixar enrere les dues dones que, ben fort, amb el parlar tan peculiar del poble, s'entretenien explicant anècdotes del passat, vam girar a l'esquerra i en arribar a l'ampla i sorollosa avinguda l'àvia m'agafà amb força de la mà, un poc espantada. Els vehicles avançaven a gran velocitat i haguérem d'animar-la amb paraules amoroses i gestos de victòria per tal que creuara quan els cotxes, impacients, s'esperaven vora el pas de vianants.

En arribar a la séquia va amainar el pas i, finalment, es va aturar. Amb la vista recorregué tot l'espai: els xiprerets, els bancs de fusta, els gronxadors, els grans cedres, la glorieta redona i un poc destartalada, els edificis humils i groguencs dels anys 50… La seua vista es trobà amb aquella finestra on de menuda jo m'arrimava –emocionada, prement el puny amb força com si portara un tresor– per tal que el meu avi, a través de la reixa, em bescanviara aquell "Val per un caramel". En aquell moment els crits dels xiquets que hi jugaven es barrejaren amb les rialles dels records de l'àvia, i les hores passades amb els fills i els néts es feren presents.

De sobte, una menuda d'uns set anys, primussa, d'ulls petits i vius i galtes roges, s'hi acostà descarada i les dues es miraren durant uns segons, somrients, com si fera temps que no es veien. L'àvia li acaronà la cara amb tendresa i, imprevisiblement, com per art de màgia, al seu palmell hi aparegué un caramelet. "Pren, reineta, per a després de dinar que si no la mare em mamprén…".

"Bianca, vino aici!" vaig sentir de lluny mentre, amb la mànega, em torcava els ulls.

J. Arenós

LLAURADORS I LLAURADORES: L'OBLIT DELS AUTÈNTICS EMPRENEDORS

Cristian Pardo Nácher
Historiador i arxiver

Fins fa molt poc, la història dels pobles s'ha limitat al record de certes efemèrides descontextualitzades i a l'adoració de determinats personatges excessivament mitificats, així s'ha transmés a la ciutadania una *historieta* poc realista, plena de inexactituds, salts temporals i grans buits de coneixement. En aquest context, a dia d'avui, ens pot ser d'utilitat fer un esforç per tal d'elaborar una història protagonitzada, no per reis ni sants, sinó per aquelles persones que dia a dia donaren vida a Vila-real d'una manera anònima i silenciosa. Aquest apropament, és cert que es podria fer de moltes maneres, però, en aquest cas, tindrà l'objectiu de rendir un merescut homenatge als llauradors i llauradores de Vila-real.

Per a entendre correctament el paper jugat per aquests en la nostra història, cal recordar abans la importància que l'agricultura ha tingut en la nostra economia i la nostra societat durant segles. La història de Vila-real no s'entén sense les seues séquies, el seu assut, la seua horta i el seu *antic* secà, de la mateixa manera que tampoc s'entén sense les persones que treballaven aquelles terres i utilitzaven les seues institucions i infraestructures. I és que no hem d'oblidar que la gran majoria dels vila-realencs han sigut, des de la mateixa fundació del municipi fins a la segona meitat del segle xx, personatges dinàmics, que han viscut del sector primari sense cap tipus de pudor i que han prosperat gràcies al treball de la terra i la producció que d'ella han aconseguit, superant així contínuament les limitacions ocasionades per la climatologia adversa, les guerres, les epidèmies i les plagues.

Així doncs, tot i que les universitats ja s'han fet ressò de la importància dels camperols en la història, és l'hora que la ciutadania deixe de banda una visió desfasada que projecta el llaurador com un personatge endarrerit, tosc i sense projeccions de futur. Lluny d'açò, s'ha de tenir en compte que durant set segles, el llaurador vila-realenc ha sigut una persona emprenedora que ha sabut, en tot moment, adaptar els seus cultius a cada conjuntura, així com millorar les tècniques de conreu, les eines de treball, els rendiments productius i les infraestructures de reg, sense oblidar-nos de la seua capacitat d'ensumar esforços col·lectius amb institucions de reg centenàries i, més recentment, amb sénies i cooperatives.

Davant d'aquest menyspreat llegat hauríem de preguntar-nos: què serà dels seus dinàmics coneixements i la seua cultura de cooperació quan el fals somni d'una modernitat no sostinguda acabe amb els personatges més emprenedors dels nostre passat?

La resposta a aquesta pregunta no podria ser més crua, a hores d'ara l'oblit dels vertaders emprenedor ens ha eixit més que car. En l'actualitat, és evident que, tot i la seua rellevància passada, els llauradors i les llauradores de Vila-real han iniciat el seu camí cap al catàleg d'espècie en perill d'extinció. En altres paraules, ningú és ja capaç de veure el terme amb els ulls del llaurador que, en temps passats, era capaç de transformar amb la seua pròpia força un terreny de dures penyes en una font de riquesa familiar.

Lluny de la retòrica i l'al·legoria romàntica, creure en la dignificació dels llauradors com a empolsadors històrics de l'economia local té una important aplicació pràctica. Aquesta aplicació és generar feina i treball entre una joventut a la qual no se'ls ha sabut ensenyar que l'agricultura és una veritable opció laboral, capaç d'acabar amb el fantasma de l'atur que cada dia ens arrossega cap a la misèria.

Ara bé, com ens ha ensenyat la nostra pròpia història, ser un llaurador vila-realenc no ha d'implicar únicament treballar en la terra, ha d'implicar també recuperar el dinamisme i l'emprenedoria dels nostres avantpassats, és a dir, reviure la capacitat d'adaptació i de superació i la sostenibilitat amb el medi ambient heretada dels temps preindustrials.

J. Arenós

LA PLAÇA DEL JARDÍ

EDUARDO PÉREZ ARRIBAS
Professor

Un raig de sol, tot just, envaeix l'habitació i es posa suau sobre la paret. A poc a poc, la llum va dominant l'espai amb delicadesa premeditada per no sobresaltar el somni adolescent que, al cap i a la fi, ha d'acabar. I el cos a penes despert s'expandeix al ritme que la llum va conquerint definitivament la penombra i anuncia un matí càlid i blau. Per la porta penetra ja l'aroma dolça del desdejuni preparat per la mare, que es demora ronser, perquè el dia sense escola als tretze anys és llarg, i no hi ha pressa per sortir al carrer, que ens espera generós, amb l'essència màgica de la flor del taronger i una calidesa que penetra per tots els porus de la pell de la primavera.

La plaça del Jardí es vesteix multicolor per a rebre els xiquets sense escola i els saluda amb els càntics dels ocells i la remor de l'aigua de la font central, que no sap que està allí només de pas. L'home vell que reny els xiquets que no respecten les plantes del jardí en els seus jocs està avui radiant. Amb la boina a mig calar i recolzat sobre el gaiato que duu en la mà dreta, sembla no veure els xiquets que salten la bardissa que separa el jardí del carrer i es concentra a saludar efusiu les veïnes que passen pel seu davant. Però, elles no tenen avui temps per a la conversa: s'han alçat emocionades de bon matí per a pastar la farina, l'ou, el sucre i el rent i, així, crear redones i dolces formes que ara viatgen ja sobre els seus malucs al damunt d'uns taulells de fusta cap el forn.

El forner exhaureix una cigarreta sense filtre i xiscla la llengua tement el treball que li espera, perquè ha viscut aquest dia any rere any des dels temps en què, encara sense pèls a la cara, va començar a ajudar son pare quan la feina abundava i no hi havia escola. En la porta, la seua dona somriu i saluda des de lluny les dones del carrer que en dolça processó s'aproximen al forn. Està de bon humor, i ningú pensarà que ho està per la perspectiva del negoci. De manera contrària a com ho viu el seu home, per a ella aquest és un dia de festa en el qual s'allargaran les confidències amb les clientes.

En un banc de ceràmica del jardí s'arremolinen en tranquil·la conversa una mitja dotzena de xiques que enguany han començat l'institut. També han matinat per a ajudar a les seues mares a pastar, però, a diferència d'aquestes, que han marxat cap al forn amb el davantal empolvorat de farina encara al damunt, elles s'han arreglat perquè han quedat amb els pasqüers per a fer el pla. A l'altre costat de la rotonda que forma la font, en un altre banc de ceràmica blava, uns xics que enguany acaben l'escola es miren l'escena i intenten en va escoltar el que elles parlen. Els temes de conversa de les xiques més majors han sigut sempre un misteri insondable per a xics com aquests que encara no saben el que és una pasqua amb xiques. Se senten incomprensiblement intimidats per aquella presència femenina, ja veus, ells que són mil homes al patí de La Huerta. Per açò mateix, mai s'atreviran a aproximar-se al grup femení que, desdenyós de les mirades, continua a la seua com si el món sencer girara al seu voltant. I, realment, tot el món gira en eixe moment al seu voltant quan, de sobte, una suau brisa de llevant, humida i salada, mou els seus cabells descobrint uns bescolls blancs encara d'hivern i provoca un moviment espontani dels colls per a acomodar-se la grenya sense utilitzar les mans, en un gest que als xiquets els sembla ple d'eixa sofisticació femenina que tant els encisa sense saber molt bé per què.

A tan sols uns metres, prop de la zona dels gronxadors, uns xiquets que prendran la comunió aquest maig juguen a la trompa. Per a ells no pareixen existir les xiques que tenien encisats els de vuité, concentrats com estaven en el ball centrífug que les seues trompes havien de fer des de dins cap a fora d'un rogle dibuixat a terra amb la mateixa punta metàl·lica de la trompa del xic que duia la veu cantant del grup. Tampoc ells ocupaven en absolut l'atenció de les xiques, i això que eren, de lluny, els més cridaners del jardí: posaven molta passió en un joc que encenia antigues rivalitats entre els xiquets, que pugnaven tant per veure qui era capaç de fer ballar millor la trompa, com per demostrar qui era el propietari de la més forta i resistent, perquè, no debades, l'èxit del joc consistia a badar la trompa dels contrincants.

En un minut imprecís, la plaça del Jardí es quedarà buida. Les xiques que enguany havien començat l'institut caminaven ja en companyia dels seus pasqüers per davant de l'escultura en bronze de l'home que va dur les mandarines. Per l'altre costat del jardí, els xics de vuité ja havien marxat un poquet abans, en veure arribar aquells a qui elles esperaven i que semblaven xics del PREU: massa i insofrible competència. Els xiquets que prompte prendran la primera comunió havien començat una boja carrera cap al raval formant un terbolí cridaner que, tot just després de passar per davant del grup del pla de Pasqua, es va haver de dispersar per no xocar amb un grup de dones vestides de negre que caminaven cap al convent del Sant, on una campaneta recordava els veïns que estàvem enmig de la setmana que commemora una mort que és excusa per a una resurrecció, metàfora del trànsit entre el mortífer hivern i la vitalista primavera de cels blaus i aromes de flor de taronger que envaïen la vista i embriagaven la memòria d'un instant que ningú ens avisà que seria únic i irrepetible.

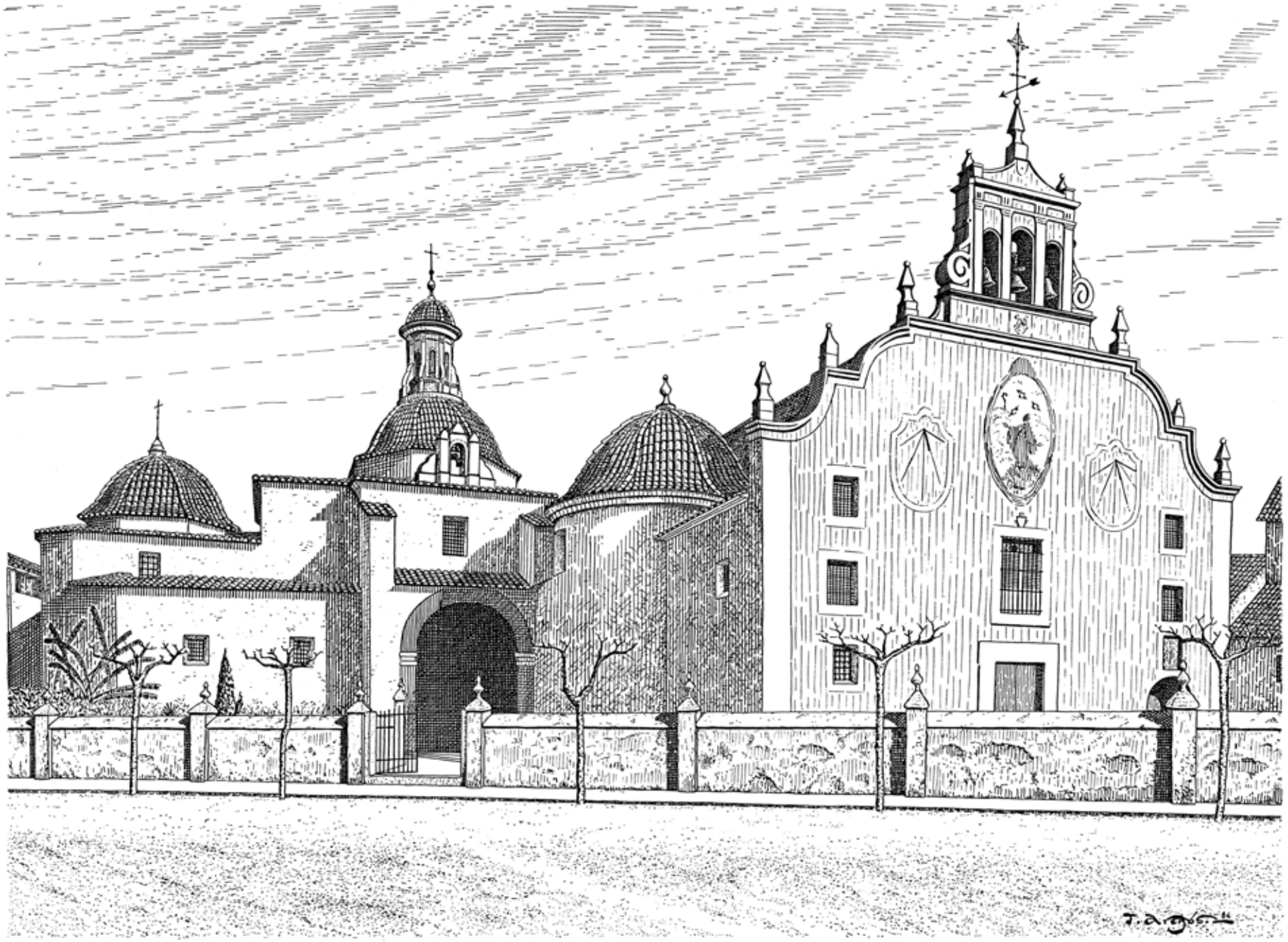

SOBRE LA NOSTRA SÉQUIA MAJOR

ENRIC LLOP VIDAL
Arquitecte (1955-2003)

"–Va, tira't! Va, no tingues por i tira't!

Per fi, em vaig tirar i prompte vaig tocar amb els peus a terra, vaig notar un fang d'argila molt esvarós que, a mesura que anaves caminant dins l'aigua, s'enfonsaven els peus i tocaves el fons del caixer, freqüentment també senties els vegetals verdosos i allargats (llimacs) que et feien un sobresalt, per la sorpresa que et donava al tacte dels peus, a vegades inclús s'enroscaven als peus i pareixien un animal (un escurçó tal volta)."

Tots tenim al cap la relació intrínseca entre la ciutat de Vila-real i la séquia Major. Ha sigut la séquia la que ha permés el conreu de la terra i, durant moltes centúries, l'aportació a l'economia i al sosteniment de la nostra ciutat. Ha sigut la vertadera saba que ha donat els fruits necessaris per al menjar d'aquest poble. Ha sigut el riuet que vessava l'aigua a les Solades, Carinyena i Cap de Terme. També ha sigut durant molts anys la barrera (al costat de la via ferroviària) que ha impedit el creixement de l'urbs cap a la mar.

Emili Obiol, el geògraf, té dades històriques que evidencien aquesta íntima relació conducte-aigua-poble. Ja el 1272 es tenen les primeres notícies de la séquia i, el 1273, ja té moviment d'aigua. Els creuaments amb la séquia han sigut: segurament el primer, el pont del camí vell de Borriana i el pont del molí de la Vila, i el 1870, el pont del riu, el pont d'Almassora, el pont de la mar (carrer de Torrehermosa), el pont del molí de la Vila i el pont de Simó (ja desaparegut). El 1923, l'enginyer Vicente Julián Ramón Benedito projecta remodelacions de la séquia. El 1927 es confecciona el sifó del Cedre. En el període 1945-1967 es fan remodelacions profundes (desviaments, ampliacions, revestiments) que li han donat la imatge actual. Més recentment, als anys seixanta, s'han fet el pont de la plaça de l'Àngel-Glorieta; el del carrer d'Ausiàs March, pels anys setanta, o els del carrer dels Furs de València i carrer de la Consolació, als anys noranta. Vull dir que la séquia com a obstacle per a l'expansió de la ciutat està en procés de superació (ja el PGOU-92 eixamplava la ciutat també cap a l'est i ara està consolidant-se aquesta planificació).

"Un dia, quan la séquia duia un pam d'aigua, vaig veure una anguileta des de les vores i vaig voler agafar-la amb la mà… Així doncs, em vaig llevar les sabates, m'arromanguí els pantalons i a dintre de la séquia, caminant descalç, arribí a agafar-la a la tercera sarpada, prenent-la pel seu bell mig, i per fi la vaig traure fora. Descobrint el que deia el poeta: qui té anguila per cua, bé pot dir que res no té".

La séquia com a conducte d'aigua ha tingut poca relació amb l'habitatge, ja que només ha sigut el suport necessari per a traslladar el líquid. Amb el creixement dels barris (especialment al segle XX), la ciutat s'ha desenvolupat i ha hagut de creuar el cau de l'aigua. El seu sinuós trajecte ha condicionat els edificis que allí s'han construït. Recorde amb gust les dues cases als costats del sifó del Cedre (la casa Font de Mora i la Clínica de la Luz –avui desapareguda–) i la casa Patuel a la placeta de l'Àngel. Jo crec que no s'ha vist mai com un destorb, sinó més aviat com una instal·lació necessària que feia més gràcia que nosa. A causa de la seua proximitat, els xiquets i els més grans han aprofitat l'avinentesa per a caminar, pescar, jugar o nadar.

L'aigua a la ciutat no és un problema, ben al contrari pot ésser un avantatge si pensem en Amsterdam, Delf, Utrech, Venècia, Pisa o la mateixa Florència, entre moltes altres, també tots els poblats marítims. La solució de tapar-la cercant l'oblit de l'aigua és una decisió d'estruç i de ximples, de curta mira…, d'ignorants.

Els àrabs, que en disposen de poca, saben molt bé que l'aigua a la ciutat o a les cases és una riquesa i, moltes vegades, un luxe.

L'aigua és un element essencial per a la vida, l'aigua manté aquest planeta. L'aigua no és incompatible amb la ciutat, sinó ben al contrari, és un element positiu i equilibrador (en la xafogor de l'estiu refresca i dóna gust estar al costat de l'aigua, a l'hivern disminueix la gelor), és també un element de distracció, el seu moviment capta la mirada.

No cal entendre-ho com un conducte d'obligada existència que es pot ignorar, sinó com un bé el fet de tenir aquesta via fluvial que ens dóna lloc a passejar-nos i estar al costat seu. Aquest lloc de vianants sense perill on poden jugar els xiquets, conéixer-se les parelles i els vells parlar.

Extracte de l'article "Sobre la nostra séquia Major", publicat en la revista *Font,* núm. 3

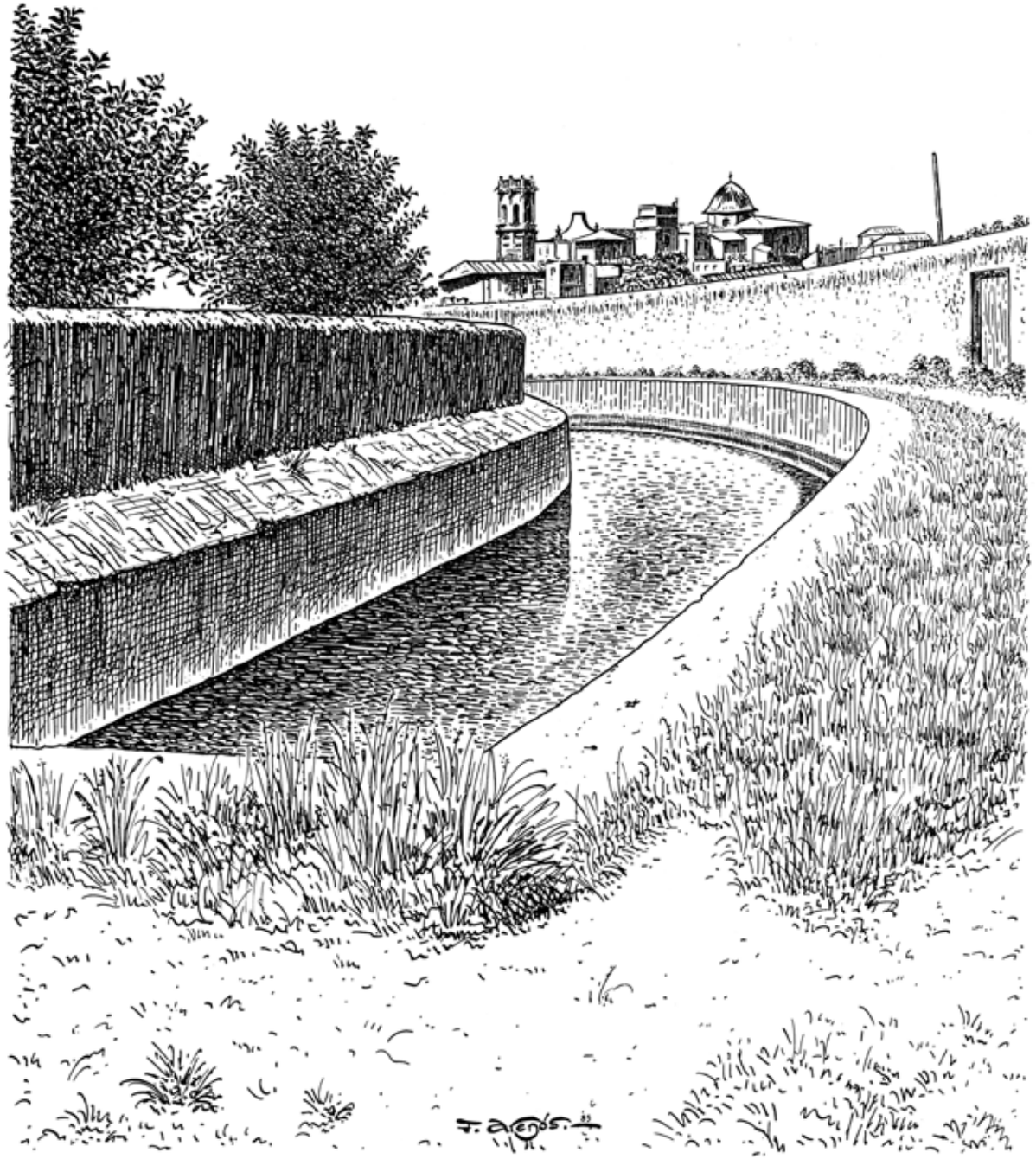

CARRER DE SANT XOXIM

ENRIC PORTALÉS LLOP
Doctor en Filologia i professor

Vaig nàixer al carrer de Sant Joaquim, un dels pocs que travessa la ciutat sencera i la comunica des de l'antic Calvari als camps del camí del Cedre. Quan era menut, la imatge d'una via de comunicació tan extraordinària no m'era fàcil d'abastar, a penes era capaç de separar el meu carrer del de Santa Anna, cosa que (encara ara) es veu que era molt greu.

El meu trajecte diari, sempre el mateix, era de casa a l'escola, allà al Cedre i torna que es fa fosc. De tant en tant, l'avi em portava assegut a la barra de la bicicleta d'home pels camins de Na Boneta, del mateix Cedre, o de la Mar perquè li fera companyia mentre abonava, tallava o simplement, mirava les finques. Pasqual era un home d'obra, tot i que el *tros* exercia sobre ell una atracció que jo, ignorant i beneit com era, encara no entenia. La passió per la terra de la bona gent d'aquest poble s'ha perdut, no sé si al mateix temps que la bondat o és que una cosa ha portat l'altra, tant s'hi val.

Des del mig del carrer, podia mirar sense por cap avall. M'imaginava la mar, l'oci, l'estiu i reconeixia els camins de l'avi: l'alqueria, el clementí, les séquies o els reguers. Cap amunt la visió era ben diferent. La carretera m'impedia el trànsit lliure, els jocs i les corregudes. Sempre aquell: "no travesses la carretera sol", cada vegada que abandonava casa. Marcava el perill, un abisme de separació:

–On vius?

–Al carrer de Sant Xoxim

–Dalt o davall de la carretera?

Si no haguera tingut família allà dalt (les castellonenques), ni haguera viscut algun estiu a la casa que teníem al camí d'Onda, hauria pensat que la gent d'allà eren tan diferents a nosaltres que no valia la pena conéixer-los.

Quan la travessàvem era a l'inici de l'estiu per anar a l'única Melilla que jo coneixia aleshores, la del maset i el *ventorrillo*. L'èxode durava dies, perquè tot i llogar un carro (després ja un camionet) i mamprendre el camí carregats de matalassos, de somnis i de temps; sempre faltaven coses en un lloc on no hi havia res. Com els estols d'ocells que reconeixen el camí, els meus germans i jo ansiejàvem els cullerots de les basses, el carro dels gelats (*mantecaos* i *aigualimon*) i les nits al ras passejant els melons d'Alger treballats a consciència per allotjar un ciri que no hi havia dimoni que el mantinguera dret.

Totes aquestes experiències i les narracions de casa que em contaven les festes de carrer d'abans (les processons, el *cosso blanc,* la xocolatada, els bous) em feien pensar que sí que pertanyíem al mateix poble, aquella gent que vivia dalt i els que ens quedàvem baix. De fet, fins i tot parlàvem la mateixa llengua, cosa que no passava en alguns carrers sense barreres ni semàfors.

Com en qualsevol indret de la ciutat, en arribar el bon temps, cap al tard, el carrer s'omplia de cadires de boga que mantenien difícilment l'equilibri, però sostenien fermament les històries, les xafarderies, els acudits que tant ens divertien. Encara que, de vegades, als nens, ens feien tapar-nos les orelles, perquè allò que es deia es veu que no ens convenia.

Quan ja estàvem avesats al soroll dels camions i als laments pels morts que s'engolia aquell insaciable riu de quitrà, vingué el miracle de la força del poble, construït a colps i garrotades. Un miracle que va aconseguir desviar per fi aquella carretera assassina i guanyar un altre carrer per a facilitar la comunicació entre els dos assentaments.

Cap a finals dels 70, dissortadament, anaren desapareixent les cadires perquè els cotxes s'arrenglerarien i ocuparien tot l'espai que abans teníem disponible per a córrer, botar, xarrar... per a viure. Els homes i les dones es despullarien a poc a poc dels somriures i es vestirien de pressa i de mala llet. Ara, els clàxons, les accelerades i les frenades substituirien les rialles, les històries, les cançons i el veïnatge. Així que la força conscient de la gent guanyà un carrer (llarguíssim, això sí), va perdre, a poc a poc, sense resistència ni consciència, tot un poble.

Actualment, el carrer de Sant Xoxim és només l'única via (amb permís de Santa Anna) perquè el trànsit (rodat, en diuen) puga pujar des del centre de la ciutat al Madrigal i a l'ermita. També és una de les més estridents i perilloses de la ciutat, amb voravies estretes, on les persones s'han de girar de gaidó per caminar escortades per espills retrovisors. En realitat, com la majoria dels carrers de les ciutats, que han perdut la seua vida per convertir-se exclusivament en ratlles de colorins en els mapes dels navegadors.

Cada vegada que hi pense, m'alegra que molts d'aquells que em feren estimar-me'l, ara ja no hi siguen.

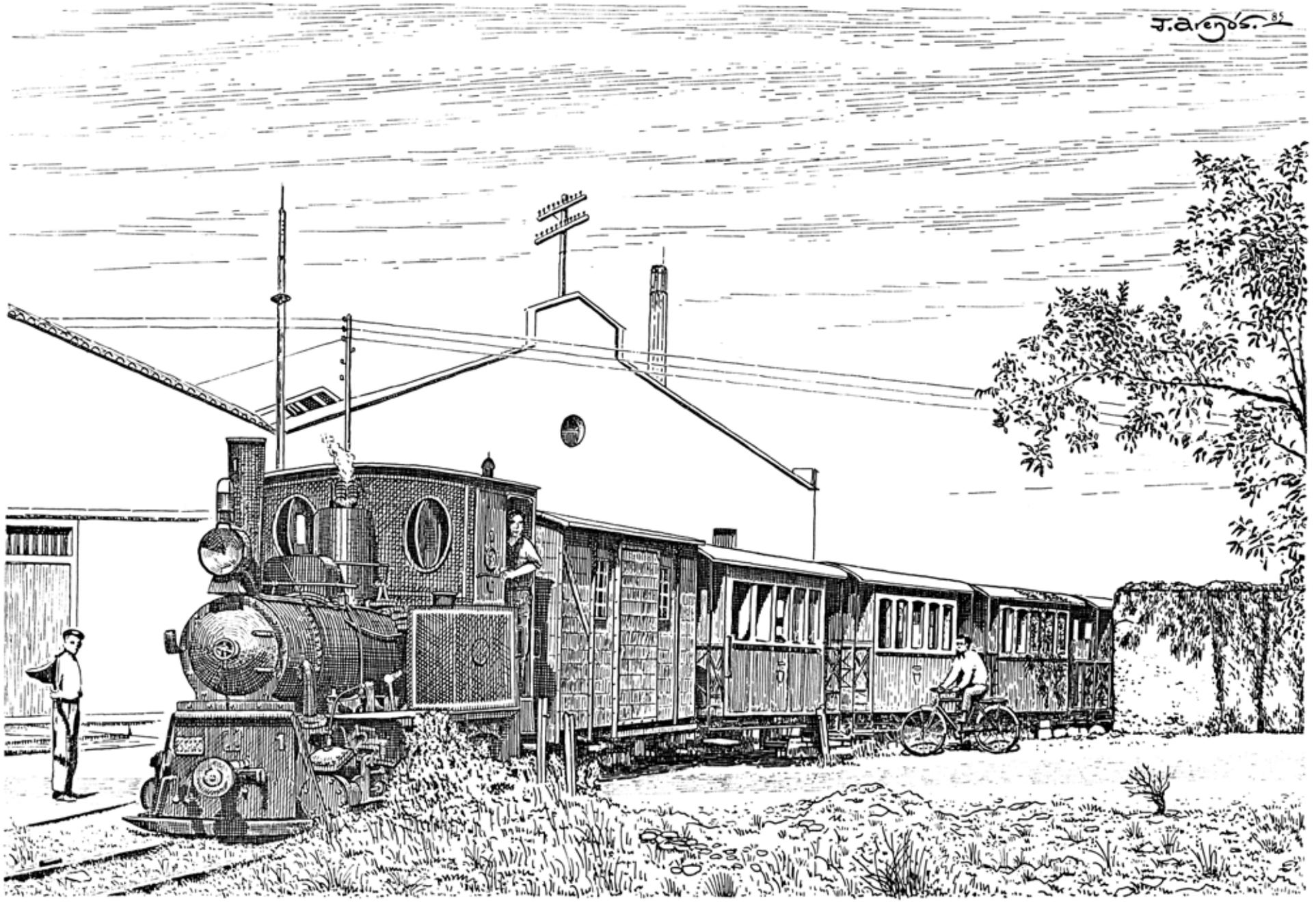

ESFORÇ COMÚ, UN VALOR DE VIDA I ESPERANÇA

Enric Reverter Andreu
Llicenciat en Ciències de l'Educació. President de la Fundació Tots Units

Foradant les dures penyes
fent eixir al sol les aigües

Brancal del poble i porta de la partida del Madrigal, la plaça del Llaurador (en altres temps calvari de la vila) s'ha convertit en un espai emblemàtic per als pobladors de Vila-real. Al bell mig de la plaça s'erigeix des del 1973 un grup escultòric, obra de Vicent Llorens Poy, en homenatge als llauradors de la nostra ciutat. És una elegia perpètua a l'esforç d'homes i dones que a les primeries del segle xx s'entestaren a convertir la terra eixuta del secà en terra fèrtil mitjançant la benedicció de l'aigua del subsòl. Treballaren al sol i al vent per a transformar el cultiu d'oliveres, garroferes i vinya en camps de tarongers.

Els tres anònims llauradors, testimonis muts del pas del temps i de la gent, contemplen avui com s'apleguen al seu voltant colles de jubilats cercant la fresquívola ombra de les xicrandes que salvaguarden la plaça de la força del sol mediterrani. Sempre m'ha semblat una escultura sòlida alhora que dinàmica, feta de pedra viva en moviment. Un monument dotat de caràcter propi que, després d'una detinguda contemplació, traslueix l'ànima que s'amaga dintre la matèria inerta. Estic referint-me a l'esperit dels nostres avantpassats, aquells que van ser capaços de donar vida a les ermes terres del Pla Redó, Madrigal i Pinella.

Si més no, el simbolisme d'aquesta obra sobrepassa el valor econòmic que ha suposat l'esmentada transformació agrària. Representa un homenatge permanent al valor de l'esforç col·lectiu, de la potencialitat de la unió de forces, del treball conjunt pel bé comú. Implica transcendir l'individualisme i engegar un treball per a assolir fites col·lectives de més noble finalitat que afavoreixen la comunitat en què vivim.

M'agrada pensar que aquestes foren les motivacions que van moure l'esperit dels constructors de la primera sénia excavada al nostre poble l'any 1898. No debades, va rebre el nom de Sénia dels Atrevits per l'audàcia dels seus promotors. Aquell fet va generar l'empenta necessària per a desencadenar un particular desenvolupament econòmic de Vila-real. L'esforç col·lectiu per a aconseguir un objectiu compartit es materialitzava, en aquesta realitat concreta, en un valor social i econòmic que ha permés el benestar progressiu dels veïns vila-realencs al llarg del segle xx.

Davant el triomf dels *atrevits* en véncer la resistència de la duresa de les roques, la mare natura els obsequià amb l'aigua anhelada per a transformar la terra i la vida de la gent. Aquest guany esdevingué ràpidament un impuls per a altres llauradors que conjuntaren esforços i voluntats en nombroses societats de pous de reg per a seguir foradant les dures penyes, obrir ullals a la terra i fer brollar l'aigua per a alimentar els camps.

Malauradament, ara l'economia està passant moments extremadament difícils i ens veiem incapaços de capgirar el desastrós futur que s'albira per al sector agrícola local. De ben segur no es tracta sols d'una crisi de caire econòmic, també ho és de caràcter social.

Probablement, hem abandonat a poc a poc, gairebé sense adonar-nos-en, aquells valors que fan de l'economia un instrument per al benestar de les persones; importants valors que la humanitzen i, per tant, també humanitzen la societat. Hem sucumbit amb massa facilitat als contravalors emergents en els moments de prosperitat: acomodament, individualisme, mandra, egoisme, indiferència, corrupció…

La nostra societat està administrada en l'actualitat per un model econòmic en el qual l'èxit es mesura amb indicadors exclusivament monetaris i exclou perversament de les anàlisis econòmiques el factor humà i mediambiental. Aquests indicadors res ens diuen sobre el respecte als drets humans o sobre les condicions laborals dels treballadors; ni tampoc si estem sobreexplotant els recursos naturals del planeta o quins són els efectes de contaminació ambiental derivats dels beneficis econòmics.

Llavors, a l'hora de valorar la situació econòmica de qualsevol societat, no podem deslligar-la de les condicions de vida de les persones que la componen, ni bandejar el respecte a la dignitat humana o a la justícia social, ni descuidar la sostenibilitat del planeta on vivim.

A la fi, per a guarir un demà pròsper, ens cal recuperar avui els valors de l'esforç comú d'aquells llauradors que van bastir el progrés de Vila-real: unió, cooperació, sacrifici, responsabilitat, generositat, honestedat, solidaritat… El mestratge dels nostres pares, dels nostres avis, ha d'adreçar-nos al camí encertat. No podem oblidar les nostres arrels per a construir el futur.

MADRIGAL
J. Arenas 87

VICTORIA CALZADA: UNA DONA BURGESA DEL SEGLE XIX

Ernest Peset Vargas
Llicenciat en Humanitats

Sempre he cregut que en la història no s'ha incidit en l'estudi del paper de la dona que ha anat desenvolupant al llarg dels segles. Mentre que la funció dels homes en la història està reconeguda la seua tasca, el paper (no menys important) dels personatges històrics femenins no ha estat profunditzat el seu estudi dins de la història convencional. Aquest és el cas de Victoria Calzada, una dona burgesa que combina el perfil tradicional de la vida quotidiana amb la part innovadora que serà la seua vida comercial. Ella serà l'encarregada familiar de mantenir l'estatus social i el renom quan mor el seu espòs, el vila-realenc Pedro Benedito. La seua vida gira durant el primer terç del segle XIX on la figura de la dona dins dels cercles comercials no era usual i on ella es guanyarà el respecte.

Victoria Calzada Diego va nàixer a València l'any 1797 dins d'una pròspera família burgesa valenciana. En la seua infantesa rep una educació i formació que li permetrà adquirir coneixements de saber estar propis del seu estatus social. D'aspecte físic era d'estatura alta, ulls blaus i pèl castany, el seu vincle amb Vila-real es deu al seu matrimoni amb Pedro Benedito.

La família Benedito de reconeguda importància en el Vila-real del segle XIX és quan Pedro es casa. Va ser a principis d'aquest segle quan Pedro Benedito Dufaura contrau matrimoni amb Victoria i prompte tenen el seu fill Manuel. Van tenir dues filles més que eren Anita i Victoria. Tal vegada qui ha passat amb més reconeixement va ser Manuel Benedito Calzada. Amb el temps reconegut polític del partit liberal que serà diputat a les Corts Generals durant diverses legislatures i també aprofundirà en la literatura com a escriptor romàntic.

El matrimoni fa la seua vida per separat. Pedro viu a Vila-real per raons de treball i perquè havia de cuidar de sa mare Carmela Dufaura. Mentre, Victoria vivia a València on cuidava dels seus fills i es preocupava perquè tingueren la millor educació per al seu futur. Aquesta separació física (que no sentimental) no feia que els dos perderen relació i hi ha un gran nombre de correspondència entre els dos on, normalment, Pedro li contava els assumptes que li preocupaven de la seua tasca de comerç, així com Victoria li explicava com estaven els seus fills i qüestions quotidianes familiars. És a dir, la parella tenien clar les seues quotes de responsabilitat.

Així el seu contacte és assidu i coneixen el dia a dia de la parella. Però la seua vida matrimonial pega un canvi quan mor Pedro l'any 1826. Aquesta desgràcia fa que Victoria haja d'agafar la responsabilitat comercial per manejar el patrimoni de terres i immobles que tenien a Vila-real. És a dir, de colp s'haurà d'encarregar de la vida domèstica on haurà de traure endavant tres fills. I també, gestionar el patrimoni i la tasca comercial que feia el seu marit de compra venda de productes.

Per tant, Victoria recull en un quadern les anotacions d'arrendataris de les terres i d'immobles des de l'any 1828 fins al 1834. Així destaca l'arrendament d'immobles, per exemple, el molí de la Mare de Déu de Gràcia situat al paratge de l'ermita. Era usual que el propietari del molí l'arrendara a causa del seu manteniment i fóra explotat per algun llaurador local per a donar funcionalitat a aquest immoble. Aleshores el molí era arrendat a José Taura qui pagava a Victoria la quantitat de 325 lliures en dos terminis on dos terços havien de ser sufragats en la Fira de Sant Pasqual i l'altra a Nadal.

En l'àmbit familiar, la responsabilitat de Victoria no decau en cap moment i estarà pendent del seus fills. El seu fill major Manuel Benedito Calzada va fer els seus estudis a València on es va llicenciar en Dret l'any 1837. Respecte a les dues filles, Anita i Victoria, també adquireixen formació i coneixements des de xicotetes, però amb una educació dirigida cap al seu sexe. Tal vegada siga amb Anita amb la que més relació té i amb qui més es va implicar a consensuar un matrimoni. És així com veiem a Victoria que té una responsabilitat de trobar una parella per a la seua filla que siga concorde al seu estatus social.

A partir de 1834 la gestió del patrimoni recau en el seu fill Manuel perquè Victoria sofreix la malaltia del còlera que es va propagar arreu de tot el país. Els vòmits, diarrea i, en alguns casos, febre són motiu constant de preocupació en la família, tot i que la infecció intestinal aguda i la deshidratació es va poder superar, les seqüeles de la infecció van ser fortes per al seu organisme. Després de la malaltia, Victoria Calzada ja no va ser la mateixa. El 25 de setembre de 1837 mor a causa d'uns febres.

En conclusió, la vida de Victoria Calzada està marcada per la mort del seu espòs quan ella tenia 30 anys. És quan ella davant d'aquesta adversitat marca el seu punt d'inflexió i agafa unes responsabilitats impròpies d'una dona del seu segle. Açò és el que la converteix en una dona referent. Es marca com a objectiu final la conservació de l'estatus social i aconsegueix incrementar gràcies a la seua tasca en la vida familiar com en la comercial. Així doncs, crec que és una obligació de la història de traure a la llum la tasca de Victoria i d'altres dones de Vila-real o vinculades a la ciutat perquè les coneguem.

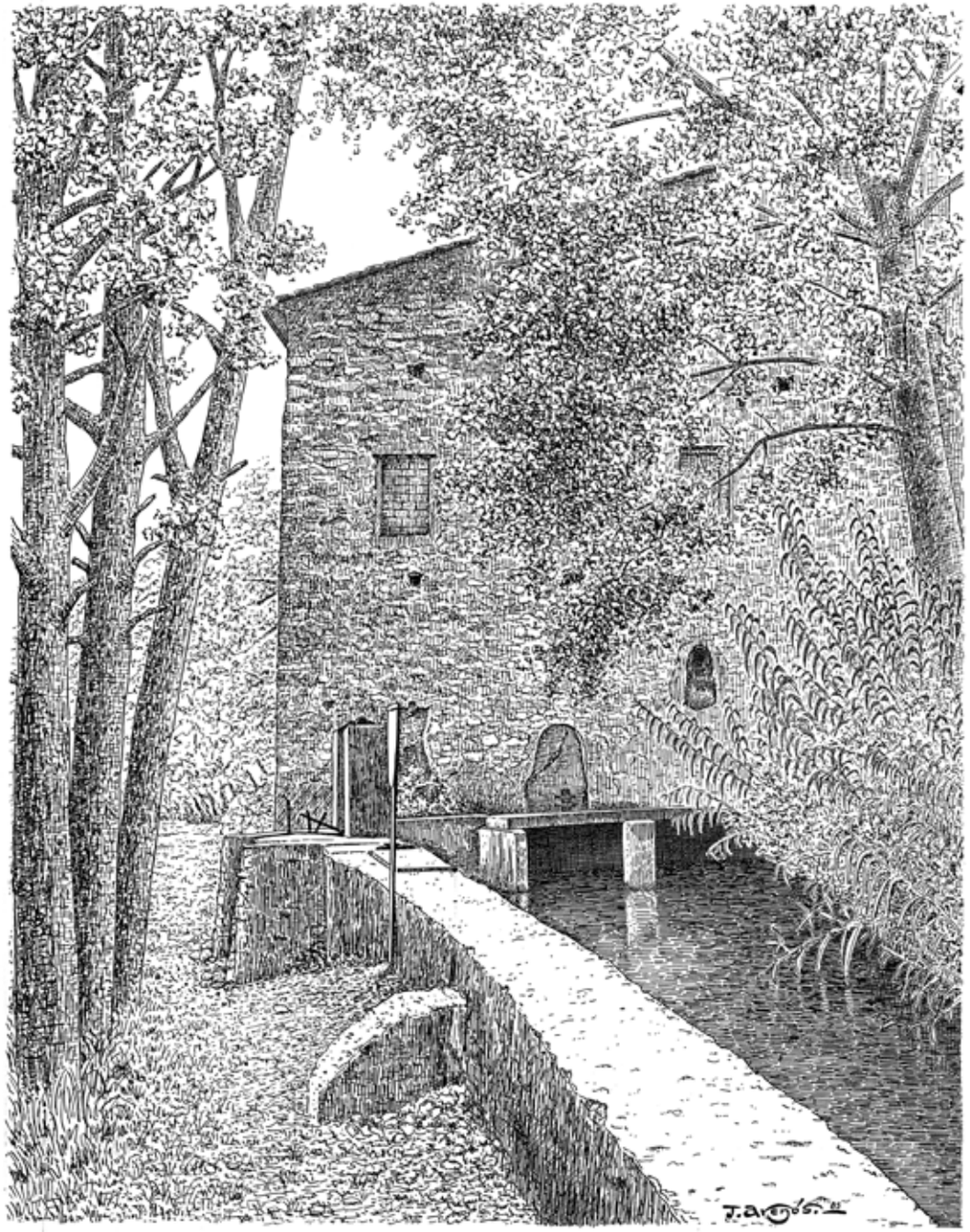

L'ASSUT

ESTEBAN CARDA RIUS
Funcionari municipal (1919-2010)

Molt prop de la platjola, més amunt de l'ermita, està l'Assut.

És gran i molt vell.

Està allà dalt, i baix…, els Matxos.

Dir *matxos* és sinònim de valent.

Prendre el bany sota la cabellera d'aigües fredes; sortejar-les, quan traïdores van d'escorrentia, arremolinades, esquivar les canyes clavades en el fang apegalós del fons, que atrau per la força dels corrents i eixir airós de la prova era d'intrèpids.

La satisfacció d'aconseguir-ho i tombar-se al sol, com les sargantanes i les serps sobre una roca pelada, fins que el panteix cedís, respirant a poc a poc i recuperant la pau i la tranquil·litat perdudes en el cansament i l'emoció, per l'esforç esgotador i el perill gratuït, era d'herois.

Alguna vegada, poques, es deixaven la pell i l'ànima embolicats en les aigües traïdores. Aquell dia el poble estava de dol.

Jo no anava mai a nadar als Matxos i, de veure els nadadors, els ulls se me n'anaven darrere i considerava uns superhomes els que es jugaven la vida per quatre perres ronyoses i presumpció i fanfarroneria.

Després dels Matxos estava la revolta, la penya de la Sabata, el Barco Voltat, i la Parà, el molí de Tatxes, les Tres Penyetes, el Regall, la Vespa i el molí Nou.

. . .

Però més emoció vaig sentir aquell capvespre que l'assuter va consentir ensenyar-nos sa casa i l'Assut.

Aquella misteriosa casa del pinar des de la qual es mesurava l'aigua que a la vila li pertocava per a regar l'horta, normalment arreu en fila, segons la indicació del pregoner que donava a conéixer els bàndols del Sindicat de Regs.

Doncs bé, l'excursió a l'Assut s'inicià amb la visita a la casa on estiuejava l'assuter. El casalici tenia ampla entrada pavimentada amb rajoles hidràuliques d'Onda que formaven un escaquer en blanc i negre. L'entrada era de carro i a dreta i a esquerra dues sales, amb una gran porta de mobila vella amb balda daurada, després un gran saló que presidia una llar amb post de fusta i al costat dos armaris de paret on guardaven la vaixella millor de la família i algun record antic.

Darrere, una escala per la qual es pujava a la cambra embigada de fusta que sostenia la teulada.

Ja baix, i després de traspassar el portaló gran de doble fulla, estava la cuina i el safareig, després el corral.

I allí començava l'emoció.

S'iniciava la llarga escala que baixava fins al riu; més de cent graons i, al que fa setanta-cinc, la sala de màquines, el mesurador, una gran roda que manejada intel·ligentment marcava l'aigua exacta que li corresponia a la vila quan se li donava l'obertura adient a la comporta.

Antigament l'aigua es partia del riu a una séquia que vorejava el Termet, la mateixa que servia per a fer funcionar el molí de l'Ermita. Aquella séquia que va perdre ús fa cent anys, ja que cada vegada que la tempesta provocava riuades, esdevenia inservible fins que tots els llauradors del poble la netejaven mentre perdien molts jornals; i per aquest mateix motiu a l'altura de la comporta de l'Assut, abans dels Matxos, els nostres avantpassats -segons relatava l'assuter amb coneixement oral- van construir una séquia túnel de quasi un quilòmetre amb respiralls, de parets altes en la superfície, on l'aigua bufava com en una nit de trons.

Aquest viaducte fa cap a la séquia Major de la vila a l'altura del Barco Voltat, i allí, quan aconsegueix el nivell normal, ja va per la superfície.

La cosa més impressionant va ser el moment en el qual l'aigua entra forta, a borbollons, doncs el túnel s'inicia amb un revolt, com un colze enorme.

El silenci es va apoderar de tots.

I ja de tornada, l'escalinata ens regalava els aromes de timó, te de roca i altres flors que només es crien a les pedreres, d'on estava penjada l'escala.

I en eixir de la casa, una ampla terrassa tancada per balustrada i columnes modernistes, i el camí que ens conduïa de nou al pinar i al maset.

Senyals de clarió. Vila-real, 1995

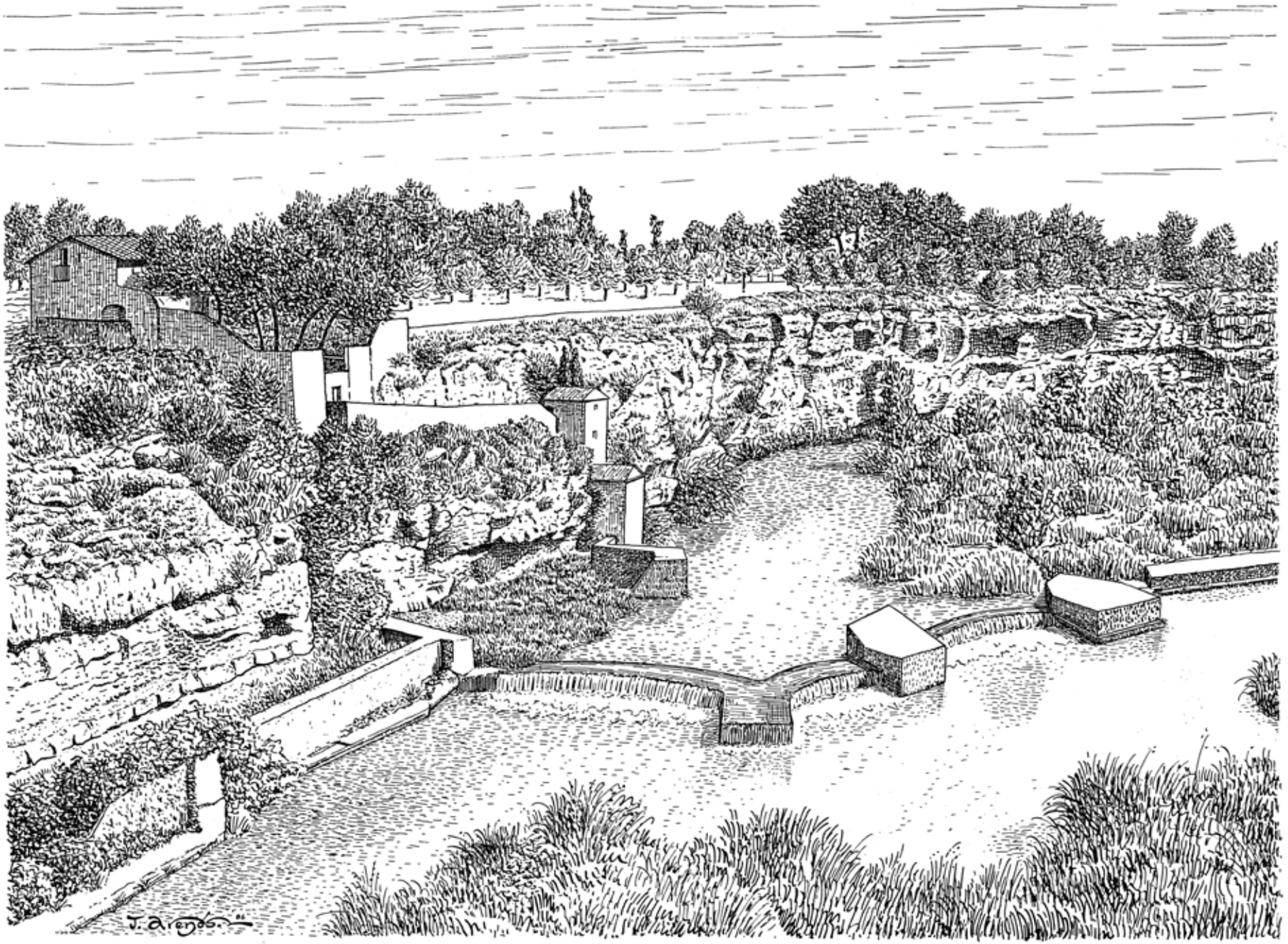
J. Arenós

ELS MEUS VEÏNS DEL CARRER DE L'ERMITA

Ester Maria Peset Gallén
Arxiu Municipal de Vila-real

Vaig nàixer al carrer de l'Ermita, un carrer ample i important on la vida passava amb el bategar de la pròpia existència. No era el mateix hivern que estiu, ni la primavera ni la tardor, cada estació tenia el seu propi ritme de vida.

Vaig nàixer una vesprada freda d'hivern i el meu primer record nítid són les mans de ma mare, Teodora, el seu olor. Després mon pare, Pepe, el qual em portava dormida entre els seus braços. Els meus germans: José Vicente i Carlos eren part de la meua existència.

Marge mitger a ma casa vivien la *sinyo* Carmen i el *sinyo* Pepe amb Carmencita, després va nàixer Pepe, amb ells vivia l'avi Batiste, llaurador de bicicleta i lligó i que sempre reia. Porta en porta amb ells, les Camiles, rosarieres de soca. Ensenyaven a cosir, eren mare i filla. La mare, les nits d'estiu i asseguts els xiquets a la fresca en el racó de sa casa, ens contava contes fins que arribava l'hora de dormir. Al costat de la casa de les Camiles vivia la *sinyo* Maria *la Mompona*, era fadrina i vivia entre gallines i conills solts per tota casa.

També teníem joieria: El Carmen. Mariano i Carmen tenien sis fills i un gos que sempre estava gitat a la porta, i que m'obligava a baixar de la vorera per a no ser mossegada per ell. A la casa cantonera, la carnisseria del Poreno, on a la pallissa d'un corral ple d'atifells per a embotir, Pascual ens feia jugar al seu germà José Luis i a mi a processons i misses.

A l'altre costat de ma casa vivien el *sinyo* Manuel i la *sinyo* Josefina amb Manolo i María José, ells van comprar la casa de Serra, la qual cosa va tenir molta importància per al veïnat, amb ells va venir la *sinyo* Roseta que era l'àvia, una gran pastissera i una dona intel·ligent que sempre portava davantal. L'altra casa del racó era la tenda de mobles Sales. L'aparador estava ple de cadires, llits i prestatgeries que tenien llibres de colors, però els obries i era cartró sense fulls, eren llibres sense història. Al costat mateix tenia la casa la meua amiga María Pilar, ella va nàixer el dia de Sant Blai, un més després que jo, anys després va nàixer Salvadorín. Sempre estàvem juntes, sa casa i ma casa eren tot una. El *sinyo* Salvador, llaurador de fanecades i la *sinyo* María, que a l'hivern, anava al magatzem de Parra. El seu avi Salvador, *Peiró* i la seua àvia Encarnación *la Roganta,* vivien just al costat, encara que ells feien més la vida pel carrer de Buenos Aires, on tenien el corral.

Al pany de davant, a la casa cantonera del carrer de Santa Isabel, vivien dos homes fadrins que eren germans: els Llop, seriosos comerciants de taronges. Germans de la *sinyo* Encarnación de la paqueteria, on el *sinyo* Joan, cigarret als llavis, venia llanes, fils i botons. Quan arribava Nadal, la paqueteria es transformava en una jogueteria i les prestatgeries s'omplien de somnis que mai vaig poder aconseguir. Tenien dos fills, Joanet i Maria.

La ferreria de Paco Renau *el Ferrero* estava al costat. Àdhuc recorde el seu olor i els colps en la forja. La casa era a la part de dalt, era molt gran i per a pujar hi havia una escaleta molt empinada. El *sinyo* Paco i la *sinyo* Amparito tenien tres fills que eren ja majors: Conchita es va casar amb un xic de Borriana. Paco amb Esmeralda i Amparito estudiava per a infermera.

El *sinyo* Batiste *el Colaor* i la *sinyo* Conchita *la Borilla* tenien la casa al costat. Tenien dues portes, una gran, per on entrava el *sinyo* Pepe *el Carreter,* el carro i l'haca. Quan l'haca va morir el *sinyo* Batiste es va comprar un Seat 600. La *sinyo* Conchita..., quin enyor... Mai podré oblidar la seua cara, les seues mans i el seu somriure feliç. Asseguda davant del seu piano va omplir de notes la meua infantesa. L'ivori de les tecles es fonia en els seus dits i per la seua finestra eixien les notes del pentagrama. Canelobres, ventalls, tapets, fotografies, partitures, petxines de nacre, records de viatges i algun que altre sant. Aquella casa era de culte per a mi i tota l'activitat que en ella hi havia. Aprenents de solfeig i piano, cantores del cor de l'església.

Després venia la casa de la *sinyo* Lolita. Jo la vaig conéixer sempre vídua, no vaig conéixer el seu home. Era una dona amable, dolça, sempre tenia històries que contar. Tenia tres fills. Joaquim que treballava al banc Hispano Americano. Lolita era mestra i Pasqual el meu patiment, sempre estàvem barallant-nos. A l'estiu, Lolita ens feia repàs i el dia que va aprovar les oposicions de Magisteri va ser un dia de festa per a tot el carrer. Vam anar a la Jijonenca i ens va convidar a gelats, tots vam celebrar aquell esdeveniment tan especial per a ella.

Sols em queda recordar el pedrapiquer Gandia, ell tenia allí el taller. El recorde com un home silenciós, transformant el marbre llis en obres d'art: creus, rostres de Crist i de la Mare de Déu. Al *sinyo* Paco li agradava cantar, mon pare em deia que va ser un gran actor d'Els XIII i que, a més a més, també hi era poeta.

Jo sóc d'un carrer d'aquest poble, que sent l'enyor del passat. Aquell carrer que tenia tanta vida i que ara és un carrer d'absències, però que mentre jo visca estaran tots presents en la meua memòria i dels quals avui vull deixar testimoni.

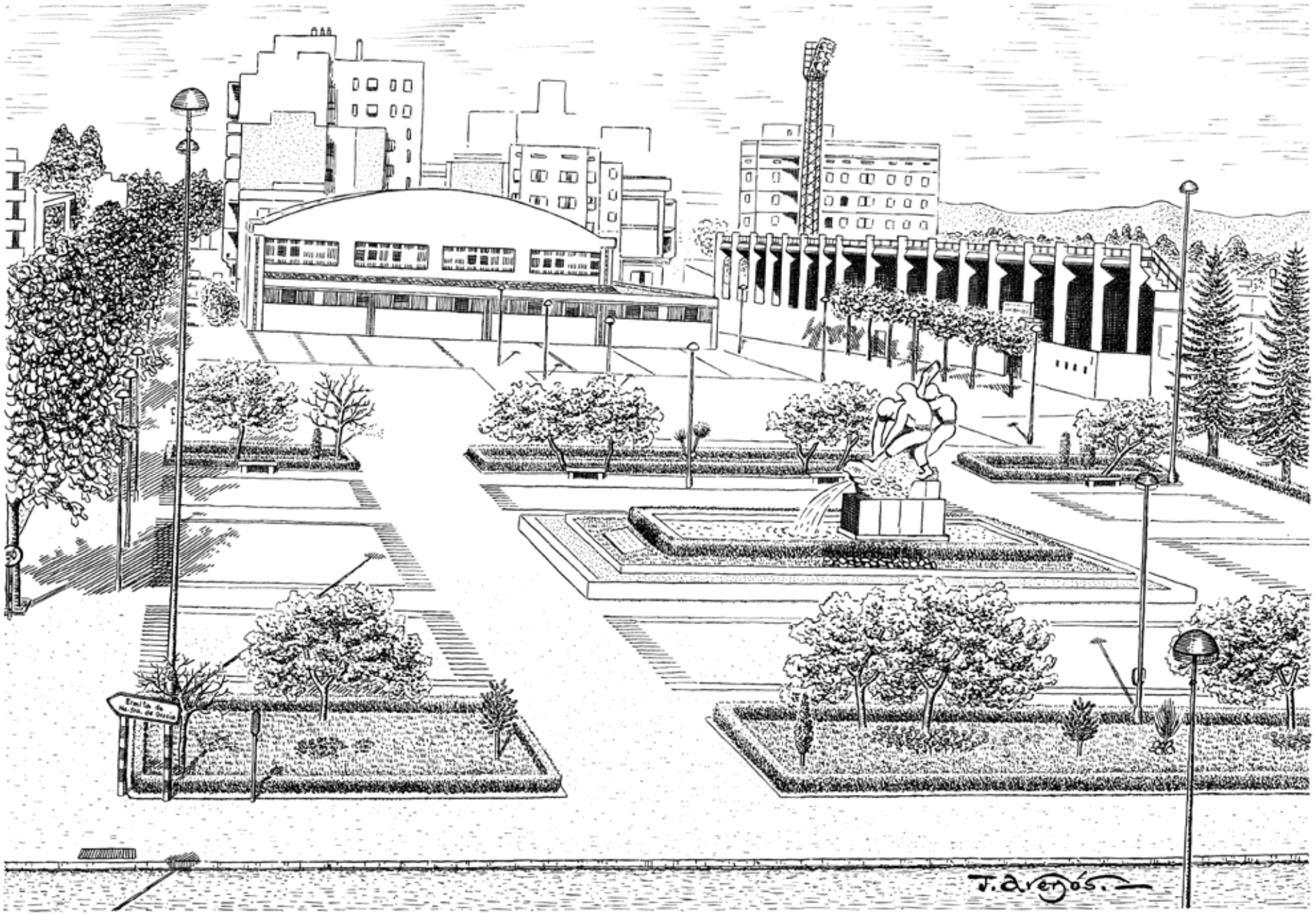

VILLARREAL Y LA VIRGEN DE GRACIA. LEYENDA

FRANCISCO MORENO GIL
Poeta (1868-1934)

Se ignora completamente
la gloriosa fecha
en que la Virgen de Gracia
quiso venir a esta tierra.
Según los historiadores
regnícolas que más pesan,
fue al final de la agitada
centuria décima tercia,
asaz pródiga en desastres
para la hueste agarena.
Mas basta de conjeturas,
y vayamos a la nuestra.
Del Mijares rumoroso
en la margen más amena
un humilde pastorcillo
apacienta sus ovejas.
En las montañas de Oeste,
inmóviles centinelas
de estos jardines fueron
de reyes morada espléndida,
el sol, en lecho de grana,
suavemente se acuesta.

Los enhiestos abedules
de la frondosa ribera
apenas mecen sus hojas
al soplo de auras ligeras.
El romero, los tomillos
y la espesa madreselva
embalsaman el ambiente
con las más gratas esencias.
El río va murmurando
sus amorosas querellas;
y en el ramaje soberbio
de la lozana arboleda,
un ruiseñor abre el pico
y exhala chorros de perlas.
¡Paz, bienestar y ventura
respira naturaleza
en esa hora apacible
de perfumes y cadencias!
Nuestro pastor, entretanto,
para descansar, se sienta
de la inmediata colina
en una pequeña cueva,
viendo pastar su rebaño
por las alfombras de hierba
y escuchando los conciertos
de aquella tarde serena.

Mas de pronto ¿Qué sucede?
¿Por qué, el zagal se amedrenta
y levantase de súbito,
de vagos temblores preso?
El curso de sus miradas
claramente manifiesta
que la causa de su asombro
debe estar allí muy cerca.
No es la vista aterradora
de hirsuta y hambrienta fiera
lo que al pobre pastorcillo
sobrecoge y desconcierta.
Es una visión celeste
y una angelical orquesta,
que salen de unos pedruscos
cubiertos de verde hiedra.
Sobre una nube opalina,
nímbada de doce estrellas,
vestida de resplandores
y destellando pureza,
se le aparece María,
la Inmaculada, la excelsa,
más radiante que la aurora
y más que las flores bella.
Los sonoros instrumentos
de la angelical orquesta
súbitamente enmudecen,
y una voz que se asemeja,
por su armónica dulzura,
a una cascada de perlas,
al zagal estupefacto
le habla de aquesta manera:

"No tienes, oh pastor, por qué, asustarte;
acércate hacia mí,
pues quiero revelarte
un gran secreto que se esconde aquí.

Yo soy Aquella que de gracia llena,
del pecado rompió la vil cadena.
Tras ese muro de negruzca piedra
que el tiempo respetó,
y la trepante hiedra
de verdores campestres adornó,
hay una imagen de mi amor sublime,
de mi amor que engrandece y que redime.

El polvo de los siglos no ha manchado
mi efigie soberana;
cual galardón preciado
a la fe de tu pueblo y de esta Plana,
ahí está, derramando dulcedumbre,
más limpia que las nieves de la cumbre.

Desde hoy, ser un faro de luz pura,
que en todo temporal,
a puerto de ventura
llevará dulcemente a Villarreal,
por ser hija de un rey, cuyo fervor
levantó tantos templos en mi honor.

¡Corre, zagal, volando hacia la villa
a dar la buena nueva
de aquesta maravilla
que ocultó tantos siglos esa cueva!
Corre y levanta tu cabeza lacia,
que fuiste el preferido de mi gracia."

Dijo; y al son de música divina,
elévase a la altura
la Estrella matutina,
la flor de más fragancia y hermosura…
Y el pastor ya no escucha estos acentos,
pues se aleja más raudo que los vientos.

Fragment de la poesia premiada amb l'Englantina de Plata en els Segons Jocs Florals de Vila-real, 18 de maig de 1923

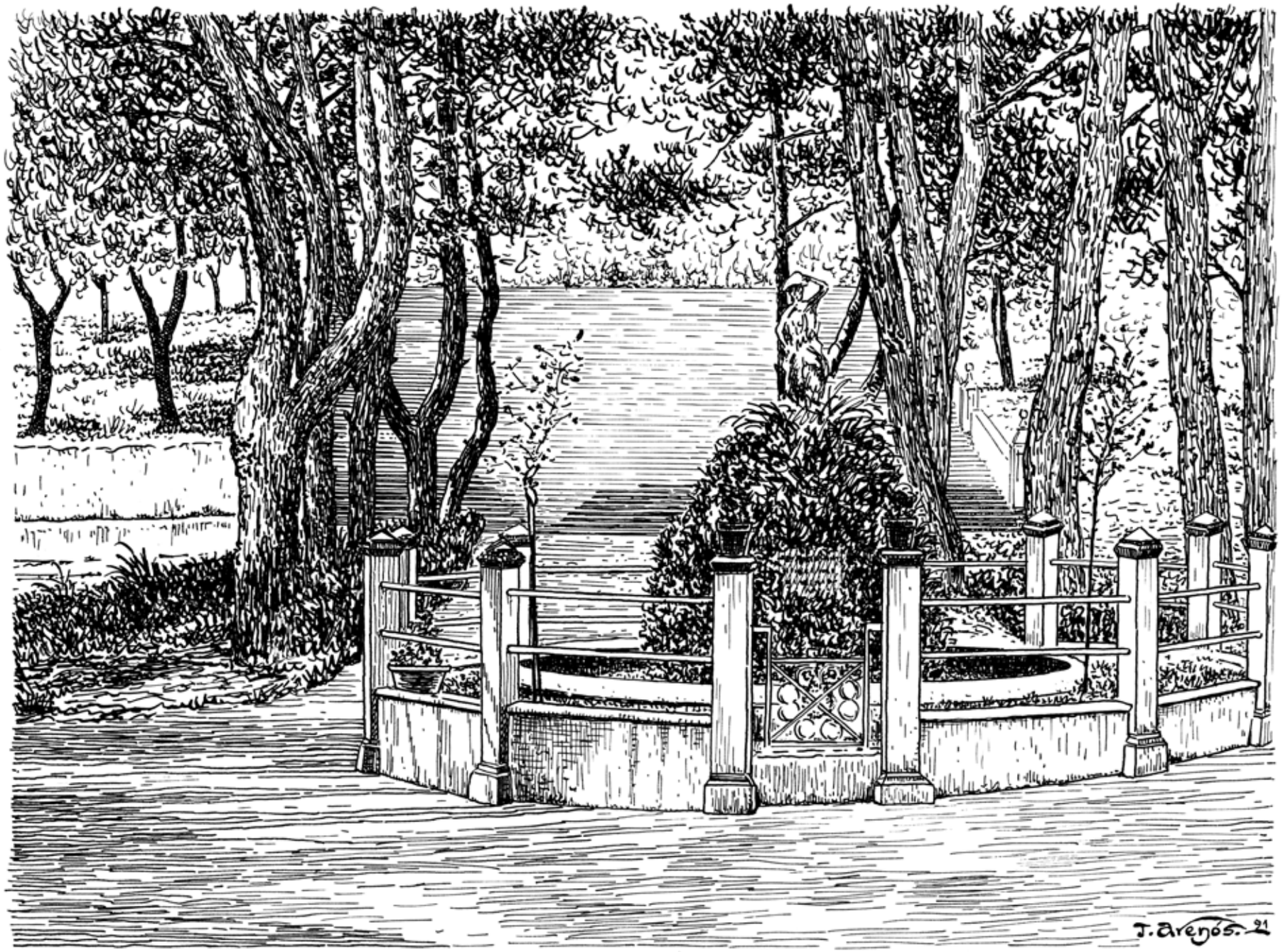
J. Arenós. 21

LLIBERTAT EXTRAMURS

GEMA FONT
Periodista. CEO de l'empresa Gmajúscula

Abans sols teníem el banquet. Era únic. Llibertat extramurs.

Em vull referir al banc de pedra, que està amagadet a la vora d'una de les darreres resquícies de la Vila-real emmurallada. Allà ens sentíem grans.

La ciutat creixia en totes direccions però simbòlicament tot el que estava fora del nucli era per a nosaltres vènia absoluta. No calien xarxes socials, ni caminar contestant missatges de mòbil, ni cap empresa virtual per a relacionar-nos.

Quedàvem, séiem a la pedra ben freda, un dia d'hivern entrat, i allà passàvem la vesprada contant-nos la vida, desitjant viure-la. Menjant pipes com a fruit sagrat del divertiment a la ciutat. Esperàvem allà l'arribada de l'estiu i la gresca masovera.

I xarràvem dels campaments i remugàvem de com ens havien représ per xarrar massa al solfeig, i féiem safareig de com, a les classes d'anglés, una de tantes li havia fet l'ullet a un nou company. Érem joves i amb el futur per dibuixar. No depeníem de la tecnologia, anàvem a la Biblioteca de la séquia per a fer els nostres deures, miràvem enciclopèdies de paper d'aquell que feia olor del saber suprem, aquell que els nostres pares ens feien aspirar.

Allà al banc, al costat de la nostra benvolguda torre Motxa creixíem i desitjàvem créixer encara més de pressa per a anar a votar i tenir carnet de cotxe. Allà sota la torre Motxa, mai haguérem pogut somiar que estaríem localitzables les vint-i-quatre hores del dia, de fet crec que, si algú ens haguera preguntat, hauríem pronunciat un no rotund a aquest punt del futur nascut de la bogeria generalitzada pel control. Ens calien habilitats socials per a fer amics i per a deixar-los passar, no vivíem encarades a una finestreta virtual on les parelles són felices, els treballs fantàstics, i es fan i es cremen les amistats amb un "m'agrada" o ja "no m'agrada".

Saludàvem pel carrer els veïns i veïnes amb veu de veritat, no amb una emoticona, ni amb un *selfie* instantani. Érem compromeses i respectàvem la ciutat. Sí, la ciutat, encara que quan vaig pronunciar en una classe de la Universitat a Barcelona: «Visc en un poble»... no ho acabaven d'entendre. Vila-real, el meu poble. És com un verí que sols el fet de pronunciar-lo t'ofega com un botxí i alhora et bressola amb arrels i sentiments.

«Quedem al banquet de la torre Motxa» era la nostra frase més repetida. La mateixa torre defensiva i esplendorosa del 1274 convertida llavors en un senzill mur de lamentacions per a nosaltres, encara que de vegades la sentíem bramar a ella. Sentíem les pedres sanglotar. Estaven ferides per (la mala interpretació de) l'evolució de la ciutat. No hem sabut conservar parets, cases, façanes, els pous interiors de les cases (com el pou del Racó) vestigis del que ara som. Ferida per veure en què s'havia convertit la població. Tot havia canviat. Ella estava acostumada a tractar amb veïns que com diria l'historiador José María Doñate estaven acostumats a treballar a estall i a no tenir al voltant una terra paradisíaca, però sí a ser alegres i agraïts amb l'oci marginal que deixaven les llargues jornades a l'ombra d'una figuera. Estava enyorada.

La torre, convertida en la setena amiga nostra, trobava a faltar ensumar el flaire de les flors dels tarongers que abans veia des del seu més amunt. La torre es complanyia i ens contava que va romandre infinitament voltejada d'esplendor. Llavors hi havia horts de comuna de la varietat blanca a la dreta, i es veu que desprenien una aroma que s'estenia fins al campanar de Borriana. A l'esquerra es distreia mirant la sequiola i les vistes a l'estació amb Almassora al fons. I ella sempre mirant la mar. Les nits mirant el cel, quan les nits eren fosques fosques, quan sols hi havia cases amb els fanalets de ferro forjat i algun pensament elèctric i encara es comptaven a cabassos els estels.

I ací està la nostra torre Motxa, nostàlgica, sola… Ho vaig comprendre el dia que vaig passar pel seu costat amb la meua filla ben menuda i em va dir: «Què són aquestes pedres mare?». Per a mi va ser un colp baix... Què estava fent? Com podia ser? i llavors vam seure al banc etern i vaig començar a contar-li la història de la meua infantesa de com en aquell banc vaig somiar també quan naixeria ella. Li vaig contar com era la ciutat en el plànol de taulellets que ho mostra al peu de la torre Motxa i vam decidir que aniríem a visitar-la de tant en tant per a agrair-li ser testimoni del pas del temps.

Una de tantes visites la meua filla em va dir: «Mare. Sàpigues que la torre no està trista, que li agrada el que veu passar per davant». I de nou vaig entendre l'essència de la transformació. Que tot i els grans canvis que ha sofert Vila-real està contenta de veure com la recorden cada 20 de febrer, o quan passa la Cavalcada de Reis de Joventut Antoniana, quan en festes de Sant Pasqual riu amb les enginyoses penyes o balla amb els pastorets del Rosari, gaudeix de la Matxà dels Lluïsos, de les melodies de la Tuna Blava i grups de ronda el Mes de la Rosa, de les nadales de la Coral Sant Jaume, veu passar els xiquets de les escoles quan van d'excursió a l'Arxiu Municipal de la Casa de l'Oli…

I així al banquet les dues berenem i pensem què podríem veure si es poguera pujar allà dalt. Juntes recordem el passat de Vila-real per a comprendre el futur del nostre etern poble.

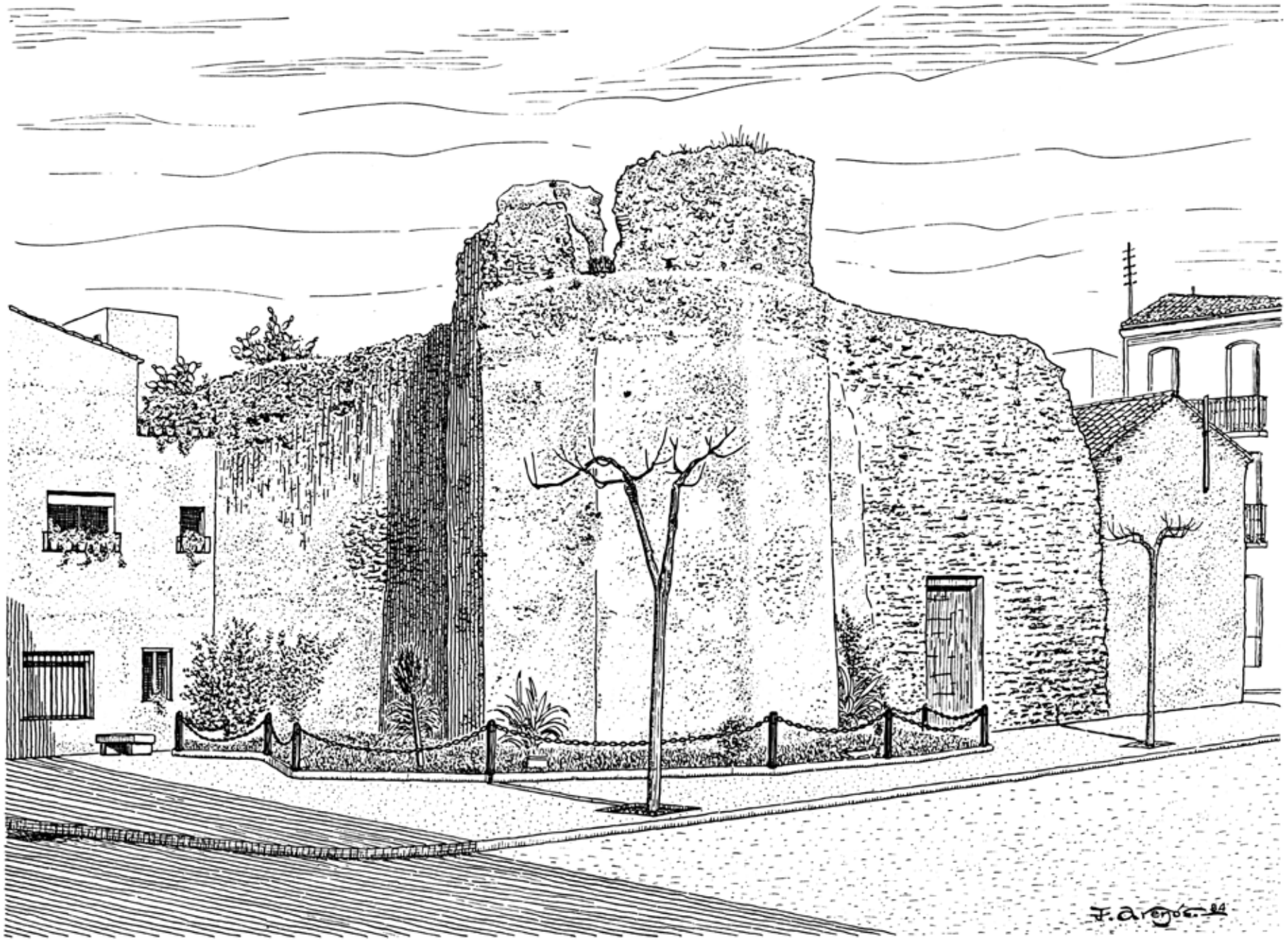

LA CARITAT FRANCISCANA A VILA-REAL

Gracia Ripollés Escuder
Llicenciada en Història

Amb Francesc d'Assís una nova visió de la caritat arrelà en l'Església catòlica, la caritat viscuda des de l'evangeli i des de la humilitat de la pròpia pobresa com a doctrina. Aquest model de vida auster i entregat als altres anirà expandint-se i anirà creixent ràpidament, tant en nombre d'adeptes com en cases fundades per tot Europa i a Terra Santa.

A la nostra ciutat, la presència de membres de l'orde franciscà es remunta al segle XVI, quan el 1577 s'establiren durant un curt període de temps a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. Aquesta primera ubicació restava prou allunyada i els veïns de Vila-real pregaren que se'ls situara en un lloc on pogueren portar endavant la seua tasca evangelitzadora i la cura espiritual dels fidels. La gran acceptació social dels franciscans alcantarins i la construcció de l'ermita i del convent de la Mare de Déu del Roser, per a commemorar la victòria cristiana en la batalla de Lepant, van fer possible el trasllat definitiu de l'orde. El nou convent, que se situava al Raval de Castelló, era un lloc idoni per a establir-se i ho va ser fins al 1835, moment en què es va produir l'exclaustració general ordenada per Mendizábal, que va provocar la desaparició dels ordes religiosos masculins i va deixar el ja aleshores conegut com a convent de Sant Pasqual, lliure d'habitants. El lloc dels frares va ser ocupat pel segon orde franciscà, les monges clarisses, que des de Castelló es traslladaren a Vila-real per a custodiar el santuari. Amb el retorn dels ordes religiosos a Espanya, els franciscans havien de trobar un nou lloc per a establir-se i ho feren a l'església dedicada a Sant Blai i Santa Bàrbera i el convent del Carme, anterior residència dels carmelites. El convent va passar a anomenar-se de Sant Francesc i continua sent la residència d'aquest orde i punt d'on partia i parteix la seua tasca caritativa.

Igual que Sant Francesc, els seus deixebles sempre s'han caracteritzat per guardar amb cura el vot de pobresa. Aquest mode de vida pobre sempre els ha apropat als altres des d'una perspectiva molt més humil, ja que la seua labor consisteix a servir aquells que menys tenen des d'una relació d'igualtat, enteniment i vivència de la mateixa pobresa. Un dels mètodes d'estendre les mans als més necessitats de Vila-real va ser a través de l'anomenada *porta de la sopa*, que comunicava l'hort dels frares amb el Barranquet i des d'on els franciscans repartien menjar preparat de manera diària. L'alimentació, però, no era l'únic àmbit en què des del convent s'ajudava els més necessitats. Les isabelines, una branca de terciàries pertanyents a l'orde, es dedicaven a rentar els parracs dels indigents i la gent humil mitjançant grans llavadors que se situaven en cases particulars, on endreçaven la roba i la retornaven en les millors condicions possibles als seus propietaris.

En l'actualitat, la Joventut Antoniana és l'encarregada de portar a terme l'atenció i l'apropament als més necessitats de la parròquia de Sant Francesc. Aquesta associació va nàixer l'any 1918 amb la intervenció del pare Joaquín Cálper, que aleshores ocupava el càrrec de guardià del convent, i és un clar exemple de com d'arrelada ha estat sempre la caritat franciscana a la nostra ciutat, ja que el Pa dels Pobres va començar la seua tasca molt abans que aparegueren organitzacions més grans com ara Càritas. Els antonians, juntament amb un gran nombre de col·laboradors, realitzen la seua labor cada dimarts de vesprada, moment en el qual es pot veure eixir del convent un gran nombre de carrets carregats de productes d'alimentació bàsics, bolquers o llet per a nadons. A banda de l'entrega d'aliments, les visites a aquests domicilis tenen un sentit molt més profund: acompanyar i escoltar el germà en la seua necessitat. Per a poder portar a terme aquesta tasca és necessari viure realment la caritat seguint el model de sant Francesc i sant Antoni i és per això que la Joventut Antoniana disposa d'un director espiritual franciscà i prepara nombroses activitats de formació. L'evolució de l'associació al llarg dels anys ha estat molt intensa pel que fa a les estructures i les diferents tasques que porta a terme, i és que si la societat canvia ràpidament, els moviments caritatius haurien de fer-ho al mateix ritme per a poder donar solució a les noves situacions i problemes plantejats. En aquest aspecte, Joventut Antoniana ha sabut trobar recursos i millorar-los, com ara l'organització des de 1928 de les festes de Nadal i Reis que any rere any es tradueix en recursos per a la compra de productes bàsics al llarg de tot l'any. A més, la creació de cursos específics en diferents àmbits com poden ser de nutrició, primers auxilis, gestió de la llar, cuina o espanyol fa que, a banda de facilitar-los productes de primera necessitat, se'ls estiguen facilitant eines perquè puguen eixir endavant per ells mateixos.

Quan parlem de caritat franciscana ens referim a un model de vida molt específic que per sort a Vila-real es viu des de fa segles amb intensitat i que es resumeix a la perfecció amb el següent acomiadament.

Pau i bé

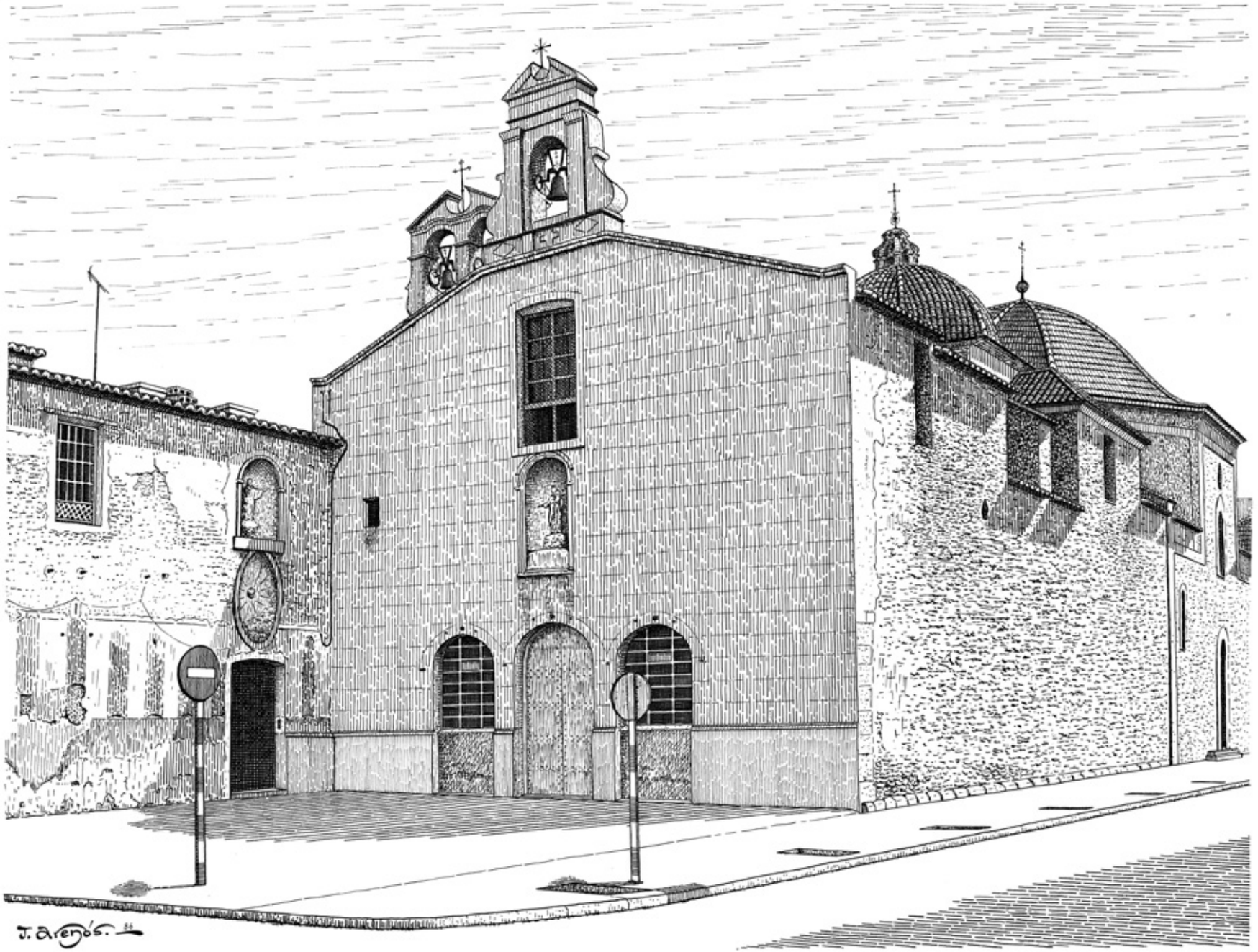
J. Arenós

DES DEL RESPECTE I L'AFECTE

JOAN SOLER USÓ
Periodista

Em conviden a participar en aquesta manera d'homenatge a Julio Arenós, a qui vaig estimar mentre va estar entre nosaltres. Crec que Julio era un gran tipus, un home molt compromés amb allò que creia i volia, algú capaç de penetrar un poc més cada dia en els assumptes que podien explicar, o no, la transcendència de l'individu. També era un dibuixant esplèndid i, ja que hi apareixen bona part dels seus dibuixos, sempre en tinta xinesa, la seua obra queda a la vista. Julio Arenós dibuixava amb plomí i ho feia sempre a mà alçada, vol dir-se sense suports, i mai va utilitzar, han llegit bé, mai, ni regle ni cartabó; tampoc quan calia tirar línies verticals o horitzontals. El vaig admirar com a individu i com a artista i avui tinc l'honor d'escriure aquestes línies que, a ell, l'hagueren ruboritzat. En la impunitat propiciada per la seua absència, fins a això m'està permés.

Algun dia –en els seus inicis– Vila-real va disposar d'una intel·ligent planificació i desenvolupament, amb una plaça central i quadrada que durant centúries va ser model entre els estudiosos. Va haver d'arribar el desenvolupament dels seixanta perquè les forces vives de l'època destrossaren bona part del que quedava de la plaça Major original, un pecat la penitència del qual ningú ha pagat. Va ser l'inici d'una època en què créixer verticalment era moda i les modes no sempre són la millor opció. Però u volia parlar no sols del paisatge, de la qual cosa ja s'ocupa Julio, sinó també d'alguns dels homes que van capitanejar els grans canvis socioeconòmics al llarg de la història d'aquest poble nostre. Partiré dels artífexs del primer gran assalt a la naturalesa de què disposaven, conegut i potser fins toquejat, de la transformació del secà en regadiu, gràcies a la unió d'interessos amb la creació de les societats de reg i tot el que va significar. Van ser homes i dones més o menys anònims, receptors de la intervenció d'un dels seus grans il·lustres, Polo de Bernabé, introductor de la taronja mandarina al terme municipal, com a punt de partida del que hauria de ser la primera gran estabilització econòmica de la ciutat. Haurien de passar molts anys per a l'aparició en primera línia de l'agricultura especialitzada en cítrics, d'un ciutadà, la formació del qual s'havia llaurat en un taller mecànic, als comandaments d'un torn. S'anomenava José Pérez Brun i, des de la modèstia de la seua posició, va tenir l'interés, la intel·ligència i la gosadia d'inventar, amb la col·laboració de la seua esposa, una màquina de cavar que va rescatar els jornalers d'una situació més pròpia de l'esclavitud. Aquella activitat, que se suposava fonamental per a aconseguir l'esponjositat de la terra, era un suplici que va acabar gràcies a l'invent de Pérez Brun, a qui mai es va dedicar el reconeixement que mereixia.

Molts anys després, les incidències climatològiques –el fred excessiu és letal per al cultiu de taronges– hi van assestar dos colps monumentals amb altres tantes nevades, cosa que va servir per a despertar en alguns eminents la idea d'ampliar la modesta activitat industrial que fins a aquell moment era subsidiària de l'agrícola. A l'ombra o seguint l'exemple d'altres pobles, com ara Onda, l'Alcora i Ribesalbes, dedicats a la fabricació ceràmica, un grup d'empresaris agrícoles van fer un pas endavant i van iniciar la instal·lació d'una primera fàbrica de taulellets a la qual seguirien després moltes altres. En aquell temps i amb aquell afany estaria present un jove inquiet, visionari i treballador incansable, la personalitat del qual s'aniria engrandint a mesura que s'obria un espai principal. És la figura de Pepe Soriano Ramos, que va estar en el germen del naixement de la indústria ceràmica a Vila-real i la major realització del qual, ja amb la companyia de Manuel i Héctor Colonques Moreno, és l'actual imperi del Grupo Porcelanosa, present amb la seua impressionant xarxa de distribució en bona part de tot el món occidental. Si abans parlàvem de la injustícia de la falta de reconeixement a José Pérez Brun, recollim ara la notícia procedent de la corporació local que assenyala el nomenament dels germans Colonques Moreno com a Fills Predilectes de la ciutat, així com de José Gómez Mata, aquest últim una personalitat dedicada, amb èxits molt grans, al món de les grans finances i que en un acte de profunda generositat va voler tornar a la seua ciutat una part dels seus actius i va finançar la remodelació de la plaça de Sant Pasqual, amb l'estàtua i el monòlit dedicat al sant, així com el carilló i les campanes de volteig. Una d'aquestes, la més gran d'Espanya.

Ací queda la intenció d'acompanyar l'obra de Julio Arenós, dedicada a alguns dels racons amables de la ciutat, amb una altra galeria formada pel record d'homes que el van ajudar a ser el que és.

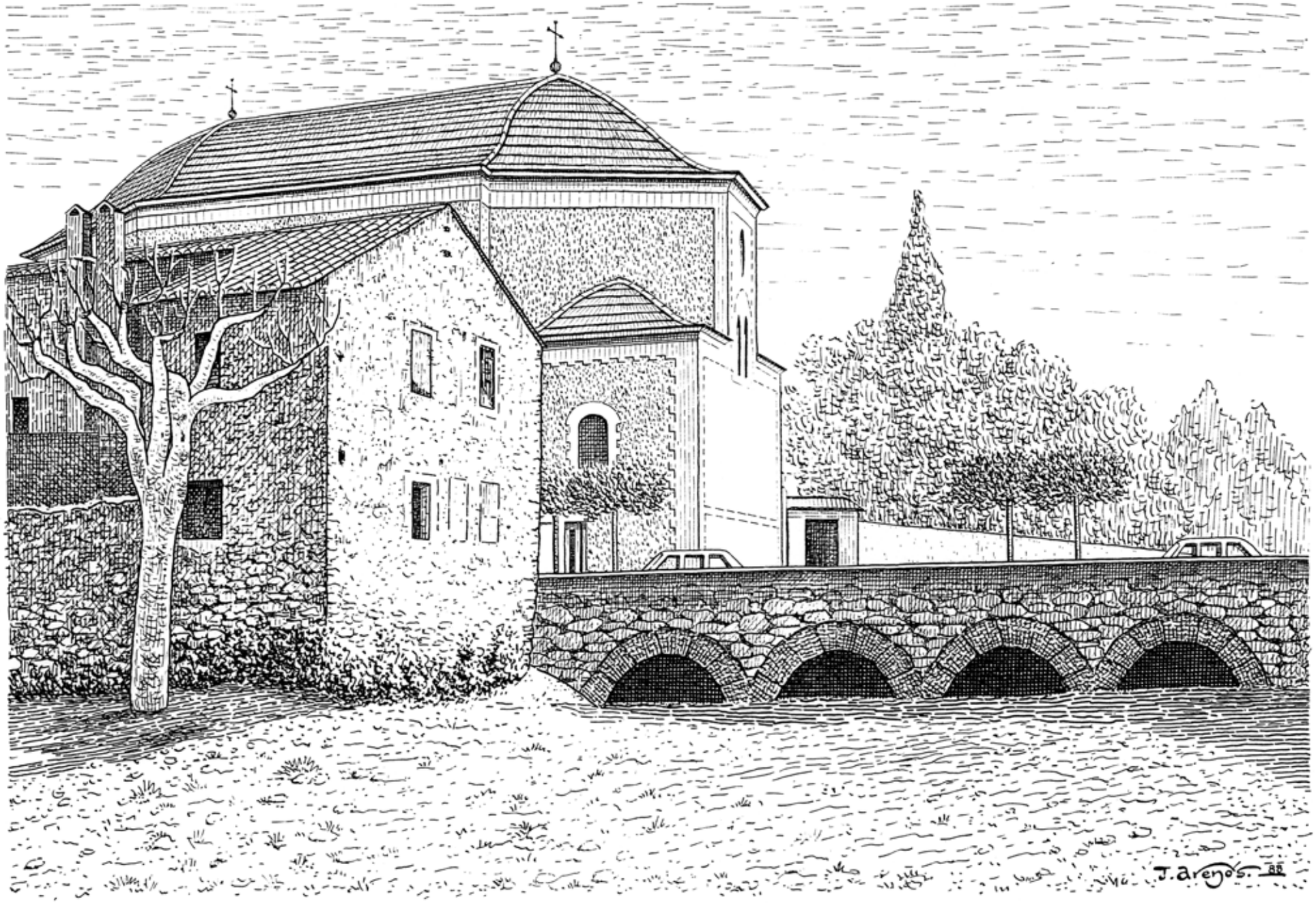
J. arenos.

L'ALTAR MAJOR DE L'ESGLÉSIA ARXIPRESTAL

JOAQUÍN LIZANDRA RUBIO
Arquitecte i arquitecte tècnic

L'Arxiprestal de Vila-real, iniciada a mitjan segle XVIII, suposa per als historiadors de l'art, l'adéu definitiu a un barroc tardà amb detalls rococó i una primera acceptació del classicisme acadèmic. La desaparició de gran part de l'arxiu parroquial en la passada Guerra Civil, ens hi ha privat, pareix que d'una forma definitiva de seguir el procés constructiu del nostre edifici més emblemàtic, que sens dubte va passar per moments molt difícils durant tot el temps que va durar la seua edificació.

El 28 de juny de 1778 l'oficial obrer Cristóbal Ayora firma un memorial sobre la forma de continuar les obres de l'església parroquial de Sant Jaume de Vila-real, perquè en el termini màxim d'un any es fera possible la seua inauguració. Es desconeix de moment el parentiu de Cristóbal Ayora amb el mestre d'obres aragonés José Ayora, que va ser l'autor de la cúpula i cobertes de l'església, va variar el projecte inicial dissenyat pel mestre d'obres aragonés Juan José Nadal. Molt possiblement José Ayora absent o ja difunt l'any 1778, va ser substituït per un familiar seu, potser un germà menor que va continuar la direcció de les obres.

Amb la inauguració de l'església el 30 de juliol de l'any 1779, l'acadèmia valenciana de Sant Carles, es fa càrrec definitivament de la direcció de les obres, des de llavors els mestres d'obres i oficials van quedar supeditats a les ordres dels nous arquitectes nomenats per l'acadèmia.

Després del parèntesi obligat per la Guerra de la Independència (1808-1814) i la lenta recuperació econòmica de la localitat, es planteja la necessitat d'iniciar novament les obres de decoració de l'interior de l'església, per això entre els anys 1828 i 1832 es realitza l'altar major, sent rector el vinarossenc Juan Antonio Ramos, en dos fases d'execució clarament diferenciades i amb un cost molt elevat per a l'època de catorze mil duros.

Benito Traver en les seues *Efemérides de Villarreal* ens diu que el 5 de maig de 1828 es col·loca la primera pedra per a alçar l'altar major, i el 19 de juny del mateix any es conclou el primer cos de marbre de l'esmentat retaule. L'any 1831 o potser 1832 seria sens dubte el de la terminació del segon cos realitzat tot ell en fàbrica de rajola i algeps.

L'altar major consta de dos cossos, el primer constituït per dos parells de columnes d'orde corinti, que flanquegen el nínxol del centre, constituït per un arc de mig punt, on es troba la imatge de Sant Jaume. Darrere de les columnes i als extrems d'aquest cos existeixen semipilastres del mateix orde.

Tot aquest conjunt va col·locat sobre un alt pedestal, en el centre del qual es troba el sagrari, en forma de templet amb cúpula, i als seus peus la taula de l'altar. Per damunt de tots els suports es troba l'entaulament, amb un fris de decoracions vegetals amb una xicoteta cornisa amb mènsules, tot de gust molt acadèmic, està realitzat amb marbres jaspiats de diferents colors.

El segon cos només sabem que el va fer un desconegut escultor d'Atzeneta (Castelló), i l'obrer veí de Vila-real Juan Llop. Està presidit per un baix relleu amb la imatge de la Immaculada Concepció, flanquejada per dos parells de semipilastres amb mènsules, sobre les quals descansa un frontó triangular, en el centre del qual figuren la representació de Déu Pare, en forma de triangle radiant. Remata el frontó un medalló portat per dos àngels, on figura el sacrifici del Corder Pasqual, i la inscripció: "HAEC EST ALMA DOMUS DEI". A un costat i a l'altre d'aquest segon cos es trobaven les escultures d'algeps de les dues heroïnes bíbliques, Judit i Ester, que van ser destruïdes l'any 1936, i que no han sigut reposades.

Quant a l'autor del primer cos d'aquest magnífic retaule, tots els autors que han tractat sobre el tema, coincideixen en un cert Marzo, veí de València, però a qui dels artistes valencians amb el cognom Marzo es refereixen. Joan D. Bautista García avança com a possibles autors als arquitectes Juan Marzo, pare i fill. De totes maneres l'anònim autor dels *Apuntes históricos de Villarreal* (1879?), que és el primer a tractar sobre l'altar major, ens indica: "...se hizo por contrata por un tal Marzo vecino de Valencia que lo entendió en la piedra...", pareix que es tracta més aviat d'un escultor en compte d'un arquitecte, per la qual cosa sincerament crec que es refereix a l'escultor valencià Antonio Marzo Pardo (València, 1802-1867). Quant a la seua disposició podria ser de l'arquitecte Vicente Gascó Masot (València, 1734-1802), que sabem va treballar en el disseny d'uns retaules per a l'església.

En la restauració integral de l'església duta a terme per la fundació La Llum de les Imatges amb motiu de l'exposició "Espais de Llum (2008-2009)", sota la direcció de l'arquitecte Carlos Campos González, es va decidir respecte al segon cos de l'altar major: "... dotar a l'altar de tota la riquesa que no va ser possible en el passat per falta de mitjans econòmics, substituint estes restes d'estuc per marbres de la mateixa qualitat que el cos inferior, com l'ònix àgata, considerat una pedra semipreciosa". Per aquest motiu avui en dia ens apareixen en el segon cos un aplacat en colors, que ens assenyala aquesta última intervenció.

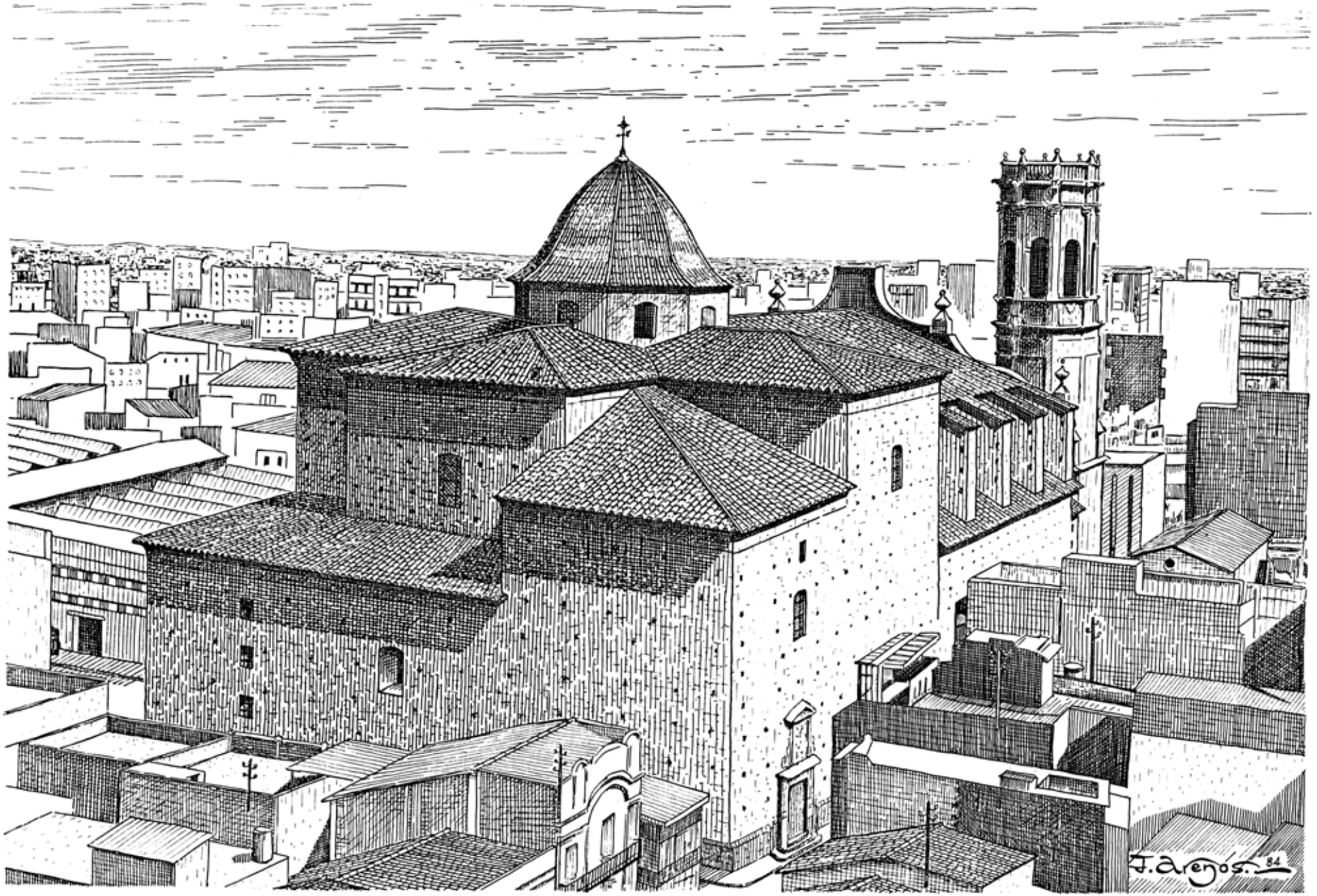
J. Arenós 84

18 ANYS MOLT CURTS

José A. Parra
Periodista i professor

Sóc cent per cent natural de Vila-real (nascut a la clínica La Luz, fill de Toni *el Floriste* i Charo *la Pastora*), però sovint foraster per culpa del treball. Això sí, qui vol trobar-me pel poble, ja sap que sempre sempre estaré a Setmana Santa entre les files de la meua estimada Confraria de la Mare de Déu de les Angústies i, al mes d'octubre, a les processons en honor a la Mare de Déu del Rosari. Les dues tradicions locals que em tenen el cor robat.

També estic eternament agraït als Lluïsos per ajudar-me en la meua adolescència a despertar el cuquet del periodisme deixant-me fer entrevistes a la revista *Exágono* i, ja llicenciat, oferint-me la presentació i direcció de l'entranyable revista parlada *Camino*. Clar que tot això són esdeveniments molt importants que ja estaven inventats per altra gent, on jo he sigut un participant més. Però hi ha un esdeveniment local molt destacable del qual sí que tinc l'orgull i el gran honor de sentir-me *culpable* del seu naixement: el Festival de Curtmetratges, que el 2015 va complir la majoria d'edat.

Avui dia, Cineculpable és una de les cites imprescindibles en el nostre calendari cultural, ben consolidat, amb un gran equip i una bona partida econòmica per a organitzar-lo. Però vull recordar que va nàixer de la mà d'un grup de voluntariosos amics el desembre de 1997 sota l'humil nom de Festival de Curtmetratges de Vila-real, i un pressupost encara més humil: zero. Sort que l'Ajuntament ens va cedir les infraestructures i algunes empreses van confiar a cegues amb un projecte totalment nou i ens van ajudar a cobrir despeses.

I l'origen de tot? Doncs, aquell 1997, el periodista Alexis Rubert va descobrir que es complia el centenari de la primera projecció de cinematògraf a Vila-real i va tenir la genial idea de proposar a l'aleshores regidor de Cultura, Juanjo Rubert, que es podia celebrar aquesta efemèride convocant un concurs de curtmetratges: pel·lícules que no duren més de 30 minuts, i que serveixen de plataforma als joves creadors per donar-se a conéixer en la complicada indústria del cinema.

Per tirar el projecte endavant, Alexis va fundar l'Associació Cultural Planta Baixa. Ens va reclutar a uns quants amics cinèfils i, de manera totalment altruista i voluntària, ens vam llançar a l'aventura, sense saber molt bé en què acabaria tot allò. Penseu que l'any 1997 no hi havia xarxes socials per donar-nos a conéixer. Sí teníem una minimalista pàgina web per a difondre les bases del concurs. Però, sobretot, vam tirar de fax i de contactes amb amistats del món de la premsa per fer propaganda. La nostra sorpresa (i èxit) va ser l'arribada d'una allau de cintes des dels racons més insospitats de tot Espanya i, fins i tot, de l'estranger; algunes, obra de futurs directors de renom.

En aquella primera edició de 1997, vam premiar *Snuff Movie#1* de Nacho Vigalondo (nominat a l'Oscar de Hollywood el 2004 pel curt *7:35 de la mañana*); *Bancos*, de Santi Amodeo i Alberto Rodríguez (Goya 2014 pel film *La isla* mínima); i primer premi per a *Ajedrez y segundas intenciones*, de Sergio Barrejón (qui tornaria a guanyar Cineculpable el 2011 amb *La media pena*).

També, per sort, en aquella època, la gent famosa del cine demostrava generositat amb aquest tipus de certàmens, i ens regalaven la seua presència a canvi del sopar i un lloc on dormir. Segur que posteriors organitzadors del festival ja s'han vist obligats a tirar mà de la cartera per portar alguna *celebrity*. En canvi, en les tres edicions que va organitzar Planta Baixa vam gaudir gratuïtament de la visita de:

- 1997: l'actor Pere Ponce; el director Juanma Bajo Ulloa i les televisives María Abradelo, Núria Roca, Gemma Juan i Carolina Ferre. Un luxe per a ser el primer any!

- 1998: les actrius Lola Dueñas, Sílvia Tortosa i Vicenta N'Dongo; els actors Fernando Guillén, Pere Arquillué, Àlex Brendemühl i Sergio Otegui; i les presentadores Isabel Ruiz i Gemma Juan. Tot un escenari ple d'estrelles, enmig d'un decorat fet a base de planetes!

- 1999: van tornar l'actor Sergio Otegui i la presentadora Isabel Ruiz; i es van sumar els televisius Sergio Villanueva, Gretel Stuyck i Alfons Ferrandis. La nit de cloenda, molt orgullosos del treball ben fet, però farts de boicots, els membres de Planta Baixa vam decidir retirar-nos del festival.

18 anys després, per a mi, el millor record és haver vist l'Auditori ple de gom a gom cada dia en cada nova edició del festival. El professor Juanjo Ruiz s'encarregava sempre de reclutar una legió d'alumnes de l'institut que s'entusiasmaven amb les projeccions. Així, vam crear un bon planter d'aficionats al curtmetratge i, fins i tot, segur que vam despertar el cuquet del cinema entre futurs cineastes, actors, actrius, guionistes... Feina que han sabut continuar exitosament els successius organitzadors del festival, motiu pel qual els felicite sincerament.

Només vull que conste per a la història que vam ser aquella Associació Planta Baixa els pioners que, des del no res més absolut, vam idear i consolidar una innovadora i ara ja arrelada tradició local, a la qual desitge llarga vida i molts èxits. Per un Vila-real de cine!!

J. Arenós 86

LES ARGAMASSES

José María Doñate Sebastiá
Cronista de Vila-real (1921-1996)

En el passat número d'aquest mateix anuari publiquem un estudi sobre dues séquies romanes de Vila-real. Eren aquestes les conegudes des d'antigament com séquia del Diable, en singular per la confusió que hi havia al voltant d'elles. Però que constituïen, en ramificar-se pel terme després d'abandonar el riu per les cotes 60 i 100, tot un sistema d'irrigació que cobria l'actual secà que s'estén per la part alta de l'esmentat terme.

Quedava en peu, i així ho vam fer constar, una important incògnita, plantejada per una extensa zona coneguda actualment com l'horta, circumstància que va adquirir amb el temps categoria de topònim, i que abraçava les millors terres, comprenia la part baixa de la població i no poc del caseriu de les Alqueries i romania, contra tota lògica, al marge d'aquell sistema si salvàvem el que vam dir allí d'un subcanal sense cap dubte insuficient, encara acceptant sense cap reserva la seua presència, que donàvem per perdut a partir d'un determinat punt al costat de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia.

Era necessari que hi haguera alguna cosa més i si bé per la nostra part teníem la convicció que aquell sistema de regs tenia el seu complement en la séquia coneguda com les Argamasses, estàvem encara pendents de realitzar el conscienciós reconeixement que ens autoritza ara a incloure'l en aquest estudi.

El fet, no per cert insòlit, però sí poc freqüent, que aquest canal continuara encara prestant servei fa menys d'una centúria ha fet que la primitiva obra, oculta davall successives reconstruccions, algunes a fons, romanguera majoritàriament oculta. Però no així l'excavació en la roca, treball característic i de colossals proporcions. Va fendre la roca fins a aconseguir, dins mateix del penya-segat, una atrevida plataforma que es revist exteriorment d'argamassa, tal com ho hem vist ja, o es perfora un túnel quan s'interposa un obstacle. Més tard en els trams en què l'escassa fermesa de la base o un natural enfonsament provoca un afonament, s'alça des del fons mateix del llit del riu un mur de sosteniment que es defén en successives etapes amb puntals i contraforts. Etapes fàcilment observables i que ens proporcionen com resultant, quan ha perdut ja el seu sentit utilitari, quelcom així com un impressionant monument al llaurador valencià de tots els temps, des de l'època de Pax Augusta en què ho emplacem a la vista de l'extens material aparegut en la localitat i que hui donem a conéixer.

Arranca aquest canal de la gran revolta que el riu Millars descriu al seu pas per l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, a uns dos-cents metres aigua avall de l'actual presa, i coincidint amb la que fins fa poc prenia l'aigua per a l'anomenat molí de l'Ermita. És la part més còmoda ja que allí basten unes quantes pedres en el llit del riu o una lleugera excavació perquè les aigües penetren en el canal de conducció i comencen promptament a guanyar altura a favor d'una accentuada corrent que experimenta el llit del riu en l'esmentat paratge. El seu curs pot encara seguir-se, ininterrompudament quasi, des del final del passeig de les acàcies, a l'ermita, fins al pont de Santa Quitèria, desapareixent només en aquells trams en què coincideix amb el nou canal. Romana és tota la labor d'excavació en roca i algunes maçoneries o argamasses en què hem pogut observar, inclosa, ceràmica industrial de l'època, del tipus de la recentment apareguda en la Torrassa.

Però no hem de tancar aquestes notes sense aportar altres d'arxiu, referents a l'estat d'aquesta obra en l'època de la Reconquesta. En Jaume el Conqueridor, en procedir al repartiment de terres i solars durant els mesos immediats a l'atorgament de la Carta Pobla (20 de febrer de 1274) fa freqüents al·lusions al sistema de regs de Vila-real en emplaçar-ho com a límit d'alguna de les donacions, sistema que, com s'observa en els documents del repartiment i en altres de l'Arxiu Històric Municipal, va modificar en el sentit de dividir en dues la vella séquia, es va anomenar des de llavors Major a l'originària "des de l'ermita als partidors" i a partir d'aquests, en paratge molt inferior al pont de Santa Quitèria, les séquies s'anomenen Sobirana i Jussana quant a la seua situació respecte al nivell del terreny que reguen. La que en Jaume va ordenar construir amb càrrec a les rendes de Borriana, de les que amb aquest objecte va fer donació per dos anys el 1274, era la Sobirana, única que podia afavorir a tot el perímetre urbà ja que la Jussana discorria a nivell inferior. Quant a la Major o de les Argamasses, és molt eloqüent la donació continguda en el Registre 19 de Jaume I en què es concedeix a Pedro Gracés reconstruir o edificar de nou a la séquia de Vila-real, entre Almassora i "certa argamassa d'aquesta (séquia)", aquell molí desolat i prendre per a ell aigua del riu o de la mateixa séquia, sota el supòsit que no suposara perjudici de tercers.

"Les Argamasses", *Datos para la historia de Villarreal*, volum I.
Arqueología romana de Villarreal

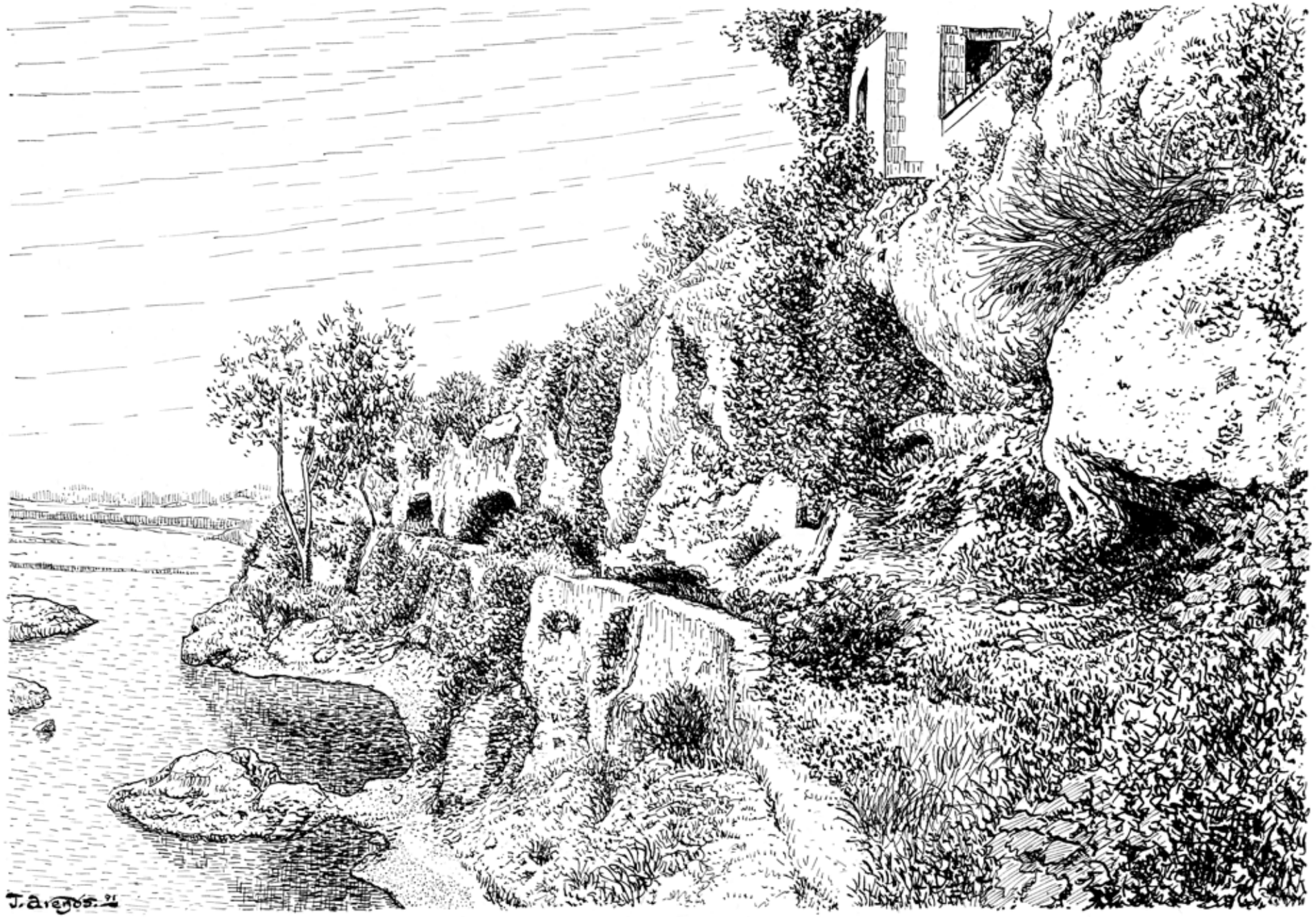
J. Arregos. 91

UN SEGLE, QUASI RES

José Miguel Moliner Callergues
Arxiu Municipal de Vila-real

Ja fa poc més de cent anys, el 24 de maig de 1904, el rei Alfons XIII li va donar a Vila-real el títol de ciutat. La ciutat va festejar aquest honor amb vol de campanes i una cercavila de la banda de música tocant pasdobles i una serenata nocturna per la mateixa banda. Però la gent continua referint-se a Vila-real com el seu poble, almenys dins de l'àmbit local, fora de les nostres fronteres està orgullosa de ser de ciutat. Aquest sentiment és més evident entre la gent gran, que encara té en el cap quan no superàvem els 20.000 veïns i tots es coneixien i emparentaven d'una manera més o menys propera.

No és estrany sentir parlar del *ensanche* per a referir-se a l'eixamplament dels carrers del Comte d'Albay, Comunió i plaça Major i del carrer Nou quan volen dir Sant Josep. Però aquests temps, quan el poble vivia principalment de l'agricultura, els homes anaven a llogar-se a la plaça Major i freqüentaven les tavernes i les dones treballaven al magatzem, van ser substituïts per la industrialització, propiciada per les gelades que van arrasar el terme el 1946 i el 1954. Encara que se seguia potenciant el treball al camp amb la creació de l'Escola de Capacitació Agrícola, la instal·lació d'una duana a l'estació del tren per afavorir l'exportació de cítrics (1964) i la construcció d'un mercat majorista per a les bajoques (1963); la creació de noves indústries taulelleres (Azuvi, la Plana, Porcelanosa, ...) va propiciar un canvi demogràfic, econòmic i social.

Després de l'estancament produït per la postguerra en la dècada de 1940, on la població fins i tot va disminuir, s'inicià una recuperació el 1950 per assistir a l'enlairament de 1960 i un creixement més moderat en les dècades posteriors. A partir de 1960 el poble va créixer, van venir nous veïns, principalment d'Andalusia, a treballar a les noves indústries i la ciutat es va expandir, es van crear nous barris, entre ells, el de Sant Miquel i el del Pilar, i a més a més, va créixer també al voltant de los noves rajoleres. Aquest creixement va trencar la imatge de la ciutat, fins aleshores dominada per construccions de cases baixes de planta baixa i un pis, i van començar a construir-se blocs d'edificis que tapaven la vista del campanar.

En la dècada dels 60 i 70 del segle passat es van realitzar grans millores dels serveis de Vila-real: es va construir un institut nou, inaugurat el 1966, fins a aquesta data els estudiants de batxillerat havien d'acudir a Castelló; es va edificar una biblioteca gran i nova (1974); al Termet de la Mare de Déu de Gràcia es posaren en funcionament les noves piscines d'estiu, una d'elles olímpica (1967) i a la plaça del Llaurador es construeix un pavelló poliesportiu (1973). Una fita important va ser el trasllat de la Nacional 340 als afores de la població, que va ser una de les reivindicacions que més va unir a tots els vila-realencs pel perill que comportava.

Els anys 80 i 90 van venir marcats per un creixement moderat però constant de la ciutat, encara que per un costat es produïa un abandonament progressiu de l'agricultura a causa de l'envelliment dels seus treballadors i el baix rendiment econòmic de les explotacions, per l'altra es creaven noves indústries lligades a la rajoleta. El poble s'articulà al llarg de grans avingudes: Tàrrega, la Murà, Pius XII, França, Europa, Itàlia i Alemanya.

Al mateix temps, el club de futbol de la nostra ciutat es consolidà en la primera divisió i inclús participa en les competicions europees. La qual cosa ha servit per a promocionar la imatge de la ciutat en l'àmbit nacional i europeu. I també ha reafirmat el sentiment d'orgull dels vila-realencs.

El *boom* de la construcció va fer que la ciutat tornara a expandir-se, amb el desenvolupament, sobre el paper, de noves zones industrials (carretera d'Onda, ciutat del taulellet) i també residencials (construcció de noves cases, ja no de segones residències, al Madrigal, i a la superació de la via del tren construint noves edificacions a la zona de les Solades).

Els últims anys també ens han portat canvis demogràfics, la immigració interior s'ha vist ampliada per la vinguda de població europea, principalment de Romania i països sud-americans, superant els 50.000 habitants.

La crisi que ha afectat a tot Espanya ens ha colpejat de manera brutal, ja que la nostra economia estava fonamentada en la construcció. La desaparició de nombroses indústries i la no-existència d'una agricultura, que hem abandonat, ens ha abocat cap a l'atur. Actualment es vol canviar el model productiu basant-se en el sector de serveis.

En poc més de cent anys la nostra ciutat ha crescut molt, ha canviat el model productiu i social, hem patit una guerra, dues importants crisis tarongeres, ens hem recuperat i estem sofrint una altra crisi, però seguim confiant en nosaltres i en el nostre poble.

Compañeros de Viaje
Els XIII
LOS CLAVELES

ESTRANGERS A LA VILA I AL PAÍS

JOSEP PASQUAL GIL I MONZÓ
Mestre i catedràtic de batxillerat

Ma mare i ma tia eren Mates, tot i que el cognom s'havia extingit en sa mare, Carme Ortells Mata. Els agradava contar-nos com el meu rebesavi Manuel Mata va baixar de Monteagudo pels volts del 1800 a Vila-real, on va deixar vint-i-tres fills i filles, de tres matrimonis successius. D'ací, l'afirmació –vàlida, si més no, quan elles la feien fa unes dècades- que tots els Mata de Vila-real, amb llavors esteses a Castelló i Almassora, érem família. De fet, hi conec vora la desena de Manuels Mata entre la parentela ampla. La meua besàvia Antònia Mata Martí, hi concloïen, feia la vint-i-tres, cosa que ens deixava com el solatge del llinatge.

Rara és la família sense cap avantpassat vingut de fora, de pell més blanca o més bruna i cabell més negre o més ros. Gent que al llarg de segles s'ha afegit a la soca plantada pel bon rei En Jaume –el tirà Djaqmu al-Barxaluní de les cròniques d'Ibn al-Abbar en caure València, puix el color de fets i coses no sol pintar igual de totes bandes- i els que amb ell vingueren a repoblar, tot de noves parròquies ací del bisbat de Tortosa fins Almenara. I és que som terra de pas, un corredor vora mar on, si el meu professor d'etnologia deia amb raó que l'home europeu té el *pedigree* d'un gos de carrer, no és la raça ni la pell el que ens fa ser. Ni creences ni origen personal. És la llengua la mare que ens ha parit com a poble.

La llengua la fa el poble. Durant vora tres quarts de mil·lenni Vila-real ha vingut confegint una parla ben característica dins l'àrea catalanoparlant del País Valencià que, fins ben entrada la segona meitat del proppassat segle xx, era la general de la població, tret dels àmbits oficials de l'administració franquista i dels habituals forasters, foren passavolants o nouvinguts en diferents estadis d'integració, ja que fins l'epítet típic i pocgraciós de xurro que hom solia aplicar-los per rutina o malvolença, que no tradició, no solia passar de temporer.

Però sobretot, el poble el fa la llengua, expressió de la manera de ser, pensar i sentir de generacions d'homes i dones que han vingut construint peça a peça, detall a detall, una cultura pròpia i diferent, ni millor ni pitjor que altres, de la qual l'idioma autòcton és el vehicle adient que perfila i defineix tots els matisos. Totes i cadascuna de les creacions i tradicions populars ben estimables per part o per tota la població, són en darrera instància prescindibles sense posar en perill la identitat global. Totes, tret de la llengua. La llengua és l'ànima del poble. Si un dia la perd, deixa de ser poble. Ja només seria població. Demografia pura.

A Vila-real, la llengua del carrer i el pati de l'escola, podem dir que única, era la de sempre. Però al tomb dels seixantes la cosa comença a canviar: la ràdio es generalitza, entra la televisió igualment monolingüe a poc a poc a totes les llars, es manté una escola colonial d'esquena al poble amb l'expansió a la secundària, comença la forta empenta industrialitzadora i la primera gran onada migratòria subsegüent va anar fent forat a una agressiva penetració del castellà, emparada amb tots els efectius per l'estat feixista mentre ens privava de tots els mitjans als no homologats. La Transacció política, que va alçar expectació i esperança de canvi, ha resultat una estafa monumental de l'estat hereu recolzat per l'església: encara ara tallen tota ràdio i televisió en català i ens neguen o escatimen litúrgia, catequesi i escola valenciana capellans, frares i monges. Com quan a Franco.

De fa tres segles llargs, vivim en un estat d'*apartheid* lingüístic legalitzat, amb blancs castellans que hi tenen tots els drets, institucions i mitjans i on ens han reservat el paper de negres pagans, dit siga amb el major respecte per tota ètnia i religió, bé que el darrer concepte té més a veure amb la cartera. Amb una política d'esquarterament autonòmic de l'àmbit català en gàbies aïllades i una d'infraestructures i comunicacions amb l'objectiu d'allunyar-nos de la nostra gent de vora el mar Balear, i d'Europa!, apropant les nostres platges a Madrid en temps rècord i sense peatges, no tenim estat propi que ens defense de l'extinció programada per l'estat advers, que ens anul·la, ens nega, ens multa i ens prohibeix, que ens discrimina, ens ploma i ens escanya, més que la globalització i el malgovern la nostra agricultura. Així, tot depén de nosaltres, d'una societat civil activa i d'iniciatives i suport municipals. I l'autonomia geperudeta? Ho veurem.

Valorem la fidelitat lingüística del poble i intel·lectuals en el millor moment literari des del segle d'or, el compromís de mestres i professors, d'universitats i entitats -Acció Cultural del País Valencià i Escola Valenciana al capdavant-, editorials, sindicats i partits autòctons o amb qualitat democràtica. I *tutti quanti*. Però potser no és prou enfront de gent com La caloret, els Molt Memorables Residents de la Generalitat Blavensiana i adjunts, l'EspaÑa tardofranquista i els bisbes forans i dessalats ni catòlics ni ecumènics -el sorià Casimiro veu maleducat parlar valencià davant seu, com a devot fill de la santa mare... pàtria, i així pastura el ramat.

Ens cal l'esperit de Gandhi, Luther King i Mandela i exigir els mateixos drets per al nostre català que té el castellà, ací i a Madrid. O som Rosa Parks, la negra que va anar a seure al reservat dels blancs, o el Babalí del TBO, servil i sotmés a l'*amito Mosilón*. Foragitats de casa els nostres millors joves per la crisi-estafa i el malgovern, o diem prou o serem el major col·lectiu estranger a Vila-real i al propi país. I sense opció, com tenen els que acollim, de poder-nos-en tornar a casa.

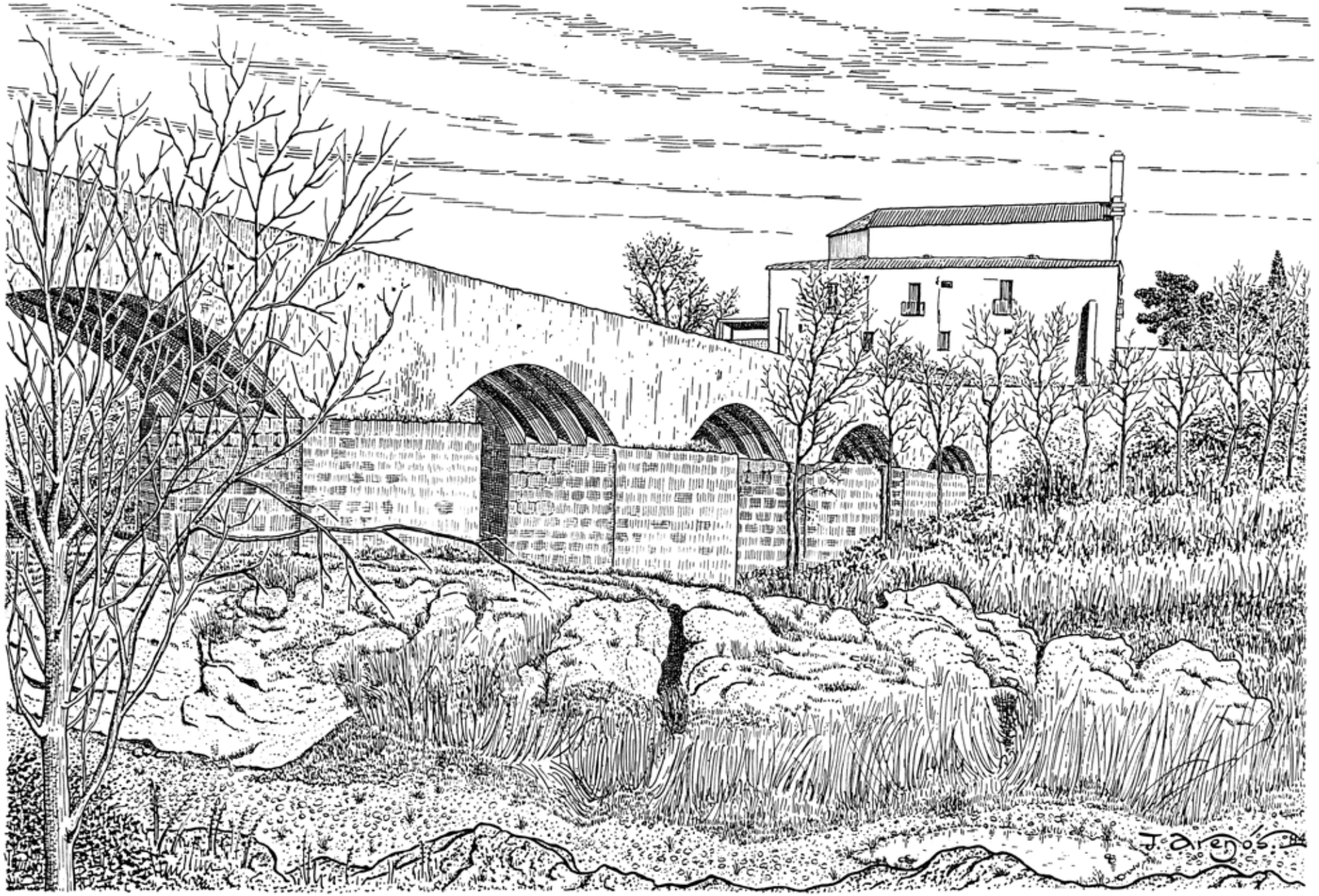
J. Arenós

L'ARXIPRESTAL DE VILA-REAL, UNA CATEDRAL SENSE CÀTEDRA

JOSEP PASQUAL SERRANO I ROVIRA
Jubilat

Jo sé que parlar de la nostra església Arxiprestal és fer-ho d'allò més gastat, però crec que és el moment que algú s'atrevesca d'una manera un poc informal i fins i tot amb un poc d'humor, però voldria ser molt seriós amb les dates i altres assumptes.

Vaig viure a Sogorb aquells inicis de la nova diòcesi, quan vam deixar de pertànyer a Tortosa i es va erigir l'actual; es parlava molt entre el clero diocesà de quina havia de ser la cocatedral a Castelló i entre el clero més jove, donat el bon talant d'aquell bisbe Pont, mai oblidat, es parlava sorneguerament de la «Pepsicatedral» referint-se a l'Arxiprestal de Vila-real, que molts sabien que li agradava molt més al que aleshores era mitrat.

Any rere any, el bisbe Pont acudia a la nostra església major per a oficiar moltes de les festes d'ací i altres diocesanes; sempre que com a arquebisbe de Tarragona acudia a algun acte, mai oblidava la seua predilecció per aquesta de Sant Jaume i és que per la seua grandiositat, bellesa i contingut sembla tota una catedral.

A qui de vosaltres no li han preguntat pel carrer on està la catedral?

Ja va dir Pont que hi havia a Vila-real una parròquia que, per grandària i buquet, més aviat pareixia una catedral; es tracta de la nostra església Arxiprestal de Sant Jaume, la més gran d'Espanya entre les parroquials i de les poques que té el títol d'Arxiprestal a perpetuïtat per concessió del papa Lleó XIII el 19 de setembre de 1884, com consta en la lauda situada a la façana al costat dret de la porta major.

L'església tal com avui la coneixem, restaurada per la Fundació La Llum de les Imatges, es va començar a construir el 1752 i es va acabar el 1804; és de planta de saló, amb tres naus d'una altura de 22 metres, separades per vuit pilastres de secció quadrada, més reforçades les quatre que sostenen la grandiosa cúpula.

Els murs alberguen els vuit altars laterals quadrats, de tal grandària i bellesa que en són moltes les parròquies diocesanes els altars majors de les quals no arriben a tenir la grandària dels laterals de l'Arxiprestal vila-realenca.

Té 3.775 metres quadrats de planta i una mida de 75 metres de llarg per 45 d'ample. L'ornamentació interior academicista crida l'atenció de les persones que la visiten, de qual destaca l'altar major dedicat a sant Jaume, amb un retaule de marbre en l'arrancada i segon terme. A l'esquerra, la meravellosa capella de la Comunió és, sens dubte, la part millor acabada amb un retaule de marbre i la imatge de la Mare de Déu de Gràcia al centre.

Tant a la capella de la Comunió com a les voltes de les columnes que sostenen el tambor de la cúpula hi ha pintures al fresc de José Vergara de molt bona factura; als quatre frontons de les naus laterals, el castellonenc Castell va pintar a la témpera dos grans quadres i dues lonetes sobre tela, a la dreta damunt de la porta de la sagristia i, a l'esquerra, damunt la porta de la capella.

A l'extrem oposat, pintats al fresc, hi va fer dos quadres i dues lonetes, uns damunt la pica de batejar i, els altres, a l'altre costat damunt d'on ara està el retaule gòtic de Paolo de Santo Leocadio, que prové de l'anterior església gòtica.

Compta també l'Arxiprestal amb dos orgues; el romàntic, al cor situat damunt del cancell de la porta major i el barroc del mestre Celanova, recuperat recentment, situat al mur de la dreta del presbiteri.

Per si tot açò no fóra ja prou, recentment, gràcies a la col·laboració d'una empresa local, el presbiteri ha sigut alçat tres pams, han posat un nou altar amb els mateixos marbres del retaule i l'altar antic i un nou ambó, respectant el conjunt i, segons la meua opinió, han posat l'alçada que sembla que estava prevista; ja que totes les grans peces de marbre de color rosa que envolten aquest presbiteri apareixien danyades clarament fins a la base antiga d'aquell.

L'ALQUERIA DE RAMOS

JOSEP USÓ I MAÑANÓS
Professor de Física i Química i escriptor

A finals del segle XIX i al llarg de la primera part del segle XX, a Vila-real, com a la resta de la Plana, es va estendre el cultiu de la taronja. I es van guanyar molts diners. Això es va notar. Encara ara hi ha portes de fusta de mobila treballades que són fantàstiques.

Algunes famílies es van construir residències d'estiu. I una d'aquelles era l'alqueria de Ramos. Estava a la vora de la séquia Major, just al començament del camí de la Mar. Era un edifici senyorial, pintat de groc, amb planta baixa i un primer pis amb uns finestrals amplis, sempre tancats. Al davant, recorde un parell de palmeres molt altes.

Nosaltres passàvem just per davant unes quantes vegades cada any. Cada trimestre, vull dir. Perquè anàvem a l'institut, que per cert s'havia construït just a l'hort de Sarthou. I l'assignatura d'Educació Física era obligada per als xics i tots li déiem Gimnàstica. Dels professors que ens la donaven, el més entranyable era Lluís Llop (*el Llobo*, perquè ja sabeu que a la vila alguns malnoms deriven del mateix cognom: de Llop; si és una filla, Lloba, i els néts, Llobos). I aquell home tenia devoció per fer-nos córrer. De fet i gràcies a ell, nosaltres ja anàvem a córrer pels camins molts anys abans que això esdevinguera moda.

I ara hi arribem. Per anar a córrer *fondo*, que d'anar a córrer en déiem *córrer fondo*. El professor així ens ho deia. Potser per això, desaprensius van arribar a batejar-lo com a Lluís de Fondo.

El cas és que nosaltres eixíem de l'institut, anàvem pel carrer de Sarthou fins al carrer de Torrehermosa i giràvem cap al que després seria l'avinguda de Francesc Tàrrega. Aleshores, només estava fet l'actual edifici de la Biblioteca, que el van fer mentre nosaltres estudiàvem. Immediatament després de creuar la séquia, giràvem a la dreta per un caminet que era de terra.

I allà anàvem, tots corrent en grup. A l'esquerra, només hi havia horts, dels quals els més propers al poble estaven ja perduts. Si estaven a tir, de passada i sense aturar-nos furtàvem alguna taronja i ens l'anàvem menjant pel camí. Per fi, aquell camí arribava a l'alqueria de Ramos, que tenia una portalada de ferro enorme, però sempre estava tancada. Allà mai vaig veure ningú. Just al davant, girava el camí, creuava la séquia Major, feia una baixadeta i creuava un camí asfaltat. El Primer Sedeny. Per allà tornàvem fins a passar per davant del magatzem d'Eliseo Arrufat. En arribar al carrer de Torrehermosa, que estava obert fins allà, tot i que encara hi havia molts solars sense construir, tornàvem a girar cap a l'institut.

Els més espavilats feien trampa. Això es podia fer creuant per un pontet de fusta (només un parell de taulons) que hi havia just quan s'acabava la paret del pati de l'institut. El pati dels xics, alerta; que el de les xiques estava a l'altra banda. I no es podia passar d'una banda a l'altra. Sota cap concepte, que el conserge, a qui tots anomenàvem el *bedel*, havia sigut guàrdia civil i ens podia (i ho feia) posar la mà al damunt.

Si creuaves per allà, t'estalviaves ben bé una tercera part de la volta. També es podien estalviar uns pocs metres entrant pel que ara és el carrer del Pare Luis María Llop, que aleshores era un hort nàvel. Però era més perillós, perquè si el professor es plantava a la porta de l'institut, t'enganxava segur.

Com que a Vila-real moltes vegades confonem el progrés amb no deixar res, de l'alqueria de Ramos ja no queda res. Les darreres restes encara hi eren quan es va construir la piscina coberta. I del camí de terra que anava paral·lel a la séquia només queda el record, perquè ara està pavimentat amb unes rajoles que l'han deixat com a pas de vianants. Just al davant del que fou l'alqueria, s'ha construït un parc que té fins i tot una muntanyeta artificial. El gimnàs dels xics el van fer aules. I el Primer Sedeny s'ha transformat en l'avinguda de França. El magatzem d'Eliseo Arrufat ha canviat de fesomia i ara una bona part de l'edifici és un basar xinés. Dels horts, no en queda res. La major part, finques de pisos i carrers que arriben ja fins al pont de la Gallega. Això, en aquells temps, era poc menys que anar a Almassora. I per allà es veu on s'ha quedat el tall, que amb la crisi hi ha edificis que s'han quedat en el xassís. I, per si no n'hi haguera prou, a la séquia li han posat baranes. Que allà mai havia caigut ningú (si no el tiraven, però aquesta és una altra història).

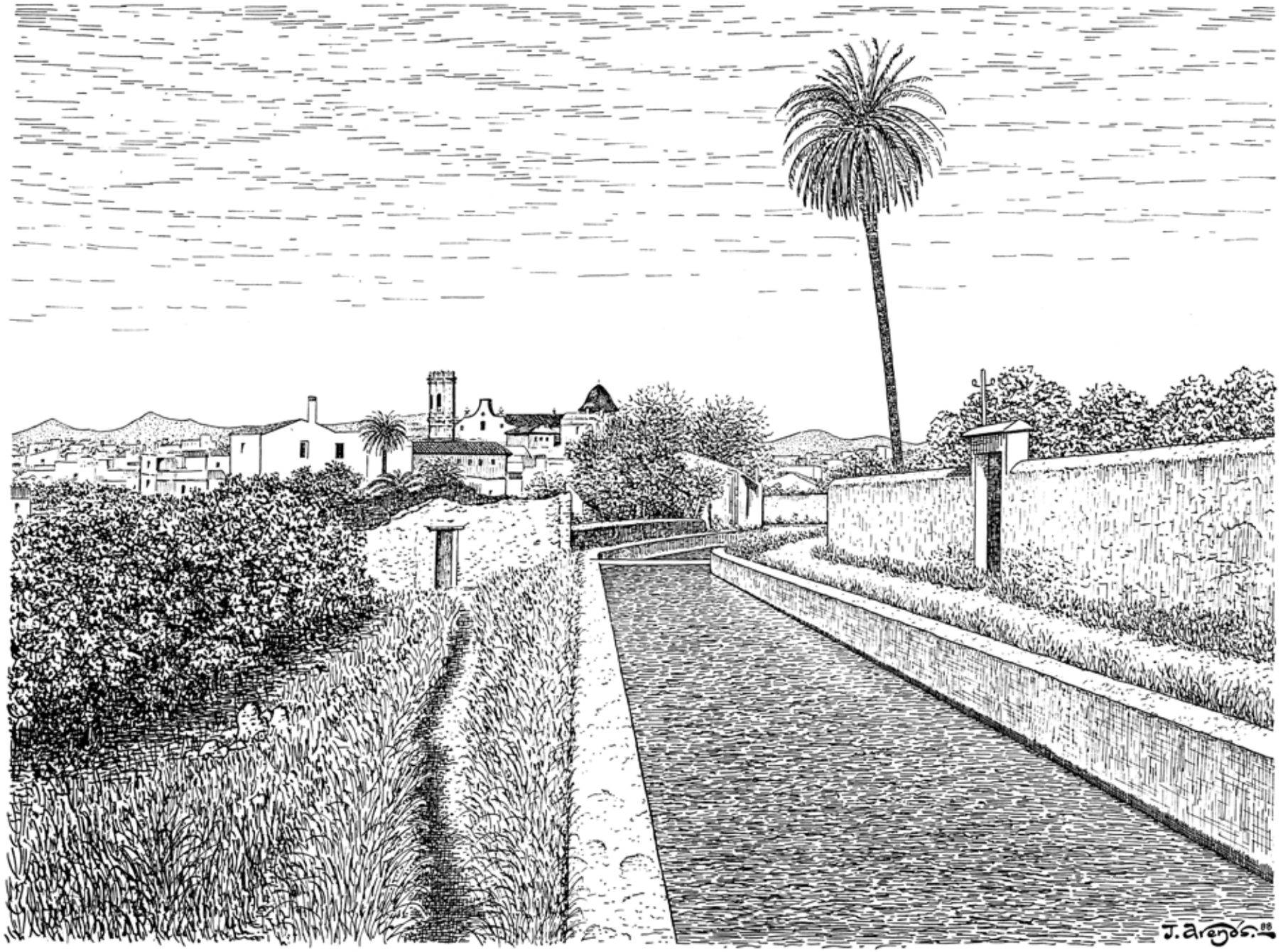
J. Aragón 88

LES GRÀCIES DE LA MARE DE DÉU DE GRÀCIA

JUAN BAUTISTA CANDAU MARTÍ
Sacerdot i escriptor (1872-1922)

Grans han sigut sempre la devoció i la confiança de Vila-real per sa mare, la Mare de Déu de Gràcia, que ha viscut feliç i tranquil a l'ombra de la seua protecció, com descansa feliç i tranquil el xiquet en la falda de sa mare; i per cert que els motius abunden, perquè les gràcies de la Mare de Déu amb el seu poble s'hi han vessat superabundantment i l'han inundat de consols i de beneficis. Quantes gràcies de penediment, de salut, d'aigua, de serenitat, de consol en l'aflicció, de remei en les necessitats, de dolçor en l'agonia i d'esperança en la mort no han rebut els fills de Vila-real de les piadoses mans de la Mare de Déu de Gràcia!

Entre les de més renom i que més va agrair la vila, que votà reconeguda la solemne festa de setembre, està la gràcia de salut aconseguida per invocació de la Mare de Déu en la seua sobirana imatge el 1757.

Allà pel mes de maig d'aquell mateix any, va aparéixer a Vila-real una malaltia tan estranya, maligna i contagiosa, que en la casa que entrava solia prostrar tota la família que a penes trobava qui la servira per temor del contagi; raó per la qual els malalts eren tants i el seu estat tan llastimós, que es comptaven vuit-cents, quasi tots viaticats i alguns extremaunciats, i presentava tota la població l'aspecte més trist i desconsolador. […]

Reunit el Consell i amb consulta prèvia, s'acorda portar a la vila la venerada i miraculosa imatge per a fer rogatives i alçar d'aquesta manera el braç de la ira divina que pesava sobre aquest poble desventurat. Així, la imatge és portada per a l'efecte i és col·locada a l'església de la Sang, que feia llavors de parròquia per estar en construcció l'actual. L'endemà es va celebrar una missa cantada amb sermó, que va predicar el pare Fabregat, custodi del convent de Sant Pasqual, i a la vesprada es va fer una solemne processó general de rogatives i, per primera vegada, es va portar sota pal·li la sagrada imatge de la Mare de Déu de Gràcia; en les portes de les cases en què hi havia malalts es posava un senyal, i al davant paraven la sagrada imatge per a resar una salve que deia tot el concurs en veu alta i repetia el malalt, i aquella mateixa vesprada va cessar de propagar-se el contagi, contrarestat pels perfums celestials d'aquesta fragantíssima assutzena de la ribera del Millars i dissipat per les divines llampades d'aquesta bella lluna plena de Gràcia. […]

En vista de tan assenyalat prodigi i benefici, la il·lustre vila va votar una festa anual solemne com la del Corpus per a celebrar-se perpètuament en la primera domínica de setembre.

Abans d'aquest succés, el 25 d'abril de 1735, ja es va portar també per malalties la sagrada imatge i es van celebrar nou dies de rogatives pel reverend clero i comunitats; després va ser traslladada al convent de les Dominiques, on va romandre durant 21 dies, i a la fi se li va fer una solemne festa de gràcies pels beneficis aconseguits. […]

La forma en què es feien les rogatives era com segueix: se celebraven durant nou dies: tres a compte del clero; tres, dels religiosos de Sant Pasqual, i els altres tres, dels del Carme. S'hi posava de manifest el santíssim sagrament i es cantaven les lletanies dels sants, el salm *Deus miseratur nostri* amb l'oració i pregàries convenients, reserva i salve a la Mare de Déu de Gràcia amb versicle i oració propis. Els dies que tocava a les comunitats fer les rogatives, venien a la parròquia en processó cantant la lletania lauretana; la de Sant Pasqual portava un devot Sant Crist, i el preste, una bella Santa Faç, i els carmelites portaven en peanya la Mare de Déu del Carme. El reverend clero rebia i acompanyava les comunitats fins a la porta de l'església, i tot el poble, a la vista d'aquestes processons i de tan devotes pregàries, es compungia i mortificava amb dejunis per a clamar misericòrdia a Déu per intercessió de la seua Santíssima Mare la Mare de Déu de Gràcia, que mostrava entranyes tan de mare amb el seu poble volgut que la buscava en la seua aflicció, com acarona i regala una mare el seu fill atribolat.

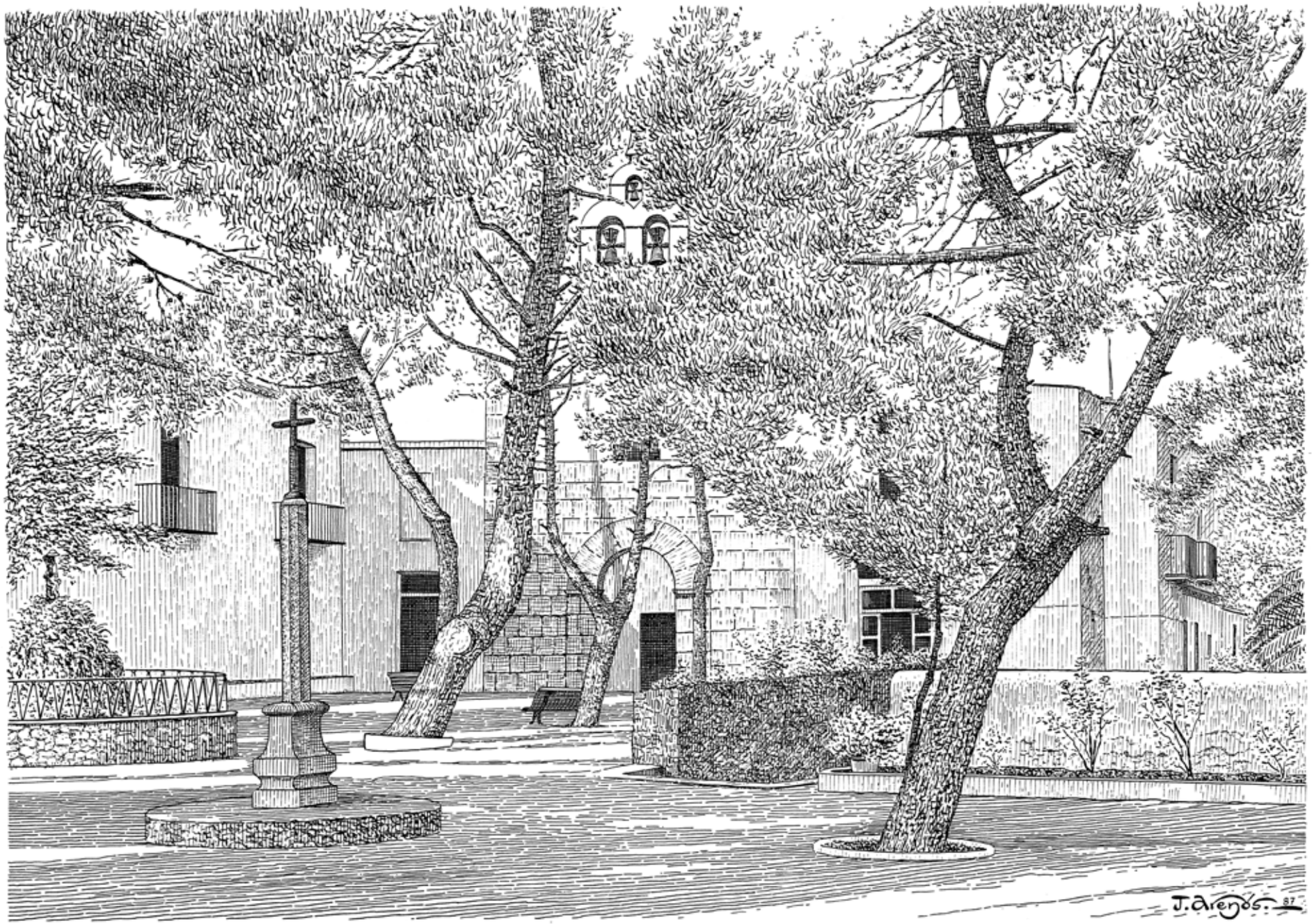
J. Arenós 87

LA RIBERA DEL MIJARES HABITADA DE LA DIVINA GRACIA

JUAN BAUTISTA INZA

Religiós (segle XVIII)

Yace el bellisimo, y muy devoto Heremitorio de la Reyna, y Señora de Gracia en la apacible Ribera del Mijares abundante, y cristalino, distante de Villa-Real poco mas de media hora, en el Secano de nuestra Villa. El camino hasta la misma Hermita es llano, ancho, y poblado todo de un bosque de Algarrobos, y algun Olivo. Antes de llegar al Santuario se encuentra una Via-Sacra, con su alhameda de melancolicos Cipreses, que en nuestros dias plantó de limosnas el devoto Capellan de nuestra Señora el Doctor Geronimo Vives. El Casalicio es hermoso, capáz, aseado, y alegre, y con estar á las margenes de el Rio, Hermita y Rio reciprocamente se hermosean, franqueando á nuestra vista el expectaculo mas vistoso. A mas de la habitación de los Hermitaños, ó Caséros, encierra el Casalicio muchos Aposentos, bien equipados de ropa para la comodidad de las muchas Personas que acuden al Santuario. Tienen tambien una grande Sala, y Cocinas. En la de abaxo hay tambien su Refectorio de quando era Covnento de nuestr Descalzés. En la pared de la mesa traviesa hay un lienzo de San Pablo primer hermitaño, y de San Antonio Abad, cuyo S. Pablo está con una tunica de palma tan propia, y natural, que se llevo los ojos de los Pintores, y he oido decir á uno de ellos, ser obra del primor, y naturalidad de un tal Espinosa.

Por la canal del Rio, mirando azia al Mar, se alcanza á ver el Heremitorio, que es muy bello de Santa Quiteria, y su hermoso Puente, á un buen quarto de legua. Tiene tambien nuestra Hermita su Pozo de agua de Mijáres, que metida en el menguante de la luna de Enero, sale en el verano suficientemente fresca. Tiene tambien su Huerto, y en Cañaveral prolongado, aunque no le he visto muy procurado; la ribera se halla de continuo coronada de una praderia agraciada. Mil fragantes flores, y sálsera y ervecitas son dulce lisonja de los sentidos. Alli no se escuchan otras voces, que el ruido de las aguas, y el donoso canto de los Pajarillos, de los quales es inumerable la copia, que pace, y trina por aquellas amenidades. En las apacibilidades de la templada Primavera, desde las ventanas, y Terrados de la Hermita, y caidas ya las sombras de la tarde, es una agradable novedad escuchar al Ruyseñor, quando empieza á cantar, y continua hasta bien entrada la noche. Se pudiera creer, que sabe bien quanto valen sus talentos, tanto por el gusto, y complacencia, que recibe el hombre en oirle, como por el propio contentamiento, y satisfacción conque entona, y se complace en cantar, quando todos los demás Pajaros están en mudo silencio. Nada le anima mas paraque cante, que el ningun ruido de toda la naturaleza. Entonces compone, y egercita todos los tonos de sa misma composicion: del patetico pasa al alegre, de un canto simple al gorgéo el mas extravagante, y raro: de los trinados mas vivos, á los mas desmayados, y lamentables suspiros; si bien los dexa presto para bolver á su natural alegria. En suma escuchamos, sin enfado, la sinfonía mas agradable, salida de la garganta de un simple Pajarillo.

Con la oportunidad, pues, que tenemos, en tan delicioso sitio, Aranjuéz no mentido de la Plana, y la pregonéra fama de los prodigios, que la Soberana Reyna obra á favor de sus encomendados, son muchas las gentes, que de todas clases concurren á este devotisimo Santuario, en donde se detienen algunos dias, disfrutando el amparo, y espiritual consuelo de la Madre Virge. Condes, Duques, Marqueses, y otros muchos insignes Señores los he visto yo habitar, y detenerse en tan sagrado sitio, semanas, y aun meses enteros, sacudiendose de los domesticos cuidados con los paseos, alegres vistas de este llano, y hermoso suelo, con la frescura, y baño de las termales aguas del Rio, y su divertida pesca. No lejos de la Hermita está el Azud, ó Calzada fuerte, y hermoso, que se hizo en el año 1518, con cuyo artificio toma la Villa toda el agua que le pertenece. El Ilmo. Sr. Don Pedro Cortés tuvo Ordenes por el mes de Diciembre en este Santuario, en el año 1784.

Extracte literal de *La Ribera del Mijares habitada de la divina Gracia…*
Tortosa: Imprenta de Josef Cid, 1792, p. 58-62

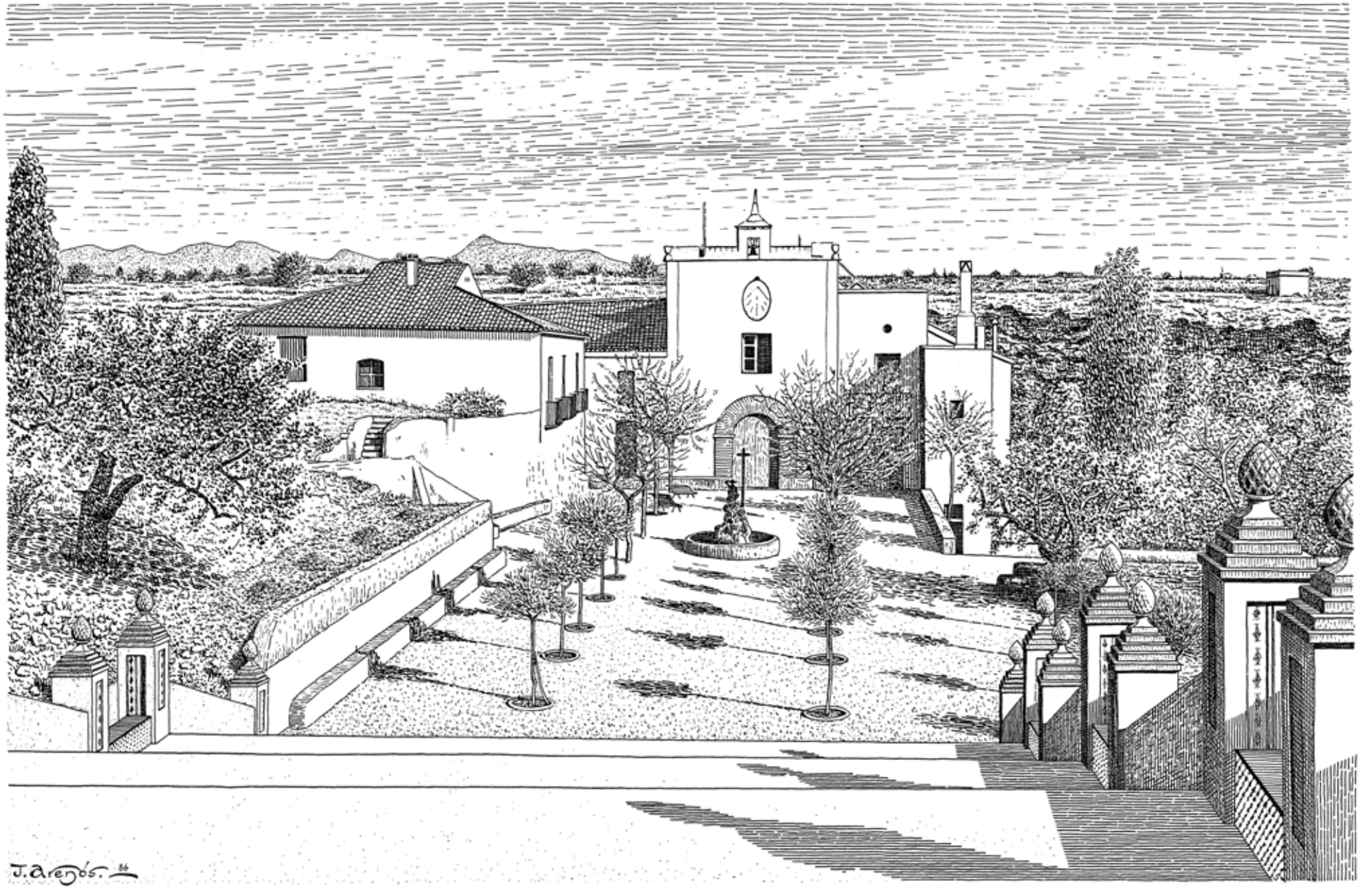
J. Arenós.

BORT ALBALAT, IL·LUSTRE VILA-REALENC OBLIDAT

JULIÁN GARCÍA CANDAU
Periodista i escriptor

José Ortells ens va pregar a Llorens Poy i a mi que l'acompanyàrem un diumenge a l'hotel Mercator de Madrid perquè venia un amic seu de Xile. Allí vaig conéixer José Bort Albalat. Després, a l'estiu va venir a la tertúlia de la Caixa Rural. Vivia a l'*ensanche*, a casa de les seues nebodes, les germanes Punches. Mai en cap moment vaig tenir notícia de qui era en realitat. En un Congrés de Microbiologia al qual va presentar un treball la meua dona, l'organització va regalar uns llibres. La curiositat em va fer fullejar *Los médicos y la medicina en la Guerra Civil Española*. Allí sorprenentment va aparéixer el nom de José Bort Albalat com el primer cap de Sanitat d'Aviació, de l'exèrcit republicà. Era el 5 de setembre de 1936. Al desembre ja estava planificat el que seria el cos mèdic d'aviació. Era ministre de Marina i Aire, Indalecio Prieto.

José Bort Albalat és un dels vila-realencs oblidats. Caldria contar, encara que siga per damunt, la seua biografia per afirmar-se en el desig que el seu nom siga considerat fins al punt de dedicar-li una placa a la casa on va nàixer. O millor encara, un carrer, donada la seua categoria professional i política. Tal idea hauria de servir també per a homenatjar altres vila-realencs oblidats que van tenir activitats destacades en diverses especialitats des de la literatura fins a l'esport.

A Bort Albalat el va sorprendre la rebel·lió militar franquista a Andalusia on estava destacat como a metge militar. Per a fugir dels feixistes va viure una autèntica aventura. No va voler quedar-se a Granada en el bàndol de gent que va afusellar Federico García Lorca.

Bort Albalat, comandant, va organitzar l'establiment del primer hospital. Metge quirúrgic del Vedat a València. En temps record va començar a funcionar l'hospital. Els grans mèrits del nostre paisà van ser reconeguts oficialment a pesar que no va durar molt de temps en el càrrec perquè va rebre ferides greus en el front de Lleida, prop de Balaguer. El va substituir el doctor Fabriciano García Cicuendez.

Bort Albalat va pertànyer, con a militar, a la promoció de Francisco Franco, però no el va considerar el seu líder i per tant, es va decantar per la República. La seua biografia té dates tan contrastades com la del BOE que el 22 de setembre de 1925, en l'apartat de Sanitat Militar, el canvia de destinació. Va passar del: "Regimiento de Infantería Navarra 15 a Necesidades y contingencias del servicio en Tenerife".

El comandant metge que sols podia ser jutjat per les seues idees va formar part de l'exili més nombrós del passat segle. Va embarcar en *Vapor-Méxique* amb centenars d'espanyols que fugien de la repressió i va arribar a Veracruz el 27 de juliol de 1939. A Mèxic on treballaren metges, arquitectes, professors de tota mena d'especialitats, es va dedicar a funcions gerencials. Va formar part de la gran massa de republicans que van col·laborar en la creació de grans hospitals, càtedres universitàries i estudis d'economia i pedagogia per membres de la Institució Lliure d'Ensenyament.

Bort Albalat va ingressar en el Servei de Migració Registre d'Estrangers com a asilat polític. La Visa Especial està datada el 27 de juliol del 39. En la seua fitxa constava que era de "constitución regular, de pelo castaño, ojos redondos y sin barba". Va ser fitxat com de nacionalitat espanyola i de professió metge militar. Les fotografies que figuren en l'expedient són de front i perfil.

En document signat pel doctor Manuel Conde López, el coronel metge diu:

> Por la importancia que adquirió la Aviación desde el comienzo de la contienda hubo que organizar un Servicio de Sanidad que, rompiendo viejos moldes, estuviera más a tono en su eficiencia con las exigencias que reclamaba una guerra aérea moderna.
>
> A este fin se nombra jefe de Sanidad de Aviación al comandante médico José Bort Albalat, siendo sustituido a los pocos meses por el comandante médico Fabriciano García Cincuéndez, por haber sufrido Bort lesiones graves en acto de servicio cerca de Balaguer (Lérida), lo mismo que el jefe de la Segunda Región Aérea, Manuel Conde López, y el capitán médico Leoncio Jaso Roldán.

Per Ordre circular de 30 de juny de 1937 van ser confirmats al Servei de l'Arma d'Aviació els comandants metges José Bort Albalat, cap de Sanitat d'Aviació; Miguel Cadenas Rubio, cap de Sanitat de Forces Aèries; Pablo Bilbao Lumbreras, director de l'Hospital de Barcelona i Anastasio Martín Pérez, director i cirurgià dels hospitals del Vedat (València) i Múrcia.

José va tornar al anys seixanta perquè no volia morir lluny del seu poble. Va ser gran personatge i en les tertúlies del Casino de la Caixa Rural mai va contar la seua història. La seua obsessió era que magnificàrem la figura de José Ortells. Les seues darreres converses eren sempre per fer lloança de tot allò vila-realenc. Li devem reconeixement.

VIOLETAS SECAS

PARE LUIS MARÍA LLOP, *AZAEL*
Escriptor (1874-1945)

¡AVE!

Dios te salve María,
mística aurora,
de la dicha del hombre
luz precursora.

Llena eres de gracia,
paloma bella,
claro sol de los soles,
del alba estrella.

El Señor es contigo,
Dios de ti ha hecho
su morada y sagrario,
su casto lecho.

Entre las mujeres
eres bendita
pues tus plantas oprimen
sierpe maldita.

Y bendito es el fruto
que concebiste
y con él a los hombres
luz y amor diste.

De tu vientre, Jesús,
Dios humanado,
por quien ha sido el mundo
regenerado.

PLEGARIA

Rauda fuente de gracias
y de alegría,
bella flor de los valles,
Santa María.

De la tierra y del cielo
reina sois vos,
sed pues nuestra esperanza
Madre de Dios.

Tu plegaria divina
siempre a Dios llega,
míranos bondadosa
y por nos ruega.

Eres gozo del alma,
fuente de amores,
y eres áncora firme
de pecadores.

De este valle eres palma
sombreadora,
sé, pues, nuestro refugio,
Virgen, ahora.

De mirar tu semblante
tengamos suerte
en la hora postrera
de nuestra muerte.

SI YO FUERA...

Si en mi ser residiese toda cosa
perfecta, pura, santa, verdadera,
de mi propia substancia te vistiera,
para hacerte, oh María, toda hermosa.

Si fuese yo la nieve, formaría
la túnica que envuelve tu belleza;
si fuese yo la luz, con su pureza
tu talle inmaculado ceñiría.

Si fuese yo monarca, mi corona
tocado fuera de tu casta frente;
si fuese yo lucero refulgente
orlárante los astros de mi zona.

Si fuese yo jardín, con sus claveles
daríate fragancias y colores;
si fuese abeja libaría flores
para impregnar tu boca de sus mieles.

Si fuese la alborada, tu cabello
ornara con lumínicos brillantes;
pondría, siendo mar, hilos radiantes
de perlas y corales en tu cuello.

Aromas te daría, siendo brisa;
y manto, siendo azul del firmamento;
y siendo sol, fulgurador asiento;
y siendo cielo, divinal sonrisa.

Y cuando ya formada de esta suerte,
hermosa y sin mancilla al fin te viera,
más grande aún, oh Virgen, te quisiera…,
quisiera, siendo Dios, mi Madre hacerte.

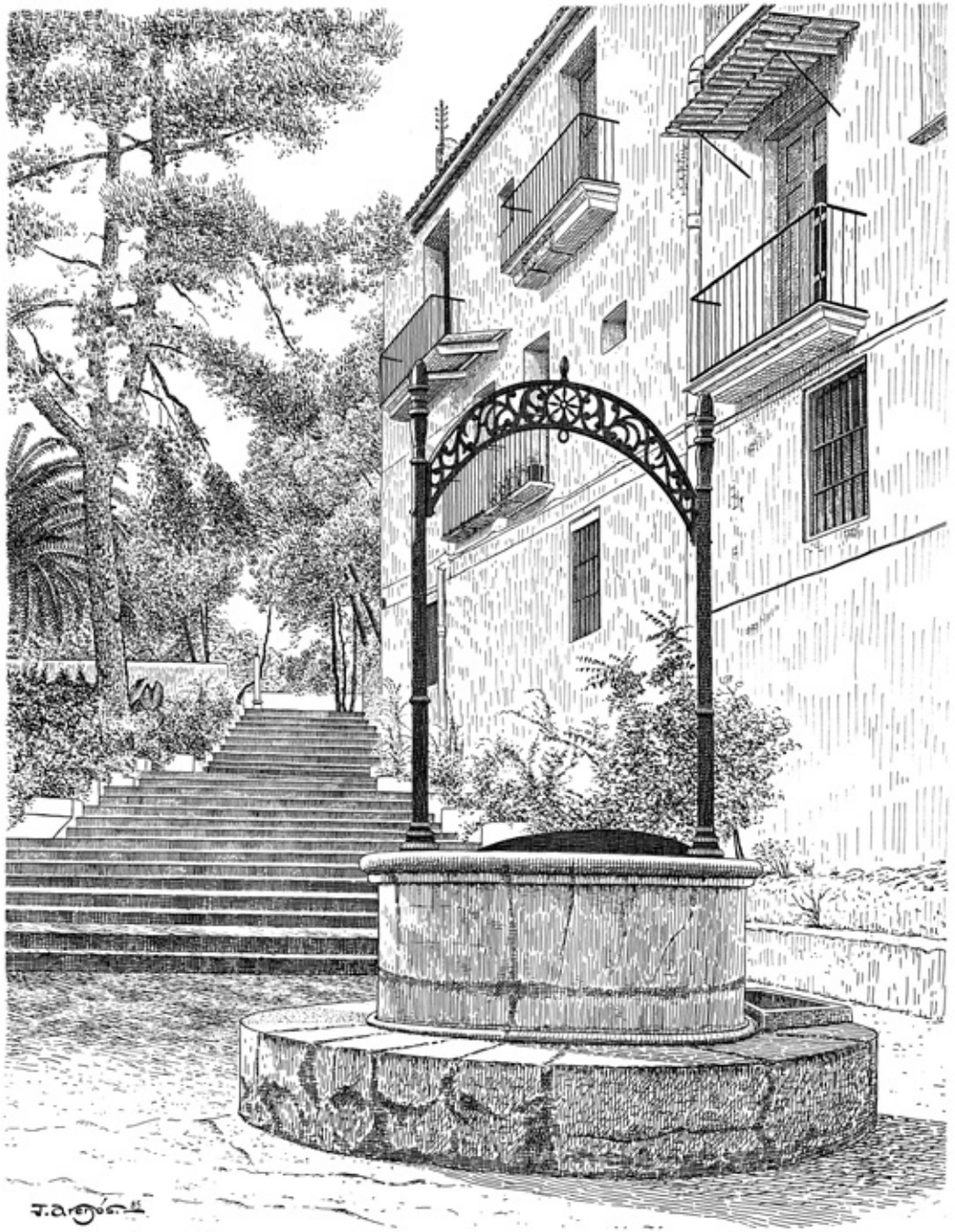

PREGÓ DE LES FESTES

MANEL PITARCH FONT
Filòleg i poeta

D'ordre del senyor alcalde,
tot el poble ha de saber
que en arribar el migdia
es precepte primicer
donar repòs a la feina,
despertar l'ànim fester
i aplegar a Ca la Vila
a escoltar el pregoner.

"Vila-real, ja és festa",
s'anuncia en el Pregó.
Prepareu ramells d'ofrena,
troncs i garbes per fer foc,
i enllumeneu el sant temple
com mana la tradició,
que sant Pasqual serà sempre
esguard del poble i patró.

Doneu pas a la dolçaina,
passegeu els saragüells,
que ningú no es tanque a casa,
homes, dones, xics i vells;
balleu l'Anguila a la plaça,
convideu-vos a un deuet,
però sense abusar massa,
que van a tirar el coet.

La cara i les mans ben netes,
brodeu arcs de romaní,
pastorets i pastoretes,
que demà al dematí
les espardenyes de vetes
ballaran tot el camí
per llavar-se les llaganyes
a la bassa del jardí.

Porteu els xiquets al teatre,
animeu el vostre equip,
correu el bou el dissabte,
feu paella de conill,
no escatimeu espectacles
tant de dia com de nit,
i procureu el respecte
quan arribeu tard al llit.

Recordareu com a gesta
el fet que ens ha assenyalat
com a poble de la festa,
la cultura, el treball
i l'estima per la llengua,
emblema d'identitat
en llegat de la conquesta
d'en Jaume, sa majestat.

Que tot el poble i el terme
siguen un únic ressò:
que hui comencen les festes,
sense excusa de debò,
de l'ermita a les Solades,
d'Aliaga al Pany del Cagó,
del carrer de Mitja Cara
al de l'Olla i l'Estació.

Farciu de flors i senyeres
balcons, places i carrers,
catifes per les tresqueres
de tarongina i llorer;
obriu pas a les festeres
i que cante el rondaller,
de Sant Pasqual són les festes,
ja ho ha dit el pregoner.

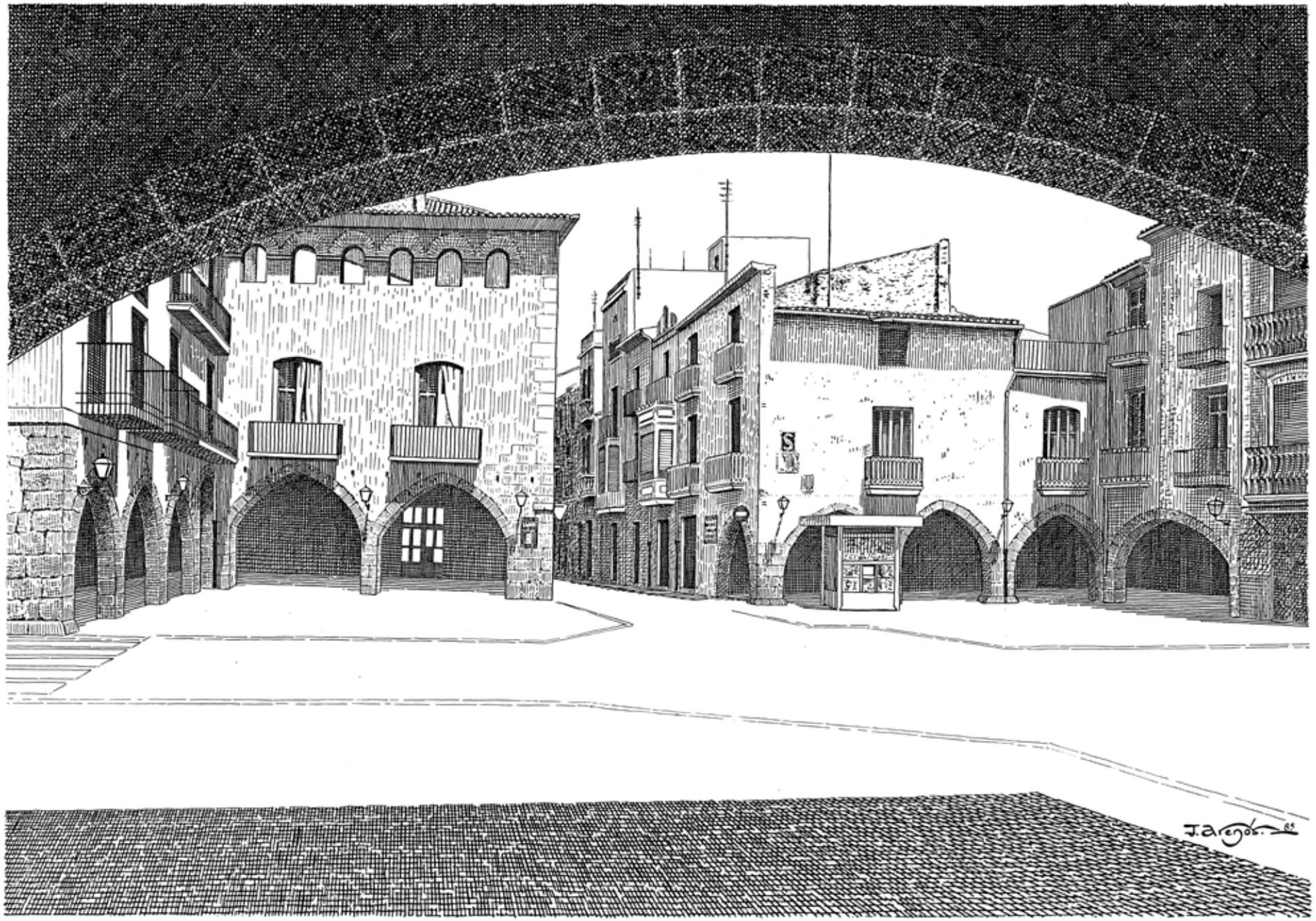

ENYOR

MANUEL CALDUCH ALMELA
Farmacèutic i botànic (1901-1981)

El nostre riu –i bé puc dir-li nostre quan érem nosaltres els més aprofitats usufructuaris dels seus encants– era només el tros comprés entre dos camins. El camí de la Mare de Déu de Gràcia i el camí Real de Borriol.

El primer –enxiprerat i amb honors d'avinguda– empalmava en l'ermitatge amb el camí del Sitjar, per on baixaven –passant el riu a gual– les collites d'aquella rica partida. Garrofes, olives i… mengívols tords. Abans d'arribar al santuari creuava pel mig d'un planer rocam, enaltit per la supèrbia d'uns pins verds. Aquest ermot, conegut pel Termet de l'ermita, confronta i queda dins d'una cenyida revolta del riu que –en el sector de màxima curvatura i per imperatiu físic– ha permés la permanència en son lloc dels materials provinents de les ensulsides de la pedrera i, per tant, aquesta ha esdevingut un pronunciat pendís que els avantpassats dels meus paisans van saber aprofitar –amb alta inspiració– per a donar digne hostatge, en espaiosa ermita, a la venerada patrona del poble. Arran dels fonaments de l'edifici i als peus de la rústega escala, un brocal redó, de carreus ben llaurats, era com un símbol de tranquil·litzadora misericòrdia en l'acollidora pau d'una replaceta menuda envoltada de modest pedrís i temperada per la frescor d'un lleu trespol de fullatge. Més avall encara, ja al costat de l'aigua remorosa, en un ample replà emmarcat per arbres seculars, trobaven ombrejat esplai els inquiets i ocasionals visitadors d'unes hores i, més encara, els conscienciosament estàtics sojornants estiuencs.

A la banda de dalt del Termet –modesta, emblanquinada i envoltada d'arbrissons– jeu la casa dels assuters. Dins, des d'un pulcre corralet ple de sol i de flors, assegut al cap de dalt del cingle inabordable, es pot veure allà baix l'ampla presa de l'Assut que, de vora a vora del corrent, dibuixa un graciós arabesc de capritxoses curvatures que domen i deturen l'embat insistent i no sempre ponderat del devessall de l'aigua que, amb retrò llunyà, ompli de somorda bonior la serena majestat del lloc. Amunt i avall de la ferma murada de la presa s'eixamplen, de cara al cel –tranquil·la, l'una, bullent i agitada, l'altra–, les dues blavoses tollades dels Matxos que ens permetien les més destarifades fantasies natatòries.

Per l'altra mà del Termet i també per la culminació de la pedrera, corria una graciosa drecera que, a més d'estalviar petjades als peons, els feia aturar enlluernats davant de la crua llum d'un dilatat paisatge en què els tons clars de les adustes terres fronteres, la mansuetud de l'aigua fingidament queta i la tendra sensualitat del verd fullam de la pedrera en ombra són, només, el sòcol barroc on es repenja, amb àtica serenitat, la monocroma senzillesa de les enteranyinades blavors del cel seré i la mar llunyana.

Si aquest camí ens portava a un paratge que podríem definir amb el binomi Mare de Déu de Gràcia-Assut de Vila-real, també el camí Real de Borriol ens duia a un altre paratge de similar composició: al complex Santa Quitèria-Assut Nou. És a dir, l'Assut que Almassora i la capital van construir conjuntament. Ací la pedrera de Vila-real, meticulosament treballada, lluïa l'opulència d'una estreta bancalada de ben conreats mandarins. I és en els marges d'aquests bancals i, millor que en cap, en el del més avall, on teníem la millor mirada per a gojar de l'esplèndida panoràmica del pany d'enfront. A la dreta de l'edifici de l'Assut, de pedra picada no daurada encara pels anys, feia ostensible la seua solidesa amb un caire pintoresc de somniat i fantàstic castelló. Aigües amunt de l'Assut, en un extens areny poblat d'espés canyar, uns anyosos xops amb grossos troncs d'argentada escorça –que feia, per contrast, més negra encara la negror de les velles ferides– li oferien a la brisa, en tremolor cordial, el verd i la cendra –l'esperança i el no-res– de llurs fulles bicolors. Darrere, l'aclarida verdor d'uns pins joves i el verd quasi negre d'uns enfilats xiprers donaven un punt d'animació a la desmorrellada pedrera que feia d'enlairat repeu des d'on Santa Quitèria, empinada en la part més alta, reflectia vanitosa la pròpia imatge encesa en blancs en l'espill de les mortes aigües regolfades. Per la nostra esquerra, el paisatge quedava tancat per una antigalla venerable: un pont més vell que la tos. De la primitiva construcció –diuen que romana– res més no queda que les pilastres, de pedres molt ben treballades i enrogides a pur d'anys. La resta va ésser pobrament i d'estranya manera reconstruït. Sembla com si l'obra haguera quedat més baixeta del que era en l'antigor. Cada ull, en lloc de voltes, té quatre arcs paral·lels i rebaixats, fets de carreus un poquet malfarjats. I d'ací en amunt ja és tot de modesta mamposteria. Algú podrà pensar, sorneguer, que la titllada pobra reconstrucció porta camí de durar molt més que l'original, imaginat magnificent. Jo no vull dir ni pruna, puix que en veritat no sé per qui, ni quan, va ésser fet el pont; ni quan, ni per què, va enderrocar-se. Ignore també qui el va fer. I tampoc vull saber qui va arrebossar-lo d'una plebea barreja de pòrtland que l'ha deixat convertit poc menys que en un adotzenat pontarró d'extraviat camí carreter.

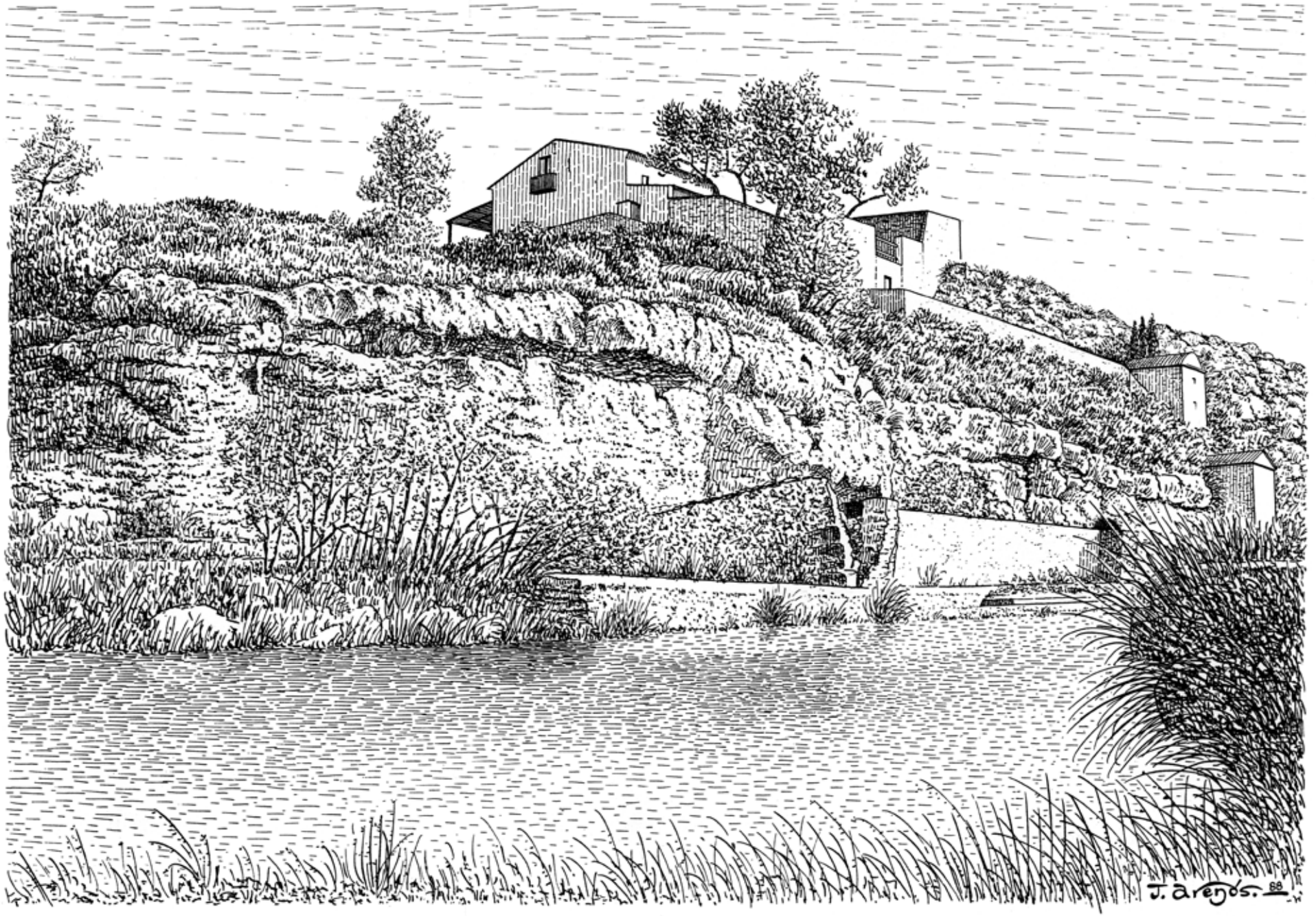
J. arenós. 88

LLEÓ XIII LA VA ELEVAR A LA CATEGORIA D'ESGLÉSIA ARXIPRESTAL

MANUEL JUAN NEBOT
Sacerdot (1907-2003)

Les festes que commemorarem enguany, 1978, es refereixen a la celebració del bicentenari que la nostra primera parròquia compleix com a temple, no com a arxiprestal, ja que aquest títol és de data relativament pròxima, perquè li va ser atorgat pel papa Lleó XIII l'any 1884, quan era rector de la mateixa el reverend Salvador Ramos o, simplement, el capellà Ramos, com l'anomenaven els seus feligresos i se l'anomena avui encara, quan s'evoca la seua figura senyera.

Era un home íntegre i molt actiu. En el seu temps, se li va donar gran importància al fet d'haver aconseguit aquest títol, obra seua, en gran part, perquè la va gestionar ell personalment, a Roma. Avui a penes se li dóna importància a l'arxiprestat, ja que es nomenen arxiprestes ben sovint a títol personal, amovible. El de la parròquia de Sant Jaume de Vila-real és de caràcter local i permanent.

Al costat de la porta principal es van col·locar dos rètols que subsisteixen encara, amb aquestes inscripcions: "En aquesta església es guanyen les mateixes indulgències que a Santa Maria la Major de Roma". Aquesta figura en la part dreta de la porta. El de l'esquerra diu així: "Església Arxiprestal per S.S. Lleó XIII. Any 1884".

Interiorment, l'arxiprestal de Sant Jaume ofereix un aspecte immillorable, verdaderament sorprenent per la seua bellesa, la seua harmonia i la seua grandiositat. Pràcticament pot dir-se que és una obra completa i acabada, perquè si bé és cert que falta algun detall i que encara podrien afegir-se-li decoracions pictòriques, en conjunt és un poc més que acceptable: tot un monument artístic en el dilatat àmbit de l'arquitectura. Sobretot mereix destacar-se l'ingent esforç realitzat per a tornar-li el bell aspecte que oferia abans de 1936, quan va patir greus deterioraments. Avui pot afirmar-se que, en l'interior del temple, està tot restaurat.

En canvi, de l'estructura exterior, no podem dir el mateix perquè continua inacabada. De moment, li falta el morter i la lluïda, excepte en la façana principal; la resta segueix, en la seua totalitat, sense lluir. Més encara, romanen les opes o els buits per al suport de les bastides encara al descobert, sense tapar. L'efecte que produeix és depriment, encara més lamentable pel contrast que inevitablement s'adverteix entre la innegable elegància d'aquest admirable conjunt arquitectònic que és la nostra església Arxiprestal i la pobresa i sensació d'abandó que s'observa en els murs exteriors.

Fins i tot avui hi ha qui sosté que aqueixos immensos murs no han de lluir-se perquè estan construïts amb un entramat especial, a base de pedra i rajola, que no és corrent, i ha de deixar-se al descobert com un valor. Són opinions que podran tenir el seu fonament, més o menys raonable, però que no deixen per això de ser discutibles.

El conjunt, que podria ser meravellós, perquè fins i tot en el seu aspecte exterior l'Arxiprestal té un segell i prestància inconfusibles, ens deixa una impressió de grandiositat i de perfecció, però d'efecte truncat perquè li falta quelcom; l'acabament, els xicotets detalls que coronen l'obra i que, en aquest cas, no són insignificants ni tan xicotets, com queda exposat.

De la mateixa manera que la cortesia no exclou el coratge, tampoc allò pràctic s'oposa a allò artístic; però si ens cenyim ara a l'aspecte estrictament útil, tenim la possibilitat de preguntar-nos si no seria convenient i fins i tot obligat donar-li una bona capa de lluïda al mur de l'absis que dóna a la porta nord. No per exigències artístiques o d'embelliment, sinó per motius de protecció; perquè els dies de pluja, l'aigua, espentada pel vent, arremet contra el mur i arrossega amb si part de material sotmés per aquesta causa a continu desgast.

Per a comprovar-ho, només cal que ens fixem en el sòcol de pedra que rodeja tot el perímetre de la gran fàbrica del temple després d'una forta pluja, la part superior apareix coberta de xicotetes partícules de rajola, provinents de les que hi ha en l'extens absis, com si part d'ells hagueren sigut esmicolats. I aquests elements, aigua i vent, arrapen un dia i un altre els materials de construcció i els descarnen. Un punt que mereix ser considerat seriosament per les desagradables conseqüències que pot portar.

Mediterráneo. 3 de setembre de 1978

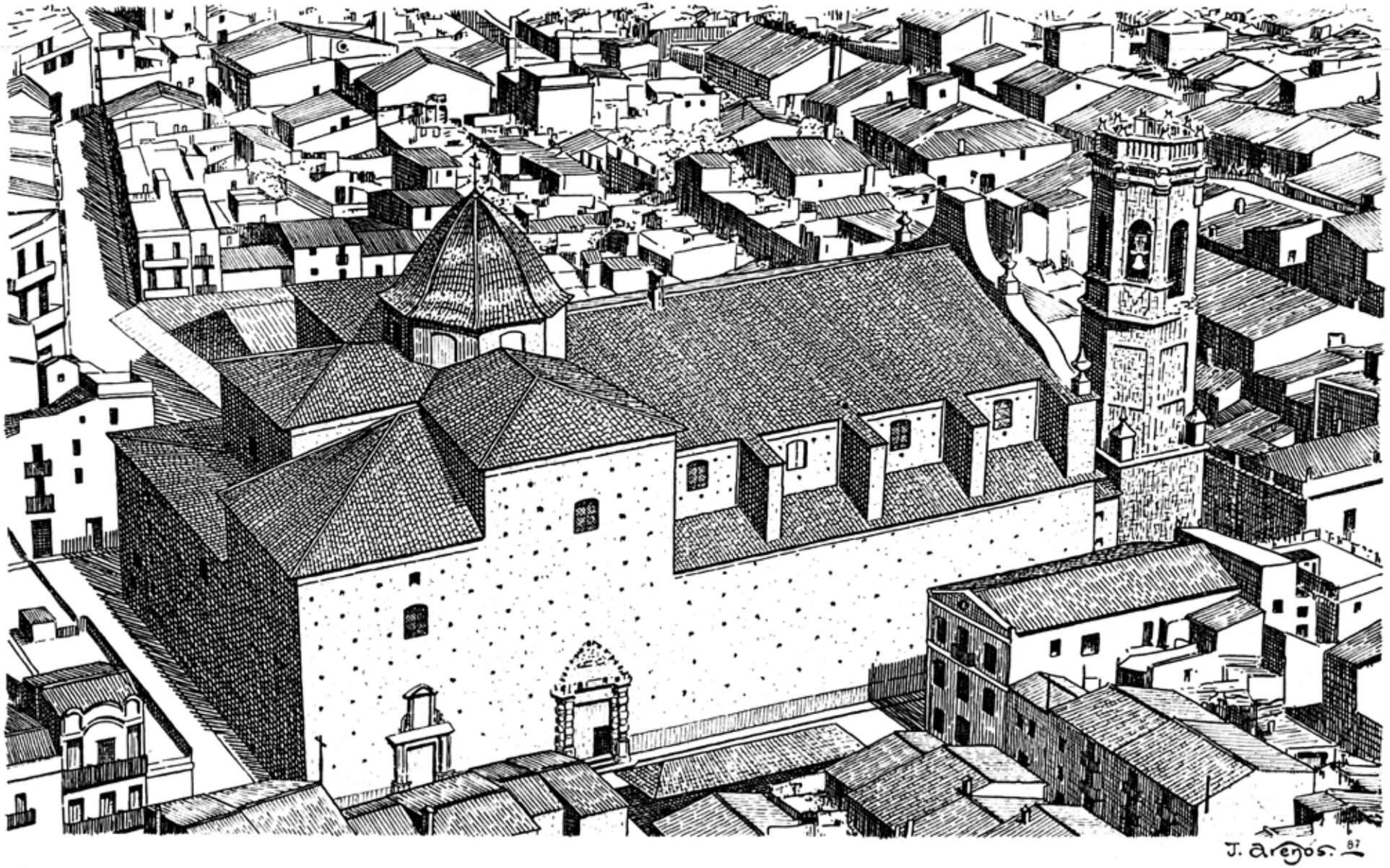
J. Arenas 87

ARRELS QUE CREEN ESTIL, ARRELS QUE CREEN IDENTITAT

Manuel Martín Nebot
Capellà i redactor de la revista *Poble*

Aquesta aportació vol ser una mirada històrica als nostres patrons i com crec que han incidit en Vila-real creant estil de ser i de viure i creant identitat que haurem de continuar en el futur.

Així, encara que quasi des del moment de la seua mort, Vila-real venera i dóna culte a sant Pasqual, així ho diu fra Ignacio Beaufays, OFM en la seua història del nostre sant: "Y así, el 29 de octubre de 1618 el Papa Paulo V firmó el decreto de beatificación 'In sede principis' por el que se daba a Pascual el título de Bienaventurado y se permitía rezar el Oficio y celebrar la Misa en su honor. Esta facultad, restringida en un principio al reino de Valencia, fue ampliada en favor de todos los franciscanos y del clero de Villarreal y de Torre Hermosa respectivamente, en virtud del decreto Alias pro parte del 10 de febrero de 1620", ja abans de la seua canonització el 16 d'octubre de 1690; no va ser fins al 14 de novembre de 1917 quan Benet XV va declarar sant Pasqual patró de Vila-real, a petició de l'Ajuntament del nostre poble, la qual cosa es va acordar en la sessió plenària del 5 de juliol del mateix any.

Tota aquesta història d'amor de Vila-real per sant Pasqual va fer que, a poc a poc, quedara relegat el patrocini de sant Jaume que, des de la seua fundació, el rei Jaume I havia deixat com a titular de la seua parròquia i patró de la vila, tot i que Mn. Benito Traver diu: "Las principales fiestas de la villa, eran la de San Jaime y Santa Ana, San Bartolomé, la de Nuestra Señora de la Asunción, Virgen de Gracia, San Pascual, y de la Inmaculada, que la votaron en la reunión del Consejo del 4 de Diciembre de 1651".

Mirant ara la nostra patrona, la Mare de Déu de Gràcia, cal recordar, encara que sabudes per tots, algunes fites importants en la nostra relació amb ella. Així, sobre la Mare de Déu de Gràcia i l'ermita cal recordar els documents següents: 1357, maig, 13: Subvenció al frare eremita Bernat Fabra per a la construcció d'una cel·la al terme de la vila. 1502, abril, 4: Permís del bisbe per a dir missa a les ermites. 1603, maig, 24 i juliol, 6: Com s'ha de fer la festa el dia de la Visitació a l'ermita. 1757, abril, 20: Acord per a baixar la Mare de Déu de Gràcia des de l'ermita a l'església parroquial per la malaltia que sofreix la vila. 1757, juny, 13: Acord d'instituir la festa anual, vot perpetu, a la Mare de Déu de Gràcia. 2007, setembre, 2: Coronació canònica.

Vistes totes aquestes dades històriques, què veig jo que ens han deixat sant Jaume, sant Pasqual i la Mare de Déu de Gràcia com a estil de ser i trets d'identitat? Sols unes pinzellades:

Sant Jaume: Crec que ens ha deixat una fe tan gran en el Crist –a qui adorem de manera especial en el Crist de l'Hospital, a qui Jaume I va haver de deixar en la nostra vila perquè, segons la tradició, no volia seguir més enllà– que a l'hora de fer una església més gran perquè s'havia quedat menuda l'anterior, el 1753, van construir aquesta esplèndida església de la qual gaudim, que va transformar i va marcar, i de quina manera, la fesomia física del nostre poble. S'ha de pensar en els habitants d'aquell moment: l'any 1715, 1.953 habitants, i el 1794, 6.750 habitants.

Sant Pasqual: Ens ha marcat amb la seua senzillesa i per la seua forma de ser planera i acollidora. Mn. Benito Traver conta que, en totes les ocasions en què s'han fet festes extraordinàries per sant Pasqual, la gent de Vila-real sempre s'ha caracteritzat per la seua acollida i per la seua senzillesa, així ho descriu en la peregrinació feta a Vila-real en ocasió de la declaració de sant Pasqual com a patró universal dels congressos eucarístics: "La afluencia de forasteros fue en tanta manera, que á no ser, decía la prensa, la cariñosa solicitud de los villarrealenses, hubiera sido imposible, difícil por lo menos, el alojar convenientemente á todos los romeros que iban llegando. Villarreal, decía el Heraldo de Castellón, confirmó su fama de pueblo hospitalario". Però també en l'actualitat es veu. Recorde als anys noranta del segle passat quan hi va haver aquell tancament d'immigrants a l'Arxiprestal, com els veïns van acollir i atendre i ajudar aquella gent tot i les dificultats que es van haver de superar... i ara amb tanta gent que ve per veure els seus equips de futbol quan juguen contra el Villarreal, CF.

Mare de Déu de Gràcia: Maria, la Mare de Déu, ha calat tant en el nostre poble que tres de les congregacions i associacions religioses porten el seu nom: els Lluïsos, les purissimeres i les rosarieres. I en la fidelitat a la cita de setembre, el nostre poble acull la Mare de Déu de Gràcia i ella visita les nostres cases en passar pels nostres carrers i d'ella aprenem a estar sempre dispostos i disponibles a Déu per a estar dispostos i disponibles per als nostres germans, els homes i dones d'avui, d'ací o d'allà, enmig dels quals, pels motius que siga, ens toca viure.

No cal dir que caldrà continuar les seues petjades per a no perdre el nostre estil ni la nostra identitat.

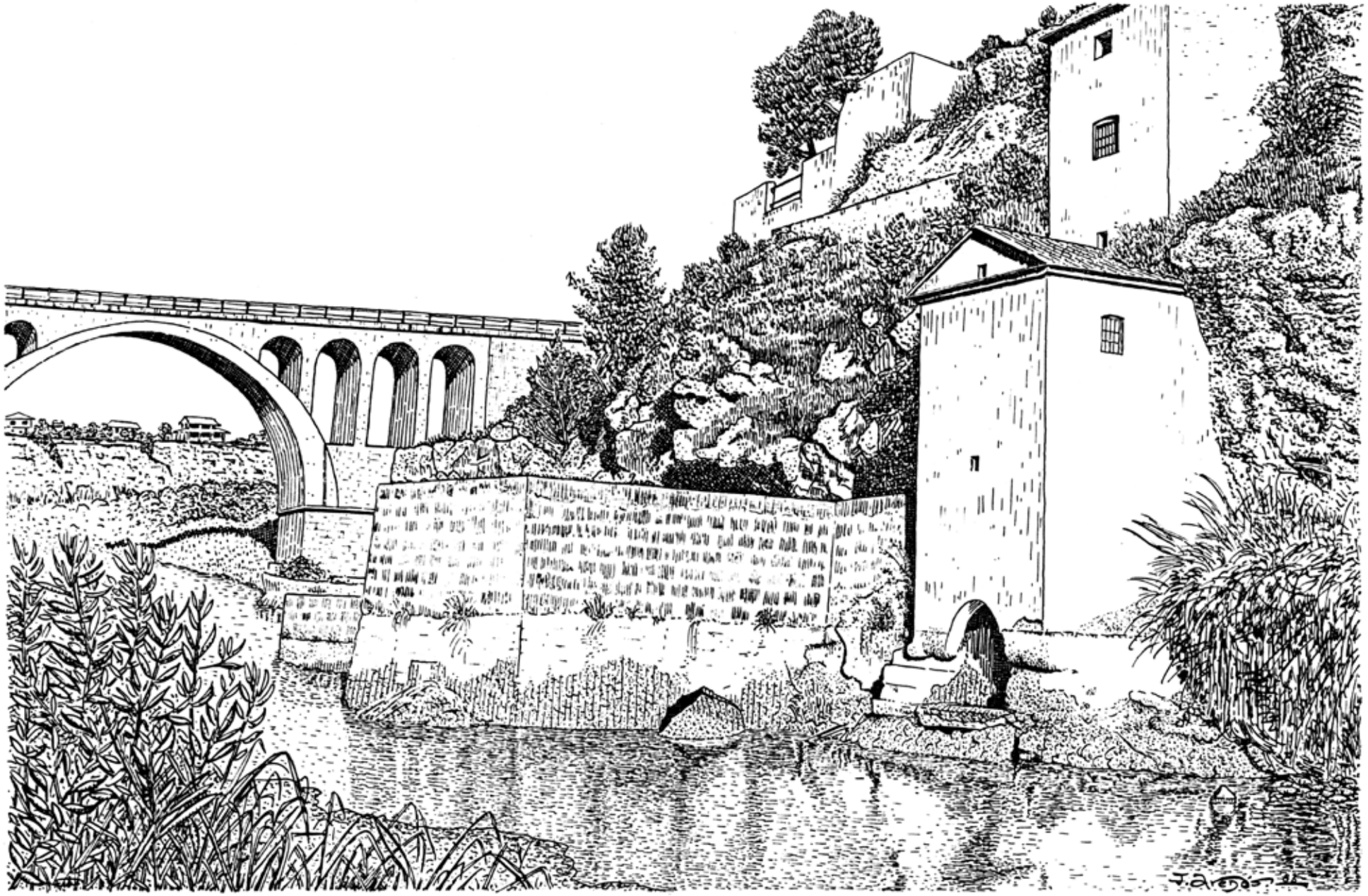

ÉS TEMA QUASI OBLIGAT

MANUEL VILLARREAL CASALTA
Poeta i escriptor (1946-2010)

Però sempre en tots els discursos de mantenidor al nostre poble tenim uns temes obligats. És el fet de parlar de la nostra transformació del terme, dels pous que es van foradar, de la gran epopeia de pólvora i treball i del verger que van crear els nostres avantpassats.

És tema quasi obligat
parlar a Vila-real
de l'esforç del llaurador
que va foradar les penyes
per fer nàixer meravelles
en un camp àrid i mort.

És fàcil parlar ací
d'aquells homes que lluitaren
i la terra transformaren
en un tros de cel caigut
i que d'un terme sorrut
els verds tarongers brotaren
i tot el poble pintaren
d'esperança feta escut.

Però mai ningú ha parlat
de la seua *companyera*
de la dona llauradora
submisa i treballadora
que al temps que l'home forada
cercant els raigs d'aigua clara,
ella era el ferm ajut
que la pedra arreplegava
i els durs terrenys arreglava
en constant recorregut,
i que, quan tornava a casa
cansada de treballar
amb delicadesa tendra
-*submissió no esclavitzant*-
deixava la idíl·lica llar
lluent com una patena
amb dolça i senzilla ofrena
de la dona que, en guisar,
no recorda la faena
que encara ha d'acabar.

Jo volguera recordar
a eixa mare del meu poble
que en despertar el xiquet,
en llavar-li les lleganyes
en donar-li el café amb llet,
té preparat el fardet
i, quan ha dit: Tu a l'escola
mans netes, monyo ben fet,
arreplega el davantal
i se'n va cap al magatzem
on treballa satisfeta
la redona tarongeta
que li donarà els diners
perquè el seu fill demà
estudie i tinga carrera
puix per això és la primera
que rebutja el propi pa,
perquè el seu fill arribe
on ella mai ha aplegat,
-humilitat beneïda-
perquè sols a treballar
va aprendre en la seua vida.

Dona senzilla, estimada;
dona humil, desconeguda,
dona seriosa i benvolguda,
dona del meu poble gran:
per a tu va ara el meu cant,
per tu són tots els meus versos
fets de cor, quasi plorant.

Dona discreta i sincera
abnegada *companyera*
la millor mare del món.
tu has fet que el poble siga
un jardí prenyat de verd
quan tan sols era una terra
que semblava un sec desert.

Per això plore de veres
per això estic descontent
quant mire eixe monument
dedicat al llaurador
on tres homes abraçats
al perpal, símbol gloriós
de l'esforç fet al secar,
i sempre trobe a faltar
la figura somniadora
de la dona llauradora
que, més forta que el perpal,
ha fet que siga un jardí
el terme de Vila-real.

No té dona el monument
que el llaurador té al meu poble,
però al fons del nostres cors
dona forta, dolça, humil
tens un lloc privilegiat,
sempre tens un tron d'honor,
perquè és el millor regal
que Déu ha fet al meu poble
la teua presència noble:
la dona de Vila-real.

Sala d'actes. Institut de batxillerat. Proclamació de la reina de les festes i cort d'honor, 11 de maig de 1979

UNA PASSEJADA TEATRAL

MANUEL V. VILANOVA
Director de Xarxa Teatre i *Fiestacultura*

A la dècada dels seixanta Vila-real disposava tan sols de l'emblemàtic grup de teatre Els XIII, que feien sainets valencians interpretats per la Tona, Pepín i Gedeón com a actors més reconeguts. Els joves, però, tenien altres inquietuds. Eduard Sanç encapçalava un col·lectiu d'actors molt joves que s'endinsava en l'avantguarda del moment, tant des del punt de vista plàstic com escènic. Ells foren els guanyadors del Concurs de Teatre Acorde que organitzaren els Lluïsos i donaren el senyal d'eixida per a altres inquietuds escèniques que encara tardarien uns quants anys a consolidar-se.

El 1983 un altre grup de joves formà Xarxa Teatre amb la voluntat de fer una companyia professional de teatre. Com que no hi havia quasi teatres pel País Valencià (havien estat destruïts gairebé tots durant la dictadura franquista), aquell grup optà per fer un teatre festiu de carrer que oferiria alternatives als nous regidors de les festes valencianes. La reivindicació de la cultura valenciana i la novetat de fer teatre pel carrer ajudà a obrir un mercat laboral que no existia. *La Bruixa Marruixa* es va convertir en el *best-seller* del teatre valencià d'aquell moment. Mireia Marqués, Fina Cerisuelo, Mayte Gil, Leandre Escamilla, Adolf Piquer, Martí Pich i jo mateix conformàrem Xarxa Teatre. Els dolçainers Pasqualet de Vila-real i Joan Igual *el Cardenal* i el tabaleter Santiago Navarro s'encarregaren d'aportar una potent música de dolçaina que recollia les cançons mig oblidades dels dolçainers de Tales. Començava així el 1983 una llarga carrera que anava a marcar la ciutat de Vila-real en l'àmbit cultural.

Xarxa esdevingué un motor de creació escènica molt important. Creà i finançà el Festival de Teatre de Carrer de Vila-real, que dirigí durant les sis primeres edicions; convocà el primer concurs de fotografia de teatre de carrer; inicià la publicació de llibres sobre teatre; començà a editar el 1999 una revista de teatre, *Fiestacultura*; organitzà cursets de teatre que acabaren concretant-se en una companyia de teatre infantil, Volantins, que ha fet més de cinc-centes representacions; promogué els debats teatrals Ciutat de Vila-real, i sobretot ha posat la nostra ciutat en el mapa del teatre al món en haver estat programada en diverses ocasions en els millors festivals dels cinc continents, concretament en 41 països diferents. Milers de representacions i milions d'espectadors són el bagatge que s'ha atresorat durant 33 anys. Una presència escènica internacional que molt poques ciutats europees poden presentar. Un grapat d'espectacles (*Veles e vents*, *Nit màgica*, *El foc del mar, Papers!, Ara Pacis II*...) continuen sent programats pels grans festivals malgrat que alguns d'aquests fa més de vint-i-cinc anys que s'han estrenat. Aquest recorregut d'èxit ha estat una influència cabdal per a l'activitat sociocultural de la ciutat.

Altres companyies de teatre s'han establert a la nostra vila de manera que en aquests moments és difícil trobar una altra població espanyola que tinga un percentatge de professionals del món del teatre tan elevat com a la nostra ciutat. Podem citar Visitants, Teatro de la Resistencia, Scura Splats, La Quinta Dolçainera, Teatre Plegable, A Tempo Dansa, La Fam, Teatre Inànime, La Medusa, La Soluble, Teatre de la Saca, Impulsa Teatre, Teatre de Pancarta, Teatre de Caixó, Teatre de l'Oprimit, Las maletas de Mimí, Insomni Teatre, Xa Teatre, Circunstancia... Demostració fefaent de l'arrelament que l'art escènic ha tingut a Vila-real als darrers 30 anys.

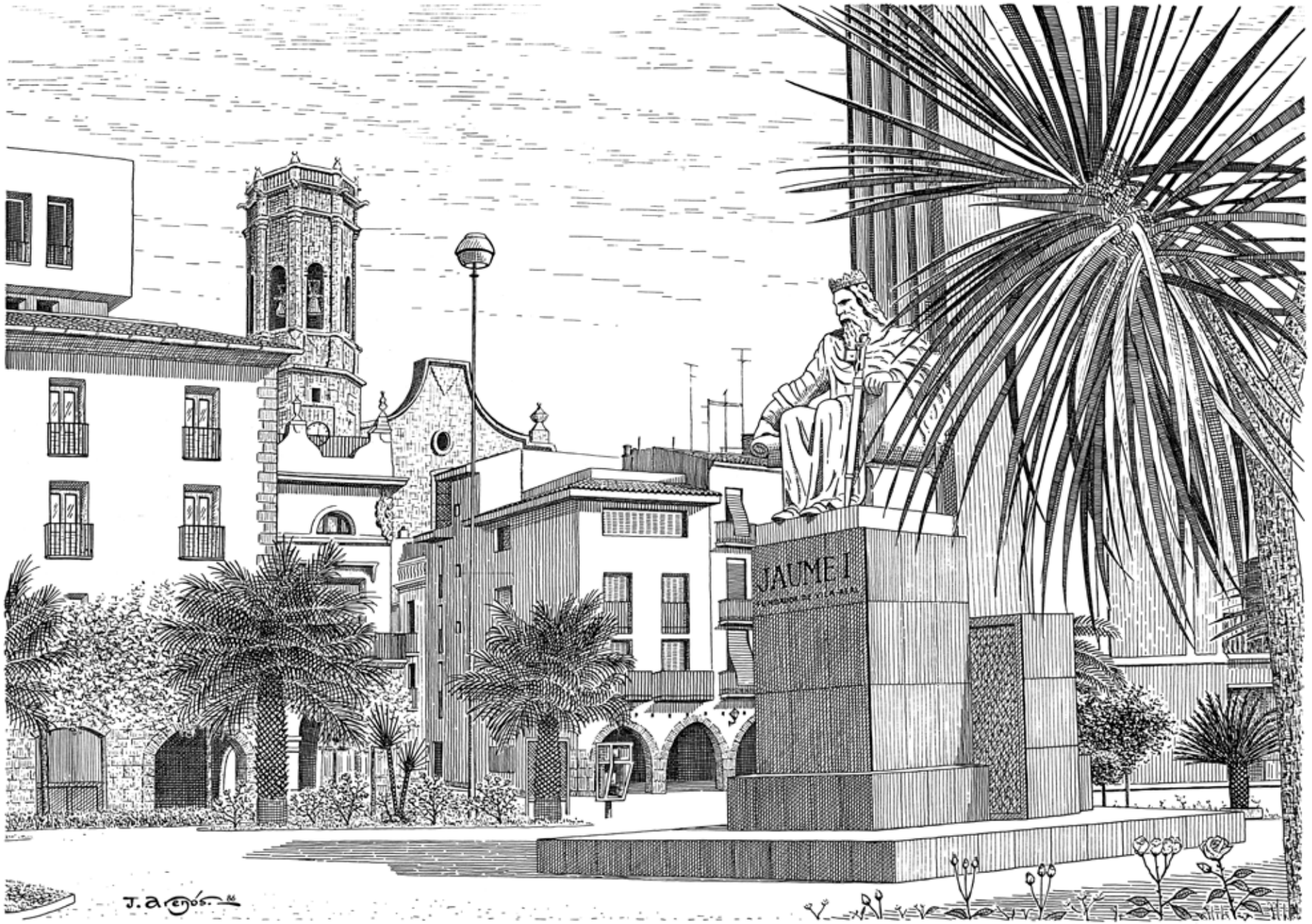
JAUME I

SUMA DE CURIOSITATS

Maria Bellmunt Pons
Llicenciada en Comunicació Audiovisual i màster en Comunicació

A poc a poc, pels continus regs i amb la inestimable ajuda del temps, la suma de curiositats a Vila-real s'ha tornat tradició ben ferma i arrelada a la ciutat.

Als forasters, els crida l'atenció com les caperulles, amb tot el respecte a un dimecres o a un divendres sant, reparteixen caramels cada Setmana Santa o bé a aquells que coneixen o bé als més menuts, que els observen sense pestanyejar. Donen llepolies a persones que, amb molta curiositat, tracten sempre de reconéixer unes mans o uns peus, fins i tot unes sabates o una forma característica de caminar. Pareix ser que amb els dolços s'intentava que els xiquets no tingueren temor d'aquells que, malgrat portar la cara tapada, mostren el seu cor al descobert davant el nostre Senyor. D'altra banda, en aquestes desfilades religioses no hi ha romans sinó jueus, encara que històricament és una barbaritat.

Els col·lectius que ajuden els que alguna vegada tenen necessitats estan molt integrats. N'hi ha per a tots els gustos i no són tan sols voluntaris, són gent que sovint realitza xicotetes accions que els engrandeixen.

D'aquesta manera, cada 5 de gener, la Cavalcada de Reis ompli d'il·lusions els més menuts, però també els més grans. Junts entonaran el *Tirorí*, una cançó popular que passa de pares a fills per a rebre Ses Majestats. Aquesta tonadeta s'estilava cantar-la imitant un violí a les mans, encara que els més joves, avui en dia, ja no ho fan. El repartiment de les joguines té un valor molt elevat, ja que s'utilitzarà per a donar menjar durant tot l'any a qui té la necessitat.

La gent de Vila-real no sol voler cap reconeixement, ni el buscarà, fins i tot, si pot, el callarà o l'amagarà perquè ningú sàpia, ni diga, ni parle, ni per a bé, ni per a mal. Així, pocs sabran que, farà uns trenta anys, Bautista Carceller era el rei Baltasar, una primera autoritat no només a Orient, sinó també ací, que a més ens va deixar instaurada la germanor al voltant d'una xulla que segueix omplint els carrers de cordialitat en les festes patronals.

De Bautista, puc contar que no només era un gran entés i amant de Vila-real, coneixia fil per randa la història de la ciutat i, quan tenia oportunitat, t'obsequiava amb l'obra de mossén Benito Traver. Per a ell, els fulls que retrataven la història de la seua localitat era, sense cap mena de dubte, el millor regal.

Parle de ciutat, tal com rectificava sempre Enrique Ayet cada vegada que sentia la paraula *poble* per a anomenar Vila-real. L'amor per les antiguitats del Colaor van fer possible que el Museu Etnològic reculla avui peces importants i s'haja convertit en un lloc on, si no totes, quasi totes les reines i dames han passat per a retratar-se amb el trage regional en un entorn ideal.

A la gent de Vila-real, se l'acusa de ser poc festera i massa treballadora, encara que jo he de confessar que mai no he vist ningú que s'estiga un moment quiet en les festes patronals. Per a la festa, els primers; per a la feina, també. I no ve d'ara, això és heretat...

Ja fa anys a Vila-real u havia d'adaptar la feina a l'estació de l'any. Com a exemple de com es lluitava per a guanyar-se el pa, posaré el matalasser, que quan feia fred anava a trasquilar i, a l'estiu, utilitzava la llana de les merines provincials per a fer els matalassos en els quals la major part de la població dormia. Matalassos on se somiava i de segur es donava vida als hereus de la ciutat. Aquest home, casat i amb tres fills, no només treballava al poble, també anava allà on hi haguera un matalàs per estovar, ablanir i suavitzar.

Els parle de gent anònima i al mateix temps molt singular, com un mecànic torner que vivia fa uns 30 anys, casat, pare de dues dones i un xic, que feia peces específiques per a cotxes, però també les feia perquè els dentistes pogueren arreglar les dents dels pacients; un home que, a més, tenia el cinema com una gran afició i d'ací que es dedicara a ser operador de càmera en cap de setmana. Com aquestes dues persones, moltes més…, totes inconfusibles, úniques i diferents.

La suma de tots els pobladors representa el caràcter de Vila-real, que ni és millor ni pitjor, però sí molt representatiu, especial i peculiar.

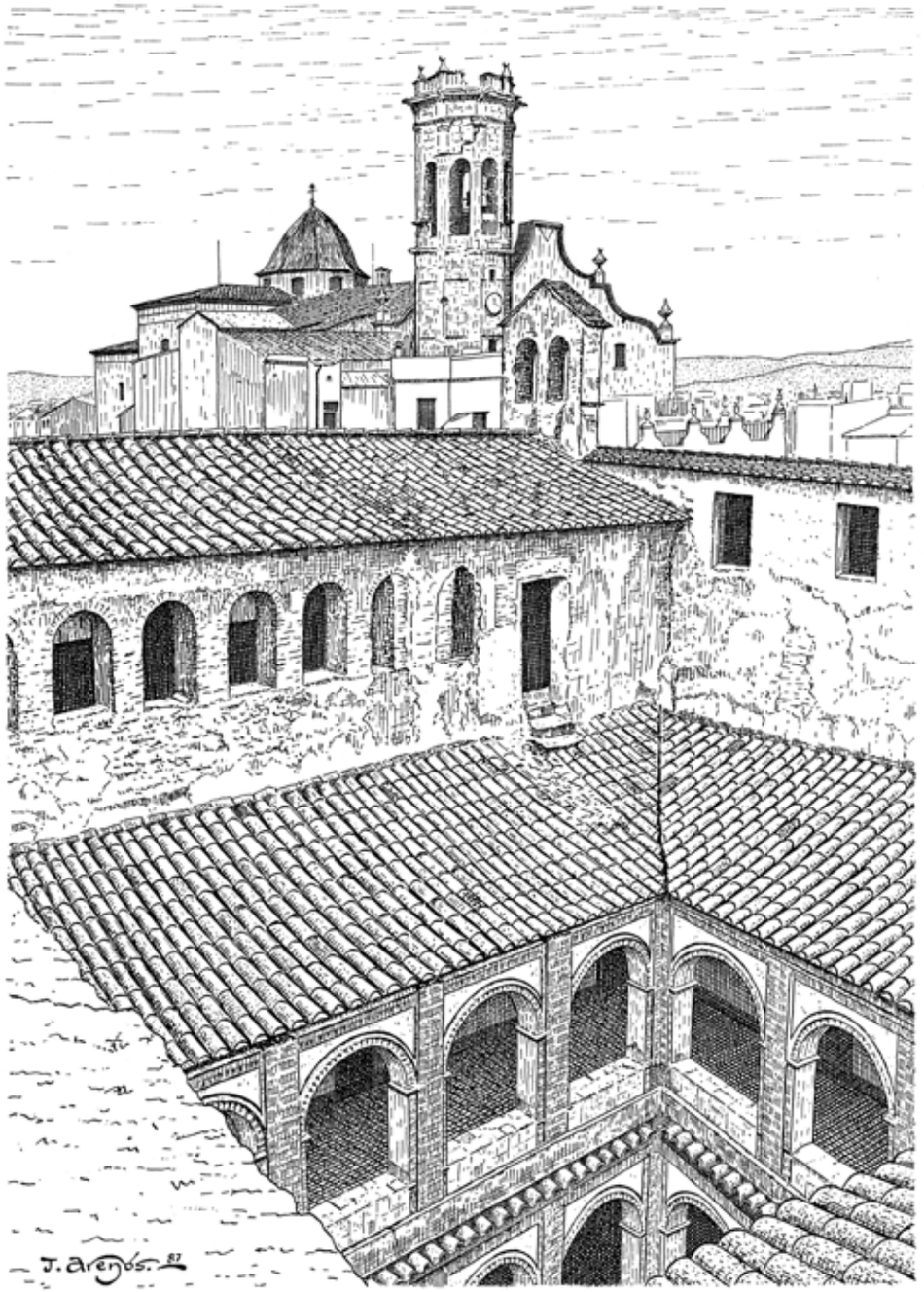
J. Arenós 87

EL VILA-REAL DE L'ÈXODE RURAL

María Dolores Parra Robles
Doctora en Economia

L'expansió de la indústria i la necessitat de mà d'obra als anys seixanta i setanta va provocar un transvasament de població de zones rurals cap a zones més dinàmiques des del punt de vista econòmic, com ara Vila-real. En el cas d'aquesta ciutat, la indústria ceràmica conjuntament amb una major dinamització de l'agricultura van provocar un increment en la demanda de mà d'obra, fet que va animar que moltes famílies d'arreu de l'Estat decidiren fer cap a la ciutat per tal d'establir-s'hi. Moltes vegades motivat per un efecte de crida de familiars que ja estaven treballant a la ciutat. Especialment, la ciutat va acollir una gran part d'andalusos i castellans que es van instal·lar als afores de la ciutat, principalment al barri de Melilla, Cases de Capote, barri de Miralcamp o barri del Zorro, entre d'altres.

Tant les dones com els homes immigrants solien treballar les terres del nostre terme. Moltes dones anaven a collir bajoca. La plaça estava situada on actualment trobem la plaça de Sant Ferran, que servia com a mercat central i on els homes eren contactats per tal d'envasar la bajoca collida o bé per a anar a ajudar els propietaris de les finques per a fer cavallons, posar canyes o fer ribassos. Aquesta plaça va ser traspassada anys més tard al lloc on actualment està el pavelló Zona Nord i, finalment, va desaparéixer. Els porxos de la plaça Major eren un altre punt de trobada per a buscar feina. Els homes es reunien de vesprada als porxos i esperaven que els propietaris de les finques de tarongers els contactaren per a anar a treballar un jornal al dia següent; a poc a poc, molts van acabar fent cap a la indústria ceràmica o indústries lligades a aquesta activitat (maquinària, esmalts, etc.), motivats per una major estabilitat laboral i sous més alts.

Molts dels carrers no estaven encara asfaltats i les dones anaven a rentar la roba al rentador de la ciutat situat a l'antiga general. Era un punt de trobada per a elles i, per a moltes famílies, l'únic lloc on poder rentar la roba. Per tal de distraure's després de la feina, molts homes es reunien a la pista de *bolos serranos* que, de forma improvisada, anava canviant d'un lloc a un altre per les diferents parcel·les buides del barri; aquest joc, típic de la zona dels pobles de la serra del Segura (Jaén), consisteix a llançar una bola gran contra un bolo petit amb la intenció de llançar-lo al més lluny possible i aconseguir, per tant, la màxima puntuació en funció de la distància aconseguida. Avui encara grans i menuts continuen jugant a aquest joc tradicional i la nova pista ha estat construïda ja de forma permanent a l'avinguda de França; a més, forma part de l'agenda d'activitats de les nostres festes patronals.

Cal destacar que aquesta oportunitat que es va generar en els anys seixanta no va ser només una oportunitat per a les famílies emigrants d'altres regions de l'Estat, sinó que també va ser una oportunitat per a la nostra ciutat. Gràcies a aquesta mà d'obra, l'economia de Vila-real va trobar, per una banda, la quantitat de mà d'obra que necessitava per a una indústria ceràmica cada cop més potent i amb un gran creixement i també es va beneficiar del fet que hi haguera un creixement poblacional amb aquesta arribada de nous veïns i veïnes a la ciutat, la qual cosa va fer que també s'incrementara el consum de serveis i la demanda d'habitatges.

Aquests barris sempre han estat un espai viu i un espai de convivència, on la gent ha sabut mantenir les seues arrels, però al mateix temps agrair i estimar el poble que els va acollir.

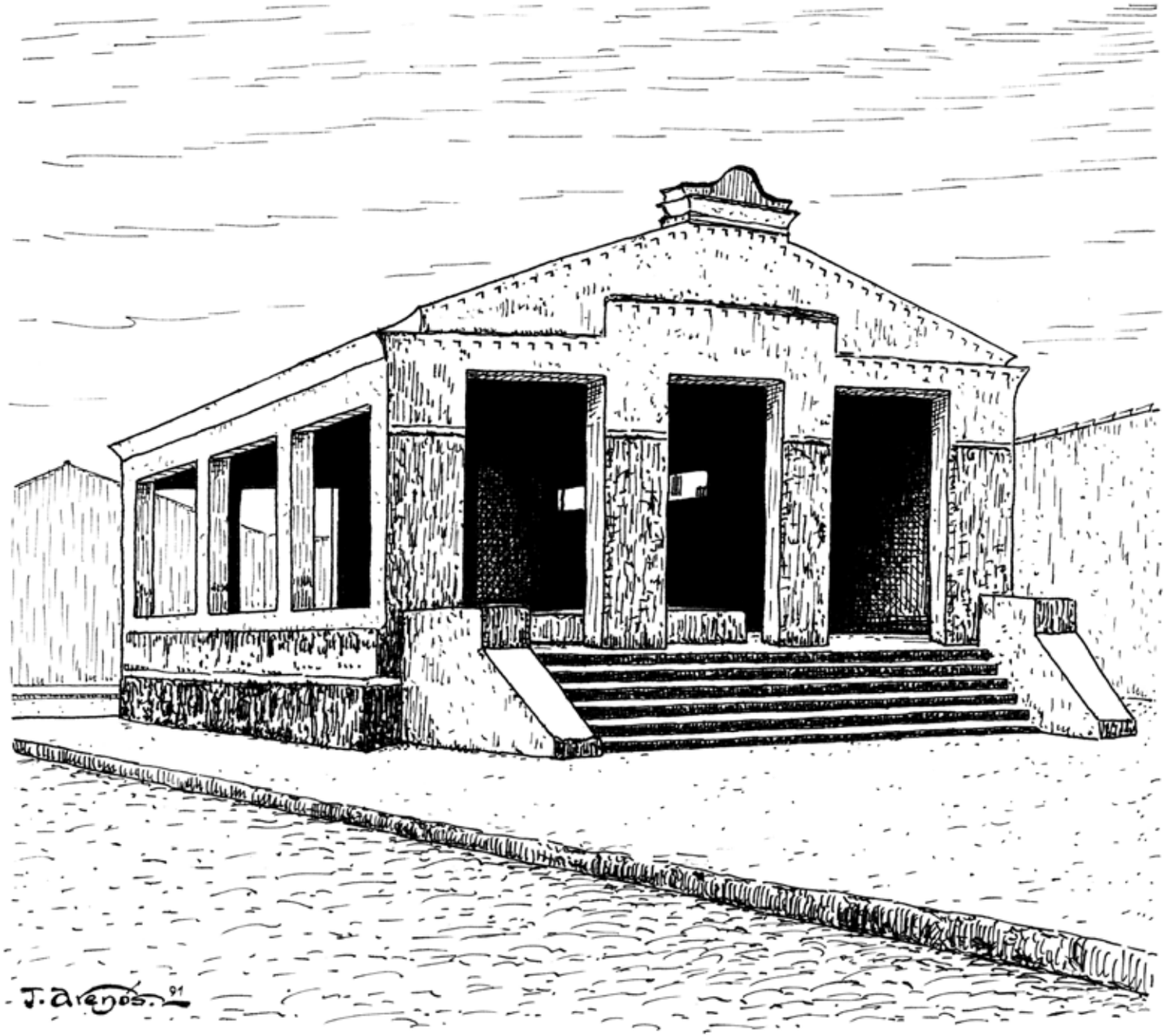
J. Arenos. 91

L'INDRET

María Rosario Andreu
Doctora en Ciències Químiques. Docent universitària

Roman inalterable en la meua memòria. La claredat del sol que ho inunda tot, la vegetació que va tornant-se d'un groc palla característic. La xafogor. Comença l'estiu sec i calorós on les cigales es tornen protagonistes atacant les oïdes i no deixant sentir piulejar els ocells.

Tornava cap a casa, era l'últim dia d'institut del primer curs, una part del camí el feia amb la companyia de Carme, la meua inseparable amiga de la infantesa. Parlàrem de sortir a la vesprada en bicicleta, ja no teníem deures per fer, érem lliures, i estàvem molt contentes de ser-ho.

Ens acomiadàrem davant de la botiga, al costat de la casa de Carme. Jo vivia molt més lluny, em quedava un bon tros per recórrer.

La vesprada començà carregada de bons presagis. Poc després de dinar ja vaig començar a notar en l'ambient aquella estranya sensació que romandria les pròximes hores. Un any sencer en què no havia estat possible anar. Era una percepció semblant al retorn, alguna cosa així com una afortunada tornada a la natura, a un indret que mai m'agradava abandonar.

Mamprenguí a preparar-me per a la sortida. En primer lloc la meua bicicleta, roja, molt bonica; la vaig triar, ja feia uns anys, al meu gust d'entre moltes altres que estaven en l'expositor. Era una bicicleta de passeig, amb una cistella davant del manillar per a poder-li ficar coses. Era una bicicleta per a poder gaudir del sol, l'aire a la cara, la sensació de llibertat.

A les quatre, en punt, ja estava esperant-me Carme davant del camp de futbol. L'ascens el començàrem ansioses per a tornar a veure allò que, al llarg de tot l'hivern, ens havia estat negat. Recorríem tot el camí fins a l'ermita gaudint de sensacions olfactives que embriagaven: timonet, lavanda, romaní, fins i tot ens semblava flaire encara de la flor del taronger. Tots els aromes formaven part de nosaltres. El paisatge semblava dibuixat, com en un quadre impressionista, amb diminuts tocs de molts colors. Tot aquest esclat visual apareixia sobre un fons de tonalitats clares que ens oferia la lluminositat del dia.

Cap a la meitat del camí ens aturàvem, al costat de la creu, en uns bancs d'obra revestits de rajoles pintades a mà. No parlàvem, ens agradava observar les sanefes dibuixades en silenci, com si estiguérem cadascuna de nosaltres sola, és agradable la soledat quan és buscada.

Una lleugera brisa colpejava els arbres que, com a gegants poderosos i invencibles, romanien quiets als dos costats del camí. Eren arbres potents, sans, que s'abraçaven de tant en tant al llarg del llindar per a oferir penombra i fresca als que anàvem a fruir d'ells. Si aquests arbres s'hagueren posat a caminar de ben segur que destruirien tot el que trobaren al seu pas. Preferien quedar-se quiets, els animals fugen o ataquen, els arbres es queden clavats al seu lloc esperant el pròxim destí.

De nou començàrem a pedalejar fins a arribar a l'ermita. El nostre ànim es va avivar en veure com el riu ens mostrava tot el seu poder latent: l'aigua regeneradora ens estava convidant.

Accedíem vora riu per les escales que trampejaven una séquia. Deixàvem a un costat bicicleta i sabates i, amb molta cura, ficàvem els peus dins l'aigua. Es respirava un aire fresc, embriagador, del que inunda els pulmons i ompli l'ànima.

L'aigua era freda, molt freda, i en remenar els peus fugien els peixets i es tornava fosca.

En quedar-nos quietes, véiem com tornava a fluir l'aigua i anava reposant la sorra, a poc a poc, cap al fons, arrossegant també amb el seu moviment totes aquelles coses que no ens agradava recordar, les que volíem oblidar i fins i tot aquelles que no havíem estat capaces de dir.

Era un moment alliberador seguir allí, amb les cames mullades, al costat del riu; era com un present, un obsequi que ens feia aflorar tots els sentits.

Després coneixes més indrets, més paisatges agradables de veure, que et poden semblar fins i tot més bonics, però cap que aconseguesca recordar sensacions viscudes, cap arriba a semblar-te millor.

Aquest era, i és, l'indret que mai m'ha agradat abandonar.

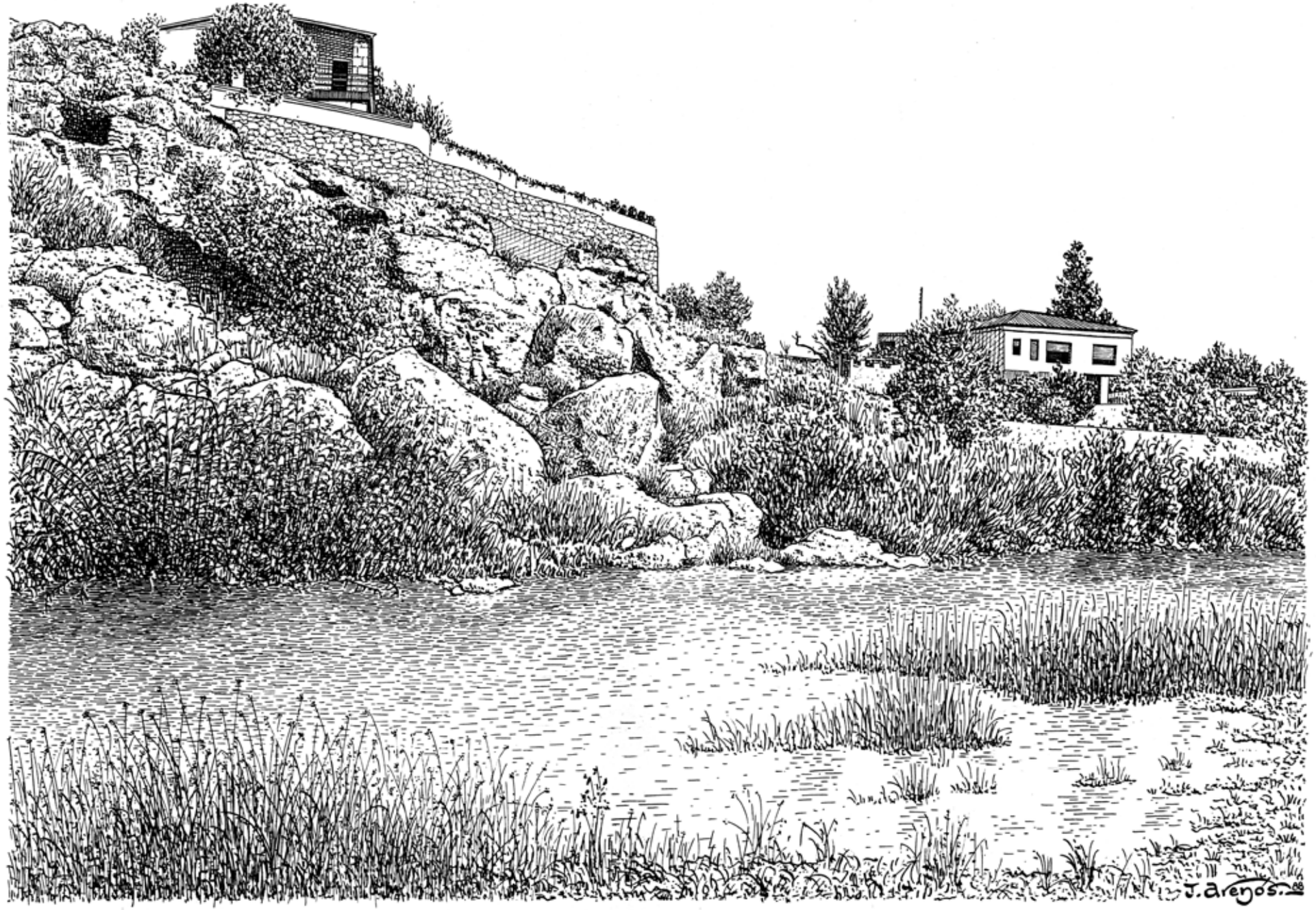
J. Arenos

UN ENTRANYABLE PASSEIG PEL PASSAT

María Victoria Peset Marí
Escriptora i voluntària humanitària

Tanque els ulls i una agradable sensació s'apodera de la meua persona, a la meua ment arriben escenes viscudes d'antany.

Les portes del veïnat estan obertes, tan sols una fina cortina es balanceja invitant-nos a entrar sense cridar, en busca dels teus amics. La impaciència i l'alegria ens contagia a tots, la séquia Major està llesta per a donar-nos un bon capbussó. Tots sabem el que això vol dir, l'estiu ha arribat a Vila-real, les escoles han tancat i ara arriba el nostre moment, no hi ha temps de berenars, el carrer ens espera i allí ens reunim, per a disfrutar dels nostres jocs.

Les vesprades passen animades jugant al sambori, a la corda i al boli, disfrutant i creixent amb els senyals de la nostra cultura i identitat, jocs que practicàvem al carrer.

Continue capficada en aquell temps d'enyorança, en aquell entranyable passeig pel passat.

Somric mentre contemple com ens reuníem amb les nostres bicicletes, tenim permís per a anar-nos-en a la piscina municipal, no importa la nostra edat, Vila-real està pràcticament buit, quasi tots se n'han anat al maset i dóna gust circular pels seus carrers, no hi ha trànsit i com sempre cal tornar per al sopar.

S'acosten les festes del carrer i cal planejar-ho tot. Els nostres pares, asseguts a la fresca, comparteixen llargues xarrades amb el veïnat, mentre nosaltres no donem treva a la nostra imaginació. Cal organitzar la nit de la xulla, mentre els nostres pares preparen les brases i les típiques graellades de carn, hem de tenir clares les nostres disfresses que, a més, cal confeccionar. Els més menuts fan la recol·lecta per les cases, hem de comprar papers de colors i corda per a fer les banderes que penjaran d'un balcó a un altre.

Un somriure es dibuixa en el meu rostre, quins temps tan bonics a l'empara d'un Vila-real entranyable, on tots ens coneixíem. Els meus records continuen envaint-me, ixen tímidament, però clars i nítids.

Escolte la meua iaia, embadalida, contar miracles de sant Pasqual. Gran devota, el visitava tots els dies i em portava amb ella en més d'una ocasió. La meua curiositat era veure les monges clarisses del convent de Sant Pasqual i emportar-me el cordonet… Aquell cordonet que avui en dia continue portant, que representa el cordó de l'hàbit franciscà, que vist l'orde del nostre patró.

Els records continuen fluint i en aquesta ocasió vaig agafada de la mà, de la nostra Fira de Santa Caterina, aquesta fira tradicional, la fira del xiulet, on els nostres ulls de xiquet, contemplen els objectes nadalencs, els torrons, els joguets, que anuncien que falta poc per al Nadal.

I amb la Setmana Santa, acomiade els meus records fins a un altre moment.

Veig la Confraria de la Puríssima Sang, contemple els seus passos i se m'eriça la pell, el silenci és absolut, el respecte ens envaeix i Vila-real s'enorgulleix, acollint el títol amb gratitud, per la nostra processó, que és vestida d'interés turístic.

Vila-real, el meu poble, la meua ciutat, les meues arrels.

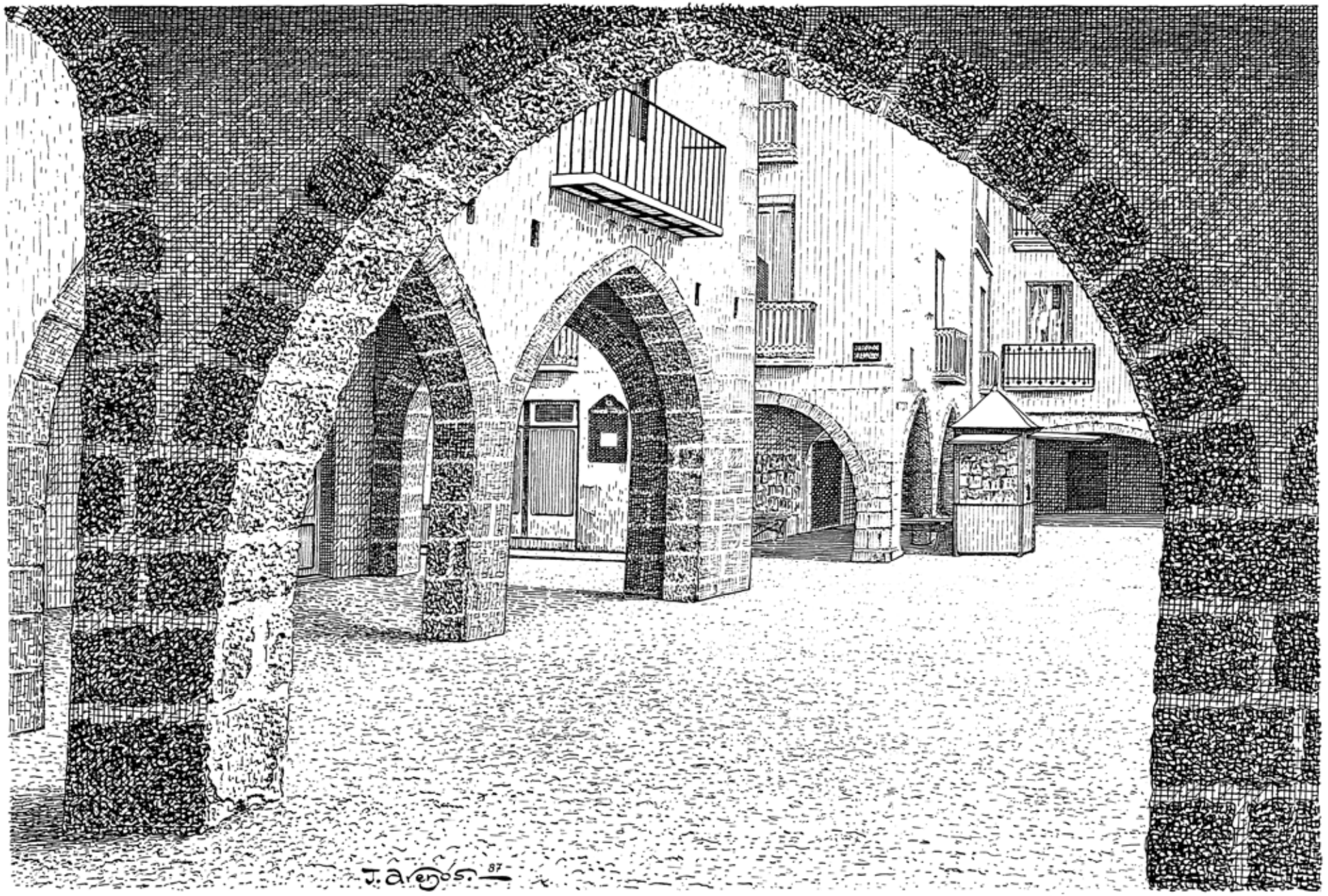
J. Arenós 87

RAMÓN SANCHO VIDAL

MERCHE GRACIA BROCH
Professora de Llatí

Els records d'infantesa em duen al carrer del Salvador, un carrer menut de Vila-real, situat al cor de la vila, on vaig viure des dels quatre anys i durant més de vint, motiu pel qual ha estat i és el lloc on em vaig criar. No és una drecera gran ni massa coneguda, però allí vaig tenir la sort de ser veïna d'una de les persones més famoses i estimades durant dècades a Vila-real: el *sinyo* Ramón Sancho.

L'havien batejat com José Ramón Sancho Vidal, però tots el coneixien com Sancho i per a mi serà, com ho va ser durant tota la vida, el *sinyo* Ramón.

Al carrer del Salvador va viure més de cinquanta anys perquè va començar a fer-ho en casar-se amb Carmen *la Rulla* i va tenir una vida llarga en què va ser pare de tres fills barons.

Va morir quan tenia vuitanta-quatre anys, encara que ningú ho haguera intuït veient la seua vitalitat, més pròpia d'un jove músic de la banda de música, a la qual mai va deixar de pertànyer tot i haver-se *jubilat* anys abans perquè, com va reconéixer en una entrevista a un diari provincial publicada l'abril de 1994, no era capaç de veure passar la banda sense formar-ne part.

Sancho havia nascut l'any 1924 i, quan només tenia deu anys, va actuar per primera vegada en la banda durant la baixada de la Mare de Déu de Gràcia de l'ermita en les festes patronals de setembre.

Persona creient i devota, va seguir acompanyant la patrona ininterrompudament durant tota la seua vida i, a més, participava en el rosari de l'aurora tots els diumenges que es feia. Va ser també una de les persones més entregades i implicades en les festes del carrer en honor al Santíssim Salvador, ja que s'encarregava que gran part de la banda vinguera a tocar per a acompanyar els veïns en la processó a l'església dels Franciscans.

La seua vida era la dedicació a la música, malgrat que no es guanyara la vida així. La seua passió el va fer participar no sols en el món de les bandes musicals de Vila-real i Betxí, sinó també en altres formacions com l'Orquestra Portolés des de 1948 fins a 1955; després, en l'Orquestra Tabú, i més tard, en la Big Band de Castelló.

Durant la seua llarga trajectòria artística va rebre diferents homenatges, tant en l'àmbit local com autonòmic. Així, a l'octubre de 2005, les bandes de Betxí i Vila-real van voler festejar Sancho pels seus setanta anys dedicats a l'activitat musical en la qual s'havia iniciat des de molt menut i el van nomenar Soci d'Honor de la banda Unió Musical La Lira.

Dos anys després, el 2007, i també a Vila-real, se li va concedir la distinció 20 de Febrer en reconeixement a la seua tasca a favor de la música i de la seua difusió. Però el màxim reconeixement com a virtuós de la música li va arribar l'any 2005 quan els veïns vam tenir l'ocasió d'acompanyar-lo al Palau de la Música de València on li van fer un homenatge i li entregaren el guardó que duu el nom de la musa Euterpe.

Poc abans havia estat festejat també a Betxí, on va ser mestre i director de la banda durant un bon grapat d'anys. Sancho guardava molt bons records del seu pas i treball al poble veí i Betxí tampoc no l'havia oblidat, com vam poder comprovar el dia de l'últim adéu, quan molts músics d'allí es van unir als de la nostra ciutat. La importància del *sinyo* Ramón va ser tal, que va meréixer que el prestigiós compositor vila-realenc Rafael Beltrán Moner li dedicara una de les seues obres, un pasdoble al qual va ficar el nom: *José Ramón Sancho*.

Tot i aquests reconeixements i premis, la humilitat i la senzillesa van ser sempre les senyes d'identitat d'aquest músic que va nàixer tocat per la musa i que componia i interpretava melodies amb el saxòfon, però sobretot amb el clarinet. Era tal el seu virtuosisme quan el tocava que, com sol dir la gent major, era com si "el fera parlar".

Però el *sinyo* Ramón no sols dominava l'art musical, a més era una persona convençuda de les seues bondats. Així, un dia em comentava que els xiquets que rebien formació musical tenien un plus davant dels que no ho feien. Pensava que la disciplina musical deixa empremta en l'esperit dels que s'apropen a aquesta. Deia que qui gaudeix i viu la música no pot fer-ho des de la indisciplina i el desordre, tot el contrari: el músic és ordenat i meticulós. A més, el músic té esperit d'esforç perquè sap que fins a arribar a poder improvisar s'ha de saber molt i haver practicat hores i hores.

He recordat moltes vegades aquesta creença del *sinyo* Ramón perquè, com que tota regla té les seues excepcions, he trobat alumnes que tocaven algun instrument, però no tenien ànima de músic. Els temps han canviat i no és fàcil mantenir els hàbits d'un músic virtuós com era Sancho.

Amb motiu de la seua mort el 24 d'abril de l'any 2008, el carrer del Salvador es va posar de dol, perquè el més artista dels seus veïns ens havia deixat per sempre, encara que en el cor dels que vam tenir la sort de conviure amb ell sempre tindrà un lloc destacat.

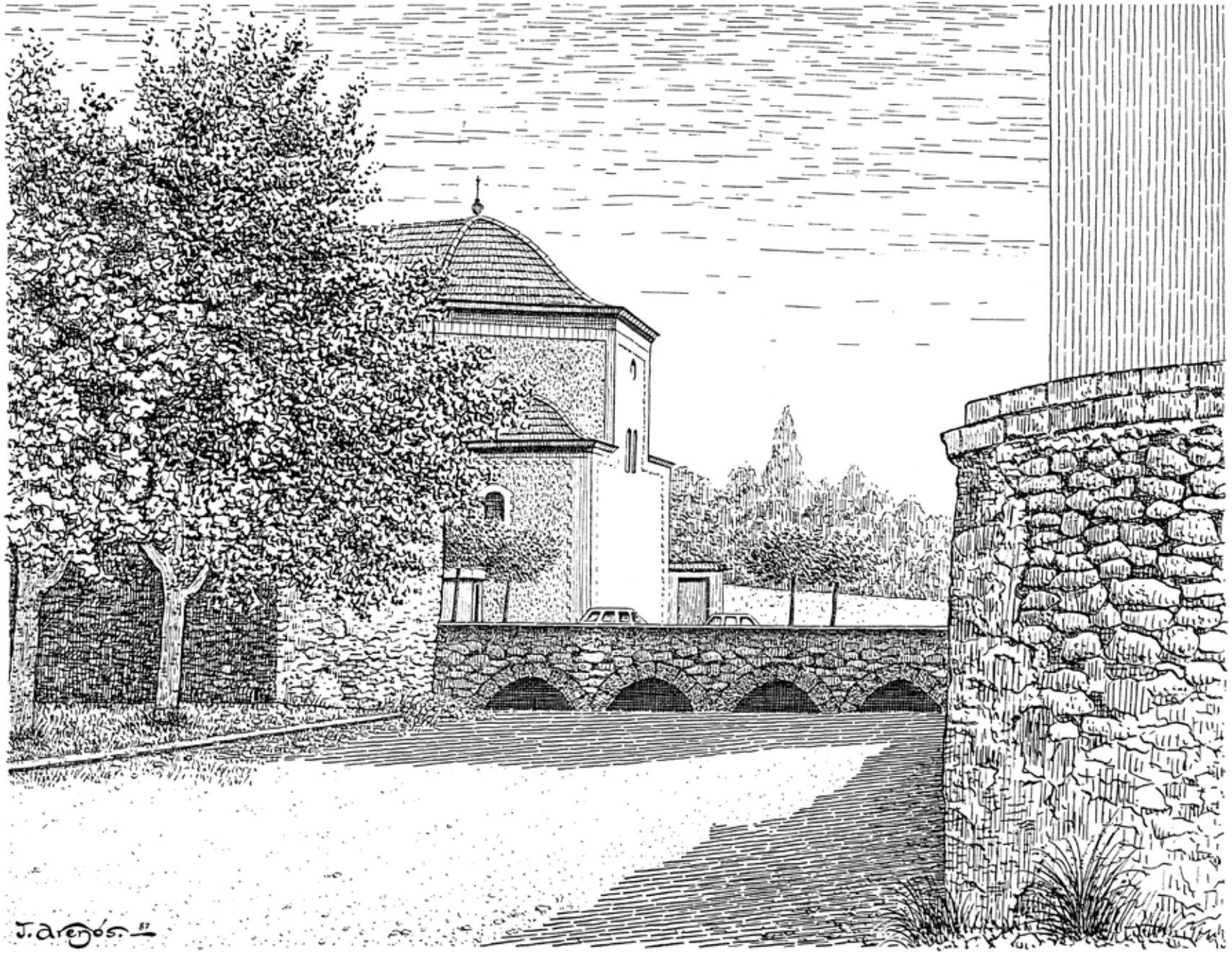
J. Arenós 87

LA NOSTRA ESTACIÓ

ONOFRE FLORES SACRISTÁN
Escriptor (1940-2014)

Quan va arribar el ferrocarril, el taronger ja era conegut en la nostra ciutat des de feia diversos segles i es cultivava aïlladament com a arbre fruiter per al consum familiar. Açò ens ho confirma P. Martí en els seus *Apunts històrics* en els quals ens diu que "... la plantació de tarongers estava reduïda als horts encerclats de paret que existien immediatament a les cases del poble, i encara aquests només els tenien per les vores, ocupant-se els clars amb hortalisses".

En 1816 Francisco Ibáñez Galindo va plantar en un hort de fruiters de la seua propietat, en la partida del Campàs, tarongers intercalats amb magraners i altres arbres fruiters. Ibáñez va ser immediatament imitat per altres propietaris, però sense constituir tarongerars on es cultivara només aquest arbre.

Va ser en 1820 quan Manuel Cabedo Vidal, que tenia sis fanecades al costat de l'hort de l'esmentat Ibáñez, va decidir plantar-les de tarongers de peu de Cidro. Per aquest temps Manuel Usó va plantar també quatre fanecades d'una finca de la partida de les Voltes o dels ponts al mig del barranc de Ràtils.

Aquestes dues finques van ser les úniques que van estar plantades exclusivament de tarongers durant alguns anys, però a causa de, segurament, els bons resultats comercials obtinguts, en 1835 ja van començar a ser imitats per altres propietaris de la zona, la qual va tardar molt poc a estar completament plantada. És a partir doncs de 1820 quan podem considerar l'inici del conreu del taronger amb fins comercials a Vila-real.

Aquest va iniciar a partir de 1840 una ràpida expansió per tota l'horta fins al punt que quan apareix el ferrocarril ja existien al voltant de dues mil fanecades dedicades al conreu d'aquest arbre. El comerç que derivava la seua producció estava limitat a la iniciativa d'uns pocs comerciants francesos establerts en la nostra ciutat, com els Sarthou, Sichet, Fournier, etc.

El constant augment de la producció de cítrics va ser molt favorable per al ferrocarril en tenir assegurat el transport ferroviari de les taronges.

ELS INICIS

L'arribada del ferrocarril va suposar per a la nostra ciutat un revolucionari canvi per a enviar les nostres taronges. En aquell temps aquestes s'enviaven cap als mercats de l'interior transportades per carros que, a causa de les deficients estructures viàries de l'època i al mal estat en què es trobaven els ferms, arribaven la majoria de les vegades tard i en mal estat. Per als enviaments als mercats europeus s'utilitzava el vaixell de vela i posteriorment a vapor; havien de transportar-se les taronges amb carros denominats "de caixes" fins a les platges de Borriana des d'on eren embarcades.

L'estació es va inaugurar el 26 de desembre de 1862 i en un principi estava dotada com totes les altres de tres vies, de les quals dues eren les usades per al pas i encreuament de trens i una tercera anomenada "via morta" era la destinada per a la càrrega i descàrrega de mercaderies.

En un principi el ferrocarril va ser usat per a l'enviament de les fruites i mercaderies cap als mercats de les capitals de l'interior però, quan la xarxa ferroviària va arribar a la frontera amb França, aquest transport va acaparar immediatament l'atenció dels nostres exportadors.

A mesura que entraven en producció les noves plantacions, aquesta anava any rere any en constant augment fins al punt que a finals de la dècada ja hi havia a Vila-real nou comerciants establerts. Aquestes eren: Matías Gil, José Gil Llorens, Jesús Palacios, Paul Boix, Gregorio Manrique, Escolástico Albiol, Antonio Sánchez Valenzuela i els germans Vicente i Tomás Segrelles, els quals figuraven empadronats a l'Ajuntament com a "especuladors en fruits de la terra".

L'estació va sofrir prompte una sèrie d'alteracions a causa de l'intens trànsit que s'hi va acumular. Unes van ser per a la millora dels seus serveis i d'altres alienes al seu funcionament, com l'atac i incendi que va sofrir el 5 d'agost de 1873 per les tropes carlines amb la fi que no arribaren reforços a aquesta zona, que quedà inutilitzada i encara que immediatament el trànsit va ser restituït, no ho va ser l'edifici que va tardar tres anys a estar completament restaurat.

La seua reconstrucció no va començar fins al mes de març de 1876 i va tardar tres mesos i encara que es van aprofitar les quatre parets, que va ser l'única cosa que va quedar en peu després de l'incendi, així i tot el seu cost es va elevar a 63.437,80 pessetes.

Durant els anys següents es va dotar l'estació dels elements necessaris per a millorar el seu servei. En 2877 es van col·locar blocs de carreus en les vores de l'andana per a facilitar la pujada dels passatgers als trens. En 1879 es va procedir a la plantació de vuit arbres a l'andana (dels quals encara en queden quatre), en 1882 es va construir un moll descobert davant de l'edifici de l'estació, ja desaparegut, i en 1893 es va prolongar l'andana per a la recepció de viatgers.

"La nostra estació", *Font,* núm. 3, maig 2001

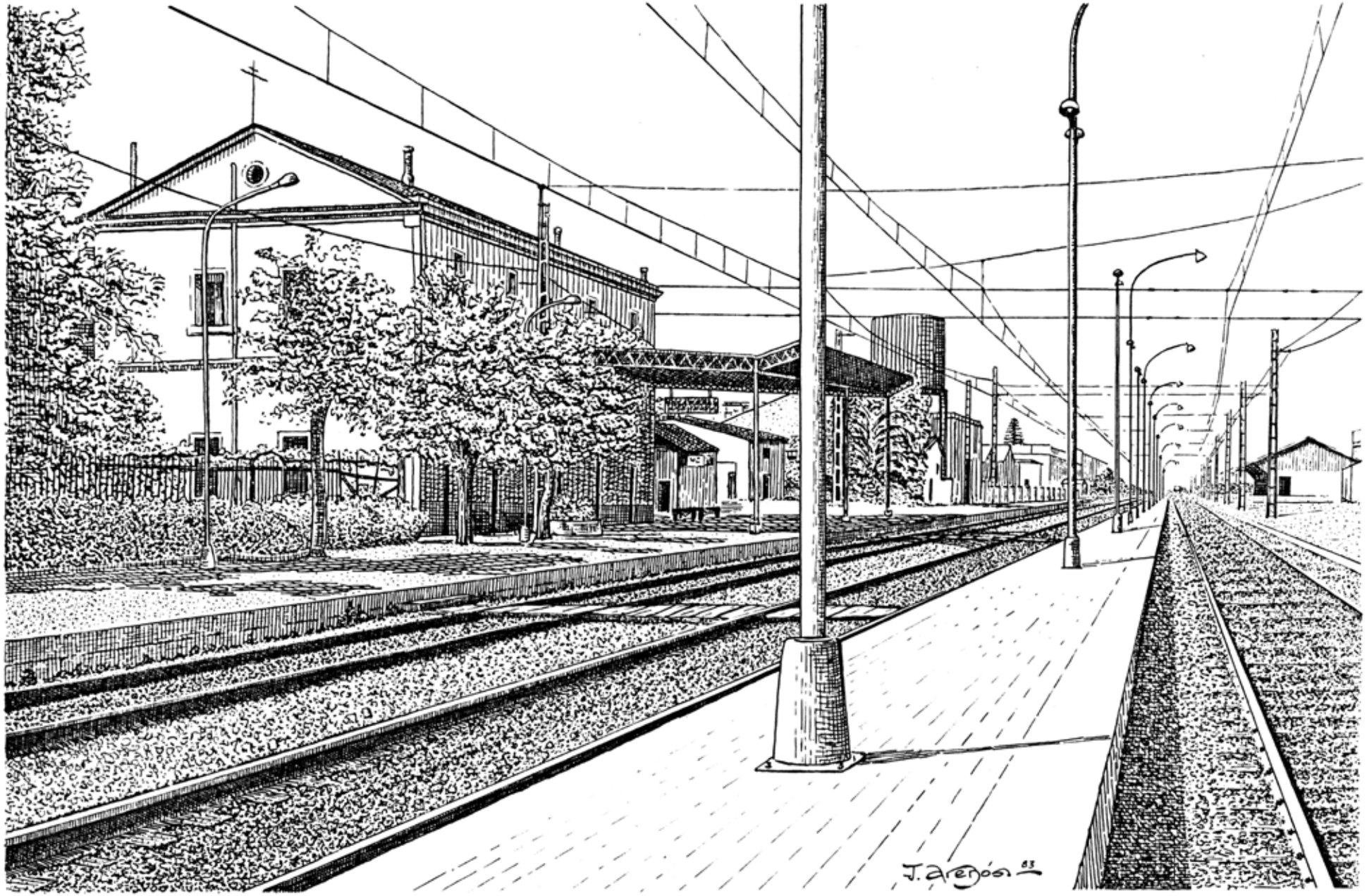

A PROPÒSIT DE SUPRAMÚSICA

Óscar Campos Micó
Pianista i compositor

L'Associació Cultural Supramúsica de Vila-real ha adquirit, últimament, una significativa rellevància a través de les dues formacions que la constitueixen: el grup de música antiga i l'orquestra. En els darrers anys, ambdues participen activament en les diferents activitats culturals i imprimeixen al nostre poble un creixent dinamisme musical divers i de qualitat.

Els antecedents de Supramúsica se situen cap a l'any 1986, quan un grup de joves músics –molts dels quals havíem acabat els estudis en el conservatori del nostre poble i estudiàvem aleshores al Conservatori Superior de Música de València– vam pensar de crear noves formacions musicals.

Cal dir que els primers passos, abans de la creació de l'associació, van estar molt vinculats a l'orde franciscà de Vila-real. Va ser gràcies a la iniciativa del pare Mariano Martín, quan un grup d'amics vam decidir reunir-nos i assajar peces dels segles XIII al XVI per a acompanyar els actes litúrgics més importants de l'any a l'església franciscana, especialment la missa del gall. Els primers assajos van tenir lloc a la planta baixa de la casa del nostre amic –gran músic i compositor– Guillermo Petit Aguilella, situada al carrer de Sant Miquel, número 65. Va ser a partir d'aquestes primeres trobades quan un dels membres del grup, M. Isabel Ebro Salmerón, va incentivar la creació d'una associació musical que donara suport als nostres objectius. Cal dir que va ser realment M. Isabel Ebro l'autèntica emprenedora i impulsora de l'associació des dels primers moments i qui, desgraciadament, va perdre la vida en un accident de trànsit pocs anys després d'estar fundada.

Quan els assajos van adquirir regularitat, la parròquia de Santa Isabel, situada aleshores on es troba l'Auditori en l'actualitat, ens va cedir el seu espai i allí assajàvem els dissabtes a la nit. Va ser en finalitzar un d'aquests assajos, cap a la mitjanit d'una gelada nit d'hivern, quan vam decidir triar el nom per a la nostra associació. Es van barallar diversos noms, com Jaume I –cal recordar que en els anys vuitanta encara no existia la Universitat de Castelló– o Coniunctus musicae, que finalment ens va sonar cacofònic. En un determinat moment, al meu germà Telmo se li va ocórrer el nom De Música, que emulava els enunciats dels tractats de l'edat mitjana. No va agradar. Va tornar a insistir, aquesta vegada amb la denominació Sobre la Música. Jo vaig pensar que potser quedaria millor en llatí i vaig fer una traducció aproximada a aquesta llengua: Supra Música. En aquest sentit, cal recordar que la nostra generació encara va tenir la sort de comptar amb el Llatí o la Filosofia com a assignatures troncals del pla d'estudis de secundària, la qual cosa ens donava moltes possibilitats a l'hora de concebre idees o canalitzar situacions.

L'associació va ser creada finalment l'any 1988 i els autèntics fundadors van ser M. Isabel Ebro Salmerón, Telmo Campos Micó, Xavier Piquer García, Pedro Monzó Gargallo i jo mateix. Dic autèntics fundadors perquè dos d'ells encara eren menors d'edat i no van poder signar l'acta de fundació. En els seus llocs, l'amic i aleshores també integrant del grup, Lluís Montañés Aymerich, va accedir gustosament a figurar en l'acta esmentada. Els estatuts van ser confeccionats per l'aleshores músic integrant de l'orquestra de pols i pua, Pasqual Llorens.

El projecte va convéncer el regidor de Cultura, Jacinto Heredia, i el primer concert a càrrec del grup de música antiga Supramúsica va ser el dia de Sant Pasqual de 1988 a les 10 de la nit a la sala d'actes de la Biblioteca Municipal. Des d'aquell moment, va entrar en escena una persona que seria clau per al futur del grup i de l'associació en general: el pare franciscà Fernando Rodríguez Gavilán. El pare Fernando posseïa una bonica i timbrada veu de baix i uns amplis coneixements musicals, ja que havia estudiat música i cant gregorià al Vaticà, i fins i tot havia cantat per al papa. Conscient de les nostres limitacions en aquells moments, ens va fer, desinteressadament, classes intensives de cant i d'interpretació en una de les dependències del convent dels Franciscans de Vila-real. Anàvem a assajar amb ell quasi totes les nits amb la finalitat de preparar el concert següent, que seria a Castelló el mes següent. Ens feia repetir els mateixos passatges fins que eixien com ell volia i, de vegades, les classes amb ell s'allargaven fins a les dues de la matinada. Persona entusiasta i apassionada de la música, la seua ajuda no es va limitar a les classes d'interpretació, també ens va ajudar a trobar alguns dels instruments necessaris per al nostre grup; un dia ens va telefonar al meu germà i a mi i ens va dir, en el seu típic català oriental: "Nois, hem d'anar a Barcelona perquè he trobat en una casa de música una viola de roda per al grup", i allí que vam anar a comprar aquest instrument.

Temps després, l'integrant del grup de música antiga Xavier Piquer va crear, dins de l'associació, una orquestra de cambra per a donar eixida als instrumentistes de corda que estudiaven al conservatori del nostre poble. Indalecio Bonet Manrique, també integrant del grup, va constituir igualment un quintet de metalls que va donar, amb el temps, molt de prestigi al nostre col·lectiu. Jo sempre he pensat que la cultura d'un poble es mesura, en part, per la seua diversitat de formacions, així com d'escriptors, poetes, pintors, músics, compositors, i per les oportunitats oferides a cadascun d'ells.

J. arenos.

VILA-REAL DES DE LA DISTÀNCIA

PALOMA ARENÓS
Periodista i comunicadora corporativa

Visc Vila-real des de la distància: la física, l'emocional i la imaginària.

La física perquè el 1990 em vaig traslladar a Barcelona per anar a la universitat i des d'aleshores m'he construït una vida, una professió, una família i bones amistats. A 300 quilòmetres de distància, però en un món interconnectat, Vila-real sona, i molt, pel seu equip de futbol en primera divisió, per l'empresa més glamurosa del món dels taulellets, pels èxits de Xarxa Teatre o per algunes *celebrities* de la literatura, l'agricultura, l'art, la indústria, la gastronomia, la interpretació, l'humor gràfic, l'esport, la música, el periodisme o la política, entre d'altres.

L'emocional, perquè recorde els llargs estius infantils al maset dels pares jugant a dins del reguer amb les meues veïnes. El féiem servir com a minipiscina, ens estiràvem al terra dur de ciment mentre l'aigua, glaçada, ens passava per damunt. Brrrrrr!, quin contrast entre el foc del juliol i la glaciació líquida!! La felicitat plena quedava escapçada quan apareixia el regador, el senyor Manuel, un home gros i gras, amb problemes respiratoris. S'estirava panxa amunt a sobre del terra fresc de la terrassa del maset per a descansar i, panteixant, respirava costosament com un gripau gegant. No era prou la impressió que ens feia a Maria, a Clara i a mi –que tot just no tindríem més de 8 anys– que, a sobre, quan s'alçava i ens veia banyant-nos i cantant felices en el nostre paradís privat, ens clavava una bronca de mil dimonis. Mai vam entendre el perquè de tantes males cares: si el reguer era del maset –i, per tant, dels pares– per què s'hi havia de posar aquell enfadós? Els drets dels xiquets, sovint, menystinguts…

Vila-real m'emociona quan pense en les visites que feia als meus iaios, al carrer de l'Ecce Homo, conegut com *l'Axiamo*, un misteri lingüisticoeclesiàstic encara per resoldre. A casa de la iaia Carmen, que feia paret amb paret amb l'antic conservatori, tocava el piano a estones fugisseres i em delectava amb un menú *gourmand*: sopa de pollastre amb fideus de cabell d'àngel i, de segon, ou estrellat i creïlles fregides. Ella, que menjava com un pardalet, se servia una coliflor cuita. Aromes de contrastos.

A pocs metres, vivia el meu iaio Julio, espardenyer de sola ferma, i el germà gran del meu pare, Julio Arenós, que il·lustra els dibuixos d'aquest llibre. Recorde el meu tiet assegut en una hamaca, al costat de la finestra, equipat amb plomes, tinta xinesa i làmines blanques que, amb molta delicadesa, es transformaven en la plaça porxada de la Vila o en el Millars. Un riu on moltes persones del poble van aprendre a nadar, on els meus germans i els amics vivien aventures des de dalt del Barco Voltat o on tantíssimes vegades he recollit mores com a premi final d'una excursió vorejant l'aigua verdosa i la malesa.

Tocant el Millars, hi ha una illa verda que és l'entorn de l'ermita de Vila-real. Allunyada del nucli urbà, una extensa catifa de pinassa acull, tova, els passejos i entrenaments diaris de centenars de persones que volen mantenir el colesterol lluny del torrent sanguini. Es decanten per vorejar el riu, un torrent molt més saludable, envoltat de coves i la séquia. Amb un parc infantil, per fi, digne i allunyat del contacte directe amb la vacuna del tètanus –n'hi havia més rovell que a dins d'un ou!–, els xiquets d'ara juguen a buscar tresors farcits de pinyons. En la seua aventura pirata poden portar el seu cos-vaixell fins a una platja moderna: la piscina municipal. De xicoteta, era, després del reguer, el meu segon paradís i, anys després, ha estat una gran redescoberta com a mare. Bon servei, preus regalats, aigua neta i una balconada amb ulls de falcó cap al riu.

La distància imaginària és la del Vila-real que m'haguera agradat viure. Hauria estat feliç passejant per l'avinguda de Pius XII i gaudint d'una joia medieval com la torre Motxa ben protegida i envoltada d'un jardí preciós, en lloc d'un bloc de pisos a pocs metres. També m'encantaria que el negoci de la taronja fora més rendible i que alguns emprenedors valents feren negoci amb subproductes com la flor de taronger per a la perfumeria i pastisseria, la pell de la taronja per a la restauració o que la carnositat del cítric fora melmelada. M'haguera encantat dir ben orgullosa que a més de la plaça porxada medieval del centre d'un poble fundat pel rei Jaume I, tenim un ajuntament antic ben conservat i no un edifici gris envoltat d'una rampa surrealista. Potser encara serà rendible si es fa un concurs televisiu per a trobar la millor aspiradora per a xuclar les pipes de la moqueta verda. Paraula de màrqueting.

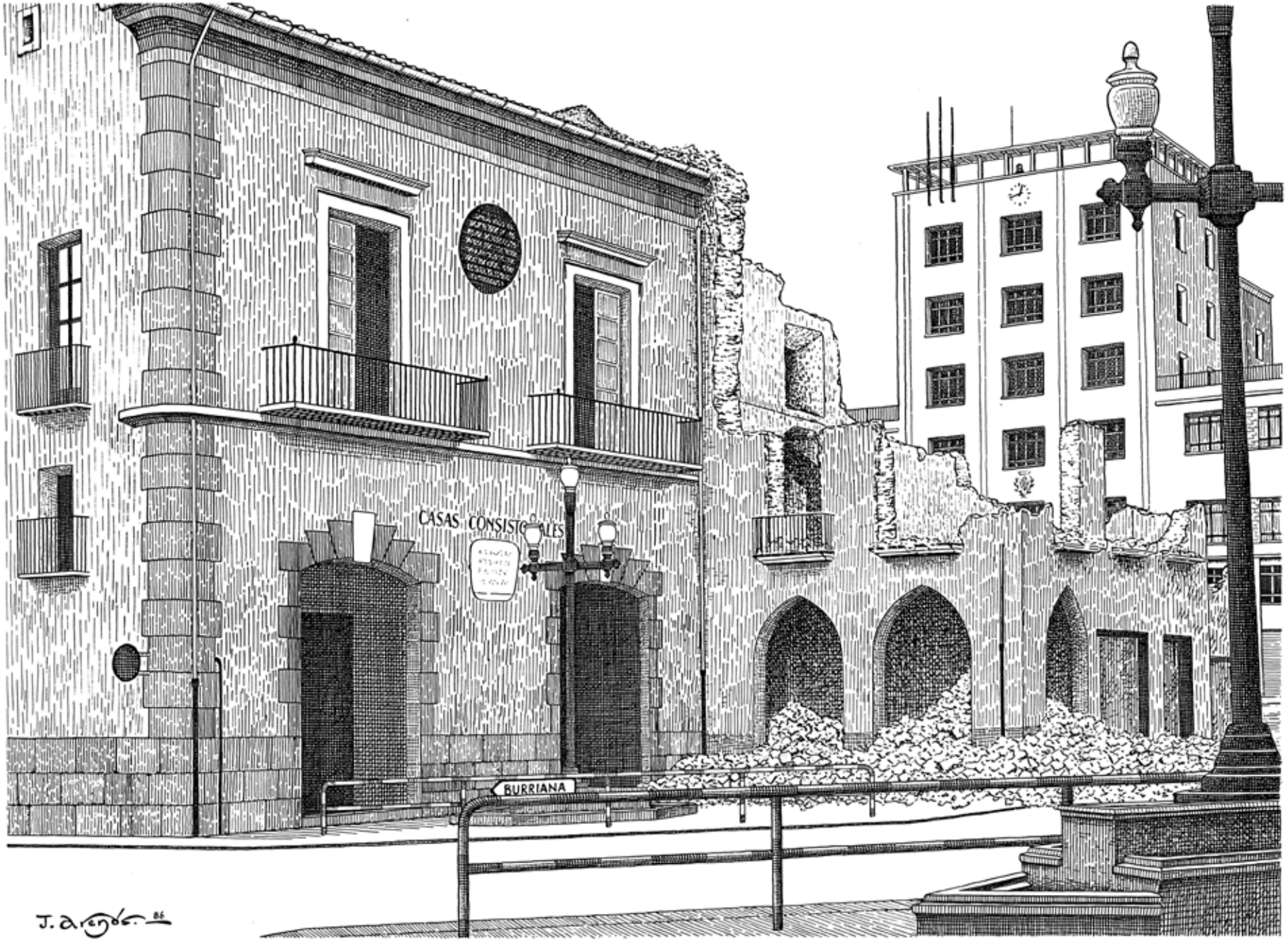
CASAS CONSISTORIALES
BURRIANA

LES TOMBOLETES DELS XIQUETS PER A SANT PASQUAL

PASCUAL CUBEDO
Redactor de la revista *San Pascual*

Corrien els anys 50 del segle XX al nostre poble, anys de postguerra, anys de sacrifici per a tots i de manera especial per a les famílies per poder portar endavant els xiquets, en aquell món de privacions, de dur treball en el camp per a garantir la subsistència, d'estalvis, però també d'il·lusions i esperances. Una de les grans il·lusions del poble era tornar a alçar aquell temple, destruït el 1936 per la incomprensió i la incultura dels sectaris, el temple de Sant Pasqual i el seu sepulcre, que havia fet famós el nostre poble per la importància, arreu del món, del nostre sant, i per les visites de personatges importants que se succeïen en els últims segles. Reis, aristòcrates, polítics, eclesiàstics i milers i milers de persones devotes, s'han postrat sempre als peus del sepulcre del sant, per a retre-li homenatge i demanar-li els favors que el sant sempre dispensa al que, amb autèntica fe, li ho demana.

Una de les activitats que es feien per a arreplegar diners per a les obres del temple, va ser organitzar una tómbola benèfica on els comerços del nostre poble i també de fora, feien les seues aportacions en objectes i en metàl·lic per a dotar aquella tómbola, que formava part de la fira en les festes patronals de Sant Pasqual. Vila-real comprava bolletes per a ajudar les obres. Els xiquets també vam copiar el que feien els majors. També nosaltres volíem ajudar a la construcció del temple de Sant Pasqual. Els mateixos xiquets del carrer, els amiguets, les amiguetes, tots vam voler col·laborar. El que escriu també formava part, al carrer de Sant Roc, d'una d'aquestes tomboletes infantils que organitzàvem els xiquets del carrer. Primer anàvem a demanar objectes als establiments o senzillament coses i joguets que nosaltres teníem i que aportàvem a la tómbola. Ja venia l'hora de muntar la tómbola i ho féiem a la vorera del carrer. Posàvem dos banquets i damunt un taulell dels que les nostres mares utilitzaven per a portar les mones de Pasqua al forn. Pràcticament totes les cases en tenien, tots feien les mones en casa. Moltes de les nostres mares o dones que col·laboraven en les tomboletes, eren les encarregades de vestir les nines per a rifar-les. Elles s'afanaven per fer-los uns vestits originals i bonics, per a fer més atraients les nines. Totes aquestes nines abans de posar-les a les tomboletes s'exposaven a la sabateria del senyor Manuel Menero, al carrer de Sant Roc, davant de la Casa Abadia, perquè tots pogueren admirar-les i valorar el treball que feien aquestes dones. Elles ho feien a gust perquè treballaven per a les obres del temple de Sant Pasqual.

Una vegada teníem el taulell posat a la vorera del carrer (recordem que açò fa gairebé 60 anys i a penes hi havia circulació de vehicles als carrers, i no molestàvem a ningú) començàvem a posar totes aquelles coses que havíem arreplegat: polseretes, anellets, pilotes, nines, cromos, llibretes, llapis, colorins, botelletes de colònia etc.

Nosaltres érem els encarregats de vendre les bolletes, i les veníem a dos *perres,* és a dir, a 10 cèntims de pesseta. Sempre posàvem algunes bolletes premiades, però altres que no eixia res. Crec que posàvem en castellà: "nada". Al que li tocava alguna cosa se n'anava tot content, al que no li tocava res ens deia que allò era una estafa. Però nosaltres anàvem arreplegant *perretes* per a donar-les a Sant Pasqual.

Recorde una anècdota molt curiosa que ens va ocórrer un dia: estàvem a la tomboleta al carrer, i en això, vénen uns xiquets un poc majors que nosaltres i es van posar a fastiguejar, no compraven bolletes i damunt un d'ells ens va furtar una pilota de la tómbola i no ens la volia tornar, i la meua germana, que sempre ha sigut molt decidida, va voler fer justícia a aquell atropellament que es produïa, i sense pensar-ho més entra dins de casa i trau un poal d'aigua i li'l tira damunt del xiquet que ens furtava la pilota. Aquell, plorant i tot banyat, se'n va anar a sa casa. Però es va emportar la pilota. Després, nosaltres, tots en comissió, vam anar a sa casa a què sa mare ens tornara la pilota. La meua germana s'amagava perquè era la que l'havia banyat tirant-li el poal damunt, però vam recuperar la pilota per a la nostra tomboleta. Aquell xiquet que ens va furtar la pilota, a través dels anys, ha arribat a ser Fill Predilecte de la nostra ciutat.

Quan ja teníem uns dinerets arreplegats anàvem a les oficines de Sant Pasqual, tots en comissió, a fer entrega dels diners arreplegats. Allí el pare Marcet, o el senyor Victor Fenollosa, ens agraïen la nostra aportació per a les obres del temple, i ens incloïen en la revista *San Pascual* en la secció titulada: "Tómbolas Infantiles".

Vam tenir una infantesa molt bonica que no la canvie jo per res. Els xiquets teníem una imaginació impressionant per fer els nostres jocs. Sempre estàvem pel carrer, en aquell temps no era perillós, Vila-real era un poble molt sa, i no era una societat complicada com ara. La placeta de la Mare de Déu de Gràcia (c/ Bayarri), era l'escenari dels nostre jocs i guerra amb els del carrer de l'Ermita que sempre venien a enfastidir-nos. Guerra de mentides, clar, però algú se n'anava calent cap a casa. Algunes vegades enyore aquells temps en què vam ser tan feliços.

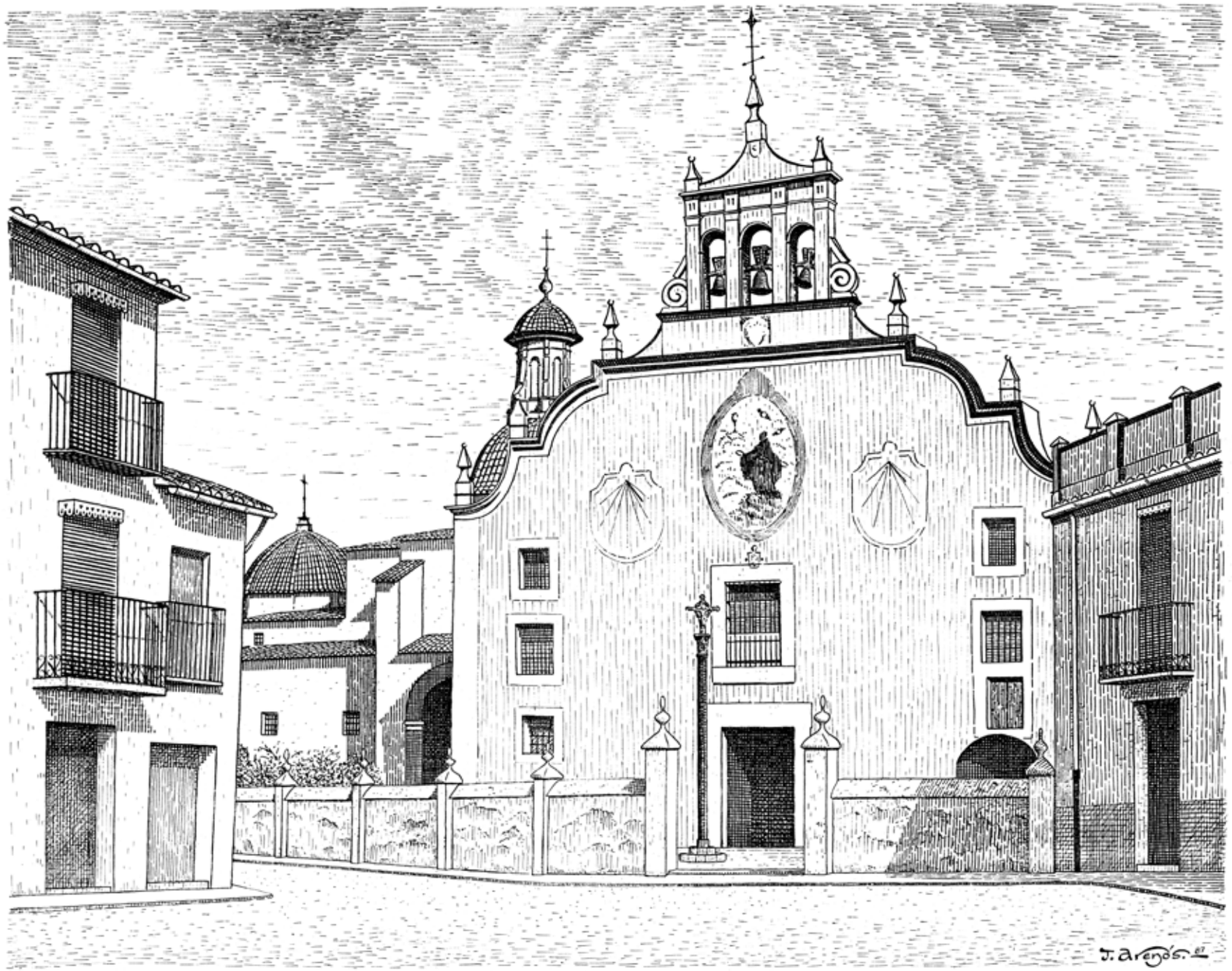
J. Arenós

LA FONDA

PASCUAL MEZQUITA BROCH
Doctor en Geografia i Història

Quan l'antic Camí Real travessava el poble de nord a sud pel seu bell mig, al carrer Major prop de la plaça de la Vila, se situava la casa de parada de la diligència que anava de València a Barcelona. A principis del segle XX estava atesa per Batiste Peris Mondragón, la seua dona Carmen Ramos Calvo i nou fills. Entre aquests últims, la filla major, Carmen Peris Ramos, va veure com freqüentava la taverna, annexa a l'edifici de la posta, un jove del poble, Francisco Mezquita Badenes. Aprofitant la desaparició de la citada casa de la posta, en ser adquirida pel naixent Sindicat Catòlic Agrari, van formalitzar la seua relació, es van casar i es van traslladar a un nou edifici situat al carrer de Sant Roc, tot just davant de la casa parroquial, i que convertiran, no sols en la seua casa sinó també, en l'hostal dels Mezquita Peris, per la qual cosa, començaran a ser coneguts amb el malnom dels Hostalers.

L'hostal oferia un servei de restauració i pernoctació, tant a persones com a cavalleries, ja que a la planta baixa de l'edifici, en la part de darrere al qual s'accedia pel carreró d'Insa, es podia trobar espai per a deixar diverses tartanes i estables per a un bon grapat de bestiar. La feina del negoci estava repartida entre els dos, Carmen s'encarregava d'allò relacionat amb la cuina, la neteja i l'administració, mentre que Fraisco ho feia amb tot allò relacionat amb les cavalleries i el tracte amb els clients, així com portar la terra que la família havia heretat, així com també la nova que anava adquirint amb els guanys del negoci. Prompte la parella també va fer augmentar la família, van portar a aquest món tres fills: Francisco, Carmen i Pascual. Tal vegada, el tracte diari de la família amb gent de diferent condició, funcionaris de pas, traginers, comerciants, treballadors de la terra, va fer que la seua visió del món fóra més àmplia de la que tenia el prototip de llaurador, petit propietari, de la vila, amb una mentalitat conservadora i lligada a les potents organitzacions eclesiàstiques locals, i li feren agafar una consciència política diferenciada.

Així, prompte la família de l'hostaler es distingirà com a fervent partidari del republicanisme, participava en les diferents manifestacions públiques, com ara desfilades, assistència a mítings o, simplement, fent acte de presència al Casino Republicà. Inclús, en aquell context d'eufòria dels primers anys trenta, quan pareixia que tot anava bé, el cap de família, Fraisco, en un impuls d'entusiasme, arran de la commemoració de la proclamació del nou règim eixirà al balcó de sa casa i cridarà, amb la seua veu tronant: "Visca la República!" que serà escoltat per tot el carrer i que li costarà ben car, amb efecte retardat, anys després. Durant la Segona República la ideologia republicana de Fraisco evolucionarà des del radicalisme lerrouxista, amb una orientació cada vegada més moderada i conservadora, cap a l'*azañismo* més esquerrà i obert envers les reivindicacions de la classe obrera. Animats per les noves perspectives que oferia la República i la bona marxa del negoci, enviaran al seu primogènit, Francisco, a estudiar primer el batxillerat a l'institut Ribalta de Castelló i, després, a la Universitat de València per a començar la carrera de Matemàtiques.

Però, vingué la guerra i, com per a quasi tots, la vida va canviar. El fill major, en edat militar, marxarà allistat en el bàndol lleial, per suposat, serà ferit i, en tornar, derrotat, empresonat per la justícia de Franco, que el farà vagar per camps de concentració, presons i batallons de càstig, durant cinc anys. Al pare, la seua antiga filiació republicana i la incontinència verbal li costaran sis mesos a la presó de la Mercé a Borriana. A la filla, les calamitats familiars i les penúries alimentàries de la postguerra la portaran a la malaltia i la mort. Les represàlies, per tal d'ofegar, atemorir i desanimar els possibles opositors, arribaran fins a l'obligació de tancar la pensió i la imposició d'una multa de 5.000 pessetes que la família pagarà íntegrament.

Poc després, es tornarà a autoritzar l'obertura de la fonda, encara que sota una nova denominació: Pensión Victoria, proposada per les autoritats, i amb l'amenaça d'estar, contínuament, sota la vigilància de les autoritats en estar inclosos els membres de la família en el llistat de desafectes al nou règim. A pesar de tot, la fonda i la família tornarà a agafar el seu ritme de treball, recuperant els antics clients com viatjants, traginers i comerciants de taronja, encara que n'apareixeran de nous com funcionaris forasters amb destinació al poble (mestres, professors del nou institut, encarregats de l'oficina de correus i telègrafs) o els primers turistes (francesos, quasi tots) atrets pels baixos preus (famílies de quatre i cinc membres dormint i fent tres menjades durant dos o tres setmanes) i el bon temps, la qual cosa oferirà també a tota la família l'oportunitat de conéixer no sols noves persones sinó també nous costums i formes de veure el món més enllà de l'estret cercle de la falsedat, la hipocresia, la violència i la beateria del franquisme.

Mentrestant, els fills dels hostalers es casaran i la família creixerà amb els néts dels creadors de la fonda, Francisco, Ana, Pepe, Fernando, Carmen i Pascual. Finalment, als anys vuitanta, ja desapareguts els creadors, els fills supervivents jubilats i amb els néts orientats cap a altres eixides professionals, lluny de l'hosteleria i la restauració, es produirà el tancament definitiu de la fonda.

J. Arnós 86

EL PONT DE LA PARAFANGA

PASCUAL SAFONT CATALÁ
Actor i escriptor (1903-1981)

El que avui és la carretera de Castelló a València, en el trajecte comprés entre el carrer de Sant Joaquim i el barranc de l'Hospital, era un vertader barranc anomenat la Parafanga i que servia de desguàs a les aigües que en temps de pluges baixaven dels camps del nord de la població i per ell discorrien a desaiguar a l'esmentat barranc de l'Hospital.

En algun tros formaven carrer algunes cases i les altres eren encara patis, amb mala entrada, perquè en algun tram no es podia ni circular amb carros. La carretera d'Onda el creuava sobre un pont de quatre ulls, sense baranes tan sols d'un metre i mig d'altura.

Igualment, en el pas del carrer de l'Ermita hi havia també un pont molt vell amb dos ulls, d'uns dos metres d'altura.

Aquest era el popular i històric pont que ens ocupa i que portava el nom del titular de la Parafanga. A més del servei de pas, servia aquest pont d'abocador obligat de tot el barri, a sota de les seues arcades es tiraven totes les immundícies i trastos vells inservibles.

Damunt mateix del pont es verificava el tradicional i simpàtic acte de la recepció de la nostra patrona la Mare de Déu de Gràcia en les seues festes de setembre. Des del mateix cantó del carrer de Sant Francesc fins al lloc indicat, era ocupat el carrer de l'Ermita per les banderes, estendards, comunitats religioses, clero i Ajuntament, el preste quedava a l'entrada mateixa del pont per a la cerimònia d'encensar la Mare de Déu al cant de l'*AVE Maris Stela*, la traca es disparava dins del mateix barranc i es col·locava la imatge de la patrona en el centre mateix del pont per a rebre des de la seua altura les primeres mirades dels seus devots i esperar que s'organitzara la processó.

En seguir allargant-se les edificacions en aquest carrer de l'Ermita fins a la plaça del Calvari, la recepció de la nostra patrona va passar a efectuar-se allí, però com no van parar en la construcció de cases fins al Cordó, l'any 1938, primer en què es va celebrar la festa després del període roig, aquest acte es va traslladar novament davant del convent dels Pares Carmelites, on segueix efectuant-se en l'actualitat.

Es va enderrocar aquell pont en urbanitzar-se el barranc i formar vertader carrer, però es va deixar en nivell molt fondo per a continuar conduint per ella les aigües fins a l'anomenat barranc de l'Hospital.

Perquè, quan en dies de pluja portava aigua, hi havia dos taulers de fusta preparats per a tal cas que es col·locaven davant de la vorera de la dreta del carrer de l'Ermita en un lloc preparat per a l'ocasió, fent de pont provisional per a passar la gent.

Més avant, en els temps de la Dictadura del General Primo de Rivera i quan era alcalde de la ciutat el popular Vicente Sánchiz (any de 1927), quan es va desviar la carretera de València pel lloc actual, es van construir les obres de carretera i pavimentat al nivell dels altres carrers, d'aquesta manera desapareix ja per sempre el popular barranc de la Parafanga.

Com és el costum de quasi tots els ponts vells, el nostre té la seua història o llegenda més o menys dramàtica.

Durant el segle XIX, quan es llicenciaven els quintos després d'un servei tan pesat com era estar d'ordinari 7 o 5 anys pels quarters, a causa de les guerres civils i els freqüents alçaments militars , el govern es preocupava molt poc pel viatge de tornada dels seus soldats a les seus llars, i només comptaven amb la força de les seues cames i de les seues exhaustes butxaques, més encara agreujat el problema per les poques vies de comunicació d'aquella època. Regularment efectuaven el viatge a peu i demanaven manutenció i hostalatge pels pobles de pas.

En la vesprada d'un dia de l'any 1870, va entrar en el nostre pacífic poble un d'aqueixos repatriats, que va demanar de porta en porta allotjament per a passar la nit i prosseguir al matí següent el viatge al seu poble. Rondant pels nostres carrers, va arribar al de l'Ermita i trobà allotjament en una de les poques cases que hi havia edificades llavors des del cantó amb el carrer Eras (avui Vázquez de Mella) fins a l'altre cantó amb el carrer Mijares (avui 18 de Julio) a mà dreta. I allí va pernoctar. Ningú es va assabentar durant la nit què va passar dins d'aquesta casa. El dia següent, els veïns més matiners, que es van alçar al toc de l'alba, van quedar horroritzats quan van descobrir a sota de les arcades del pont de la Parafanga un cadàver tacat en la seua sang. Una vegada avisades les autoritats, van reconéixer el cadàver esmentat i van quedar tots sorpresos en veure que era el desgraciat soldat de la vesprada anterior que havia sigut assassinat i traslladat allí per a robar-li pel corromput amo de la casa que el va hostatjar.

Villarreal de antes. 1949

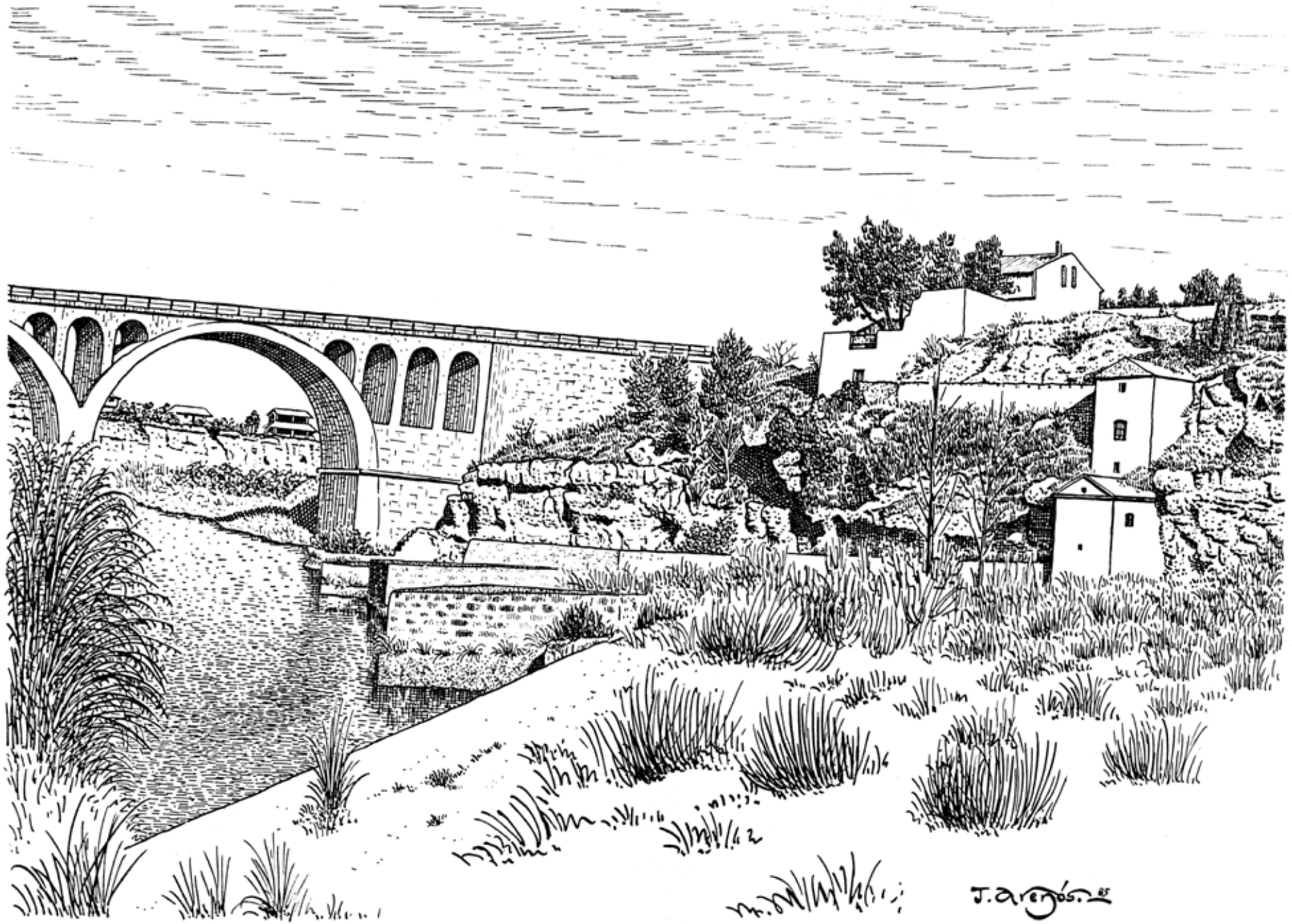
J. Aragón

LA TAVERNA DE LLÚCIO
TESTIMONI MUT DE LA VIDA DE LA VILA

PASQUAL BATALLA LLORENS
Mestre jubilat

Per enèsima vegada, la tremolosa mà de Vicent pren amb exquisida parsimònia aquell got ple de vi negre. Amb un moviment supersincronitzat, com si d'un autòmat crònic es tractara, l'arrima dolçament als seus llavis desassossegats que, malgrat estar força tallats per la tramuntana dels darrers dies, s'alegren en sentir la frescor del vidre. Mentre el desitjat líquid passa pel seu garganxó, els ulls enterbolits de Vicent segueixen fixament els pausats moviments de l'abalit taverner en aquelles hores.

Al carrer s'havia fet fosc de cop i volta, de manera instantània, com acostuma a fer-ho cada capvespre d'una agonitzant tardor. Absent, indiferent a aquesta circumstància i a tots els fets que podien estar passant en aquell moment pel món, el solitari personatge ocupa una taula al fons de la cambra, tot just a la part contrària on es troben els bocois apilats amb les diferents classes de vi.

Li agradava anar cada dia a aquella taverna i seure en aquell racó dissimulat de l'entrada per un barandat que dividia estratègicament la cambra. Allí romania quiet, com esvaït. Tan sols li interessava escoltar com ressonava, a l'interior del seu solejat crani, la veu metàl·lica del mall que dia rere dia feia servir per a trencar roques i més roques, maleïts còdols de la rocallosa finca en la qual ja fa tres mesos que treballa. "Però, no cal pensar-hi més –es deia– com que em diuen Vicent que aquest tercer got de bon vi aconseguirà assossegar-me."

José, que era el nom del taverner, se'l mirava de tant en tant sense deixar d'escurar gots i platerets que passaven d'un cantó a l'altre de la pica marmòria de color blanc desgastat. El recipient, de pedra terrissa amb dues concavitats quadrangulars, es trobava encastat, just i cabal, al centre del banc de pedra artificial que estava revestit, en el seu frontispici, de taulells escacats en blanc i blau.

Feia, en aquella estança pintada amb calç esmorteïda, una fredor humida que es ficava a dins dels ossos. Per aquest motiu el taverner sempre portava al coll una bufanda enfosquida, de color gris fosc, creuada en forma de xeix per sota el jersei de llana, normalment negre. Tenia així bona cura per la seua broncopatia. Sempre li havia molestat força aquella humitat i, encara més, el fum produït pels cigarrets de caldo, els caliquenyos i, cosa rara, alguns puros canaris o havans. Fum que, cosa normal en una taverna, envaïa i viciava l'aire en un grau per ell no desitjat. Això sí, fent honor al seu caràcter, mai s'havia queixat. La seua indumentària es completava amb una boina ben calçada al cap perquè, entre altres motius, no deixara veure cap ni un dels seus envellits cabells. Per la cambra de més al fons traginaven sense parar les seues germanes, Amparo i María, les dues fadrines com ell mateix. Amparo s'afanava a preparar el sopar i de tant en tant s'acostava fins al taverner, no fóra el cas que aquest necessitara alguna cosa de la cuina, fet que ocorria ben de tard en tard. María, més delicada de salut, després de passar una bona estona al corral, ara –nit closa– cosia a la llum d'un flexo un taló d'un calcetí negre, esforçant-se per fer desaparéixer tan irregular forat.

Mentre el filet clar d'aigua brollava de l'aixeta per a anar a trencar en la part menys escorcollada de cada got, el taverner, entaforat en el mostrador, cavil·lava les seues coses. José sempre l'havia coneguda igual, aquella taverna. L'entrada, el mostrador, la finestreta, els bocois, el color inconfusible del terra, l'olor de vi. L'accés al corral, sempre ben dissimulat per una cortina ratllada. En la paret de l'esquerra hi havia penjat una espècie de cussol per si de cas fóra necessari traure el preat líquid dels bocois pel forat de dalt. Normalment aquell curiós instrument romania quiet, suspés d'un fort clau clavat en aquella paret Déu sap quants anys devia fer.

Vicent segueix xampurrejant amb ganes el vi d'un nou got. Menys de dos dits tapaven el cul del recipient de vidre quan el seu cap topava amb la fusta de la taula fent un soroll tou.

José ja arreplega, és hora.

Fragment publicat en la revista *Poble* en "A cau d'orella"

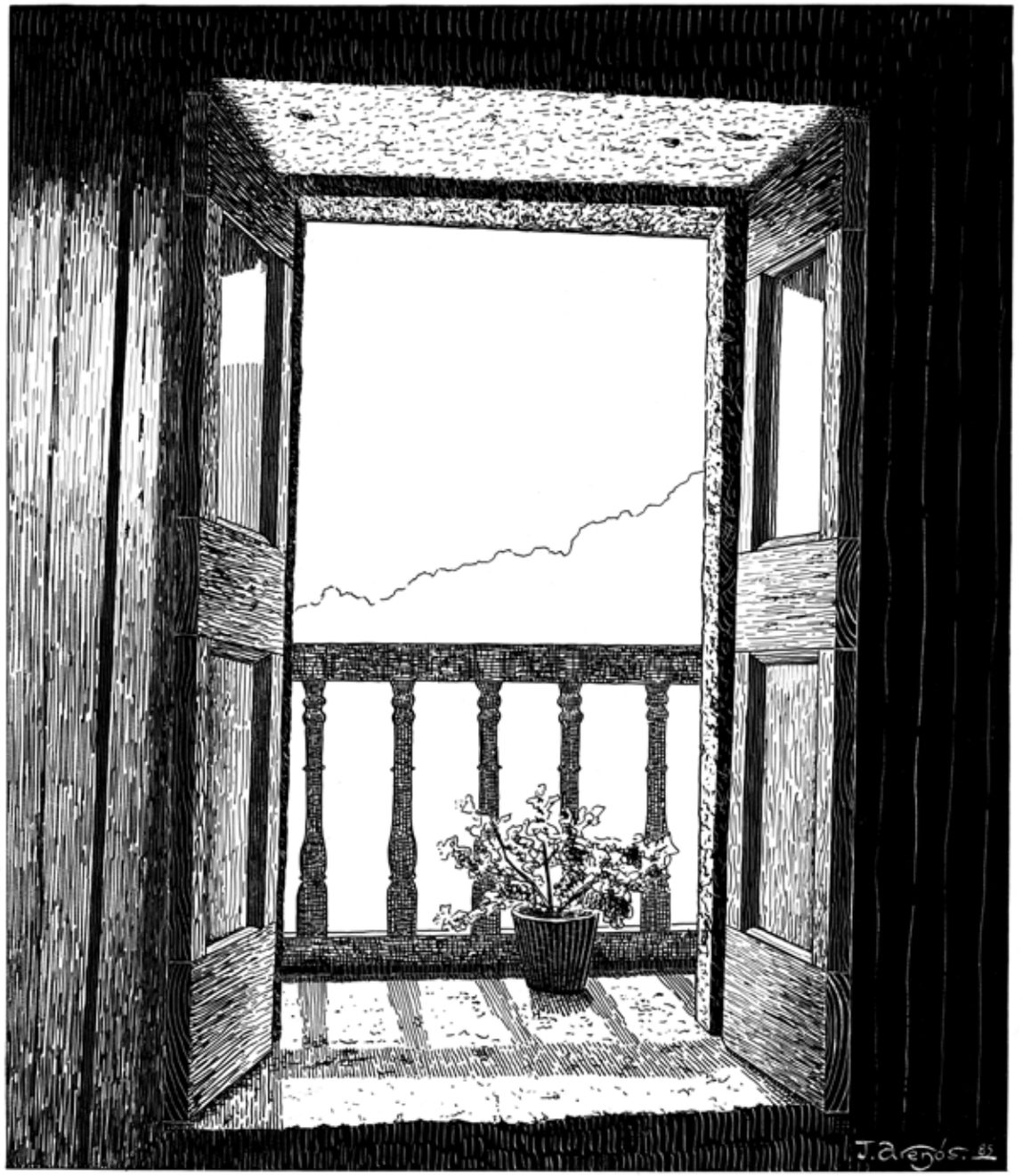
J. Arnós. 85

MULTES DE FA CENT ANYS

PASQUAL TIRADO GIMENO
Professor

Què els sembla si retrocedim en el temps més d'un segle? Situem-nos: estem al Vila-real de 1903 i són temps difícils. En aquells moments, també hi havia crisi –per distints motius que ara–, però n'hi havia. Feia cinc anys que Espanya havia perdut el poc que li quedava d'*Imperi*, Alfons XIII acabava de pujar al tron i, en el govern, liberals i conservadors es rellevaven de la forma més matussera possible, intentant fer creure a la ciutadania, pacient i abnegada com quasi sempre, que es feia el que es podia per tal de regenerar l'Estat…

Tot i això, al nostre poble, encara eminentment llaurador, la vida era prou tranquil·la. Intentem imaginar-nos un lloc més menut que el que tenim ara, amb carrers sense asfaltar, mal enllumenats i on l'excés de velocitat podia estar marcat, com a màxim, pel que correguera un cavall o per la rapidesa amb què poguera pedalejar algun dels primers ciclistes que començaven a circular-hi. Malgrat tot, un grup d'empleats municipals integrat per guàrdies de dia i serens de nit, s'encarregaven de mantenir la llei i l'ordre i, a més a més, com podrem comprovar, de vetllar per la moralitat dels vilatans, que en aquell moment no aplegaven a quinze mil.

Per tal d'adonar-nos de quins eren els *delictes* que aleshores es cometien i de com aquests eren castigats, consultem el llibre d'actes corresponents als judicis governatius celebrats des del dia 1 de gener de 1903 fins al 4 de maig de 1906 (Arxiu Municipal 12/1903).

Pel que fa a les infraccions, aquestes poden agrupar-se en diversos apartats, atenent la seua naturalesa. Parlem primer de les que atemptaven contra la salut pública: tirar immundícies o aigua bruta a la via pública estava penat amb la quantia de tres pessetes; llavar roba o embrutar l'aigua de la sequieta, amb una o dues, mentre que traure el fem de casa després de l'eixida del sol en costava una.

Seguint amb les relatives a allò que avui es diria *circulació viària*, pot veure's que el valor d'aquestes sancions oscil·lava entre una pesseta i un duro.

El fet que més freqüentment es castigava era córrer massa amb el carro o tenir-lo mal *aparcat*; també travessar zones destinades a jardí; interrompre el trànsit amb taules destinades a la venda de carn o amb cadires, o –cite literalment– "ir corriendo con la jaca por la población". Serà a partir de 1905 quan apareixen les primeres denúncies a aquells pioners de la bicicleta als quals he fet referència anteriorment: el motiu, circular sense llum.

Però, indubtablement, els *delictes* més perseguits eren aquells que atemptaven contra el repòs, la moral i els bons costums del veïnat. Per exemple, tenir oberta la taverna després de les deu de la nit tenia un càstig d'entre una i deu pessetes –la veritat és que, malgrat tot, als propietaris els devia resultar rendible perquè trobem molts correctius imposats per aquest motiu–.

Com és lògic, el fet esmentat propiciava que també se'n posaren per "promoure escàndol públic estant borratxo". Aquestes sancions eren abundantíssimes i es castigaven amb quantitats francament importants. Fins a cinc duros –que en aquells temps eren molts diners– arribava a costar passar-se'n amb la beguda. Si, a més a més, l'infractor blasfemava o cantava "cançons deshonestes" pel carrer, la cosa podia ser molt pitjor. El que acabe de comentar eren ja faltes greus i fer-se'n càrrec no estava a l'abast de tothom; ara bé, si el borratxet no se n'excedia massa i l'únic que feia era torbar el repòs del veïnat, la cosa li podia eixir per la mòdica quantitat d'una pesseta i això era quelcom que ja es podia permetre quasi tot el món.

Altres faltes de caràcter més lúdic podien ser jugar a pilota al carrer sense tenir el permís corresponent, fer-ho en llocs pròxims a les esglésies mentre se celebraven actes religiosos, o per la rodalia de les escoles durant les hores lectives. També trobem sancions no sé si dir de caràcter pirotècnic…, però el cas és que tirar coets al carrer podia ser objecte de càstig, això sí, la quantitat imposada era, com a màxim, de tres pessetes. Només trobe una excepció: la d'un senyor –prou innocent o més prompte tot el contrari– que, possiblement argumentant que a sa casa podia fer el que volguera, tirava els coets des de dins d'aquesta. Al sabut la festa li va costar un duro. Amb la mateixa quantitat es taxava el fet de desobeir l'autoritat i interrompre la bona marxa de la processó del Divendres Sant. Correctius molt estrictes si els comparem amb el que li van imposar a un altre veí –només d'una pesseta– per haver corregut una de les seues vaques per dins la vila.

Fets com apedregar les portes de les casetes del mercat, tirar pedres dins dels llavadors o trencar tubs de l'enllumenat públic són alguns dels que també es ressenyen en el document.

Per acabar, pot resultar en certa manera gratificant veure com, de tant en tant, fins i tot els mateixos guàrdies i serens havien de sofrir també el pes inexorable de la llei i, de vegades, assumien el paper de víctimes, ja que vuit d'ells van ser també multats a pagar quantitats que oscil·laven entre les quinze i les vint pessetes per –segons apareix en la documentació, sense concretar més– haver faltat al compliment del servei.

I és que, no sé ara, però l'any 1906, fins i tot les autoritats municipals podien equivocar-se…

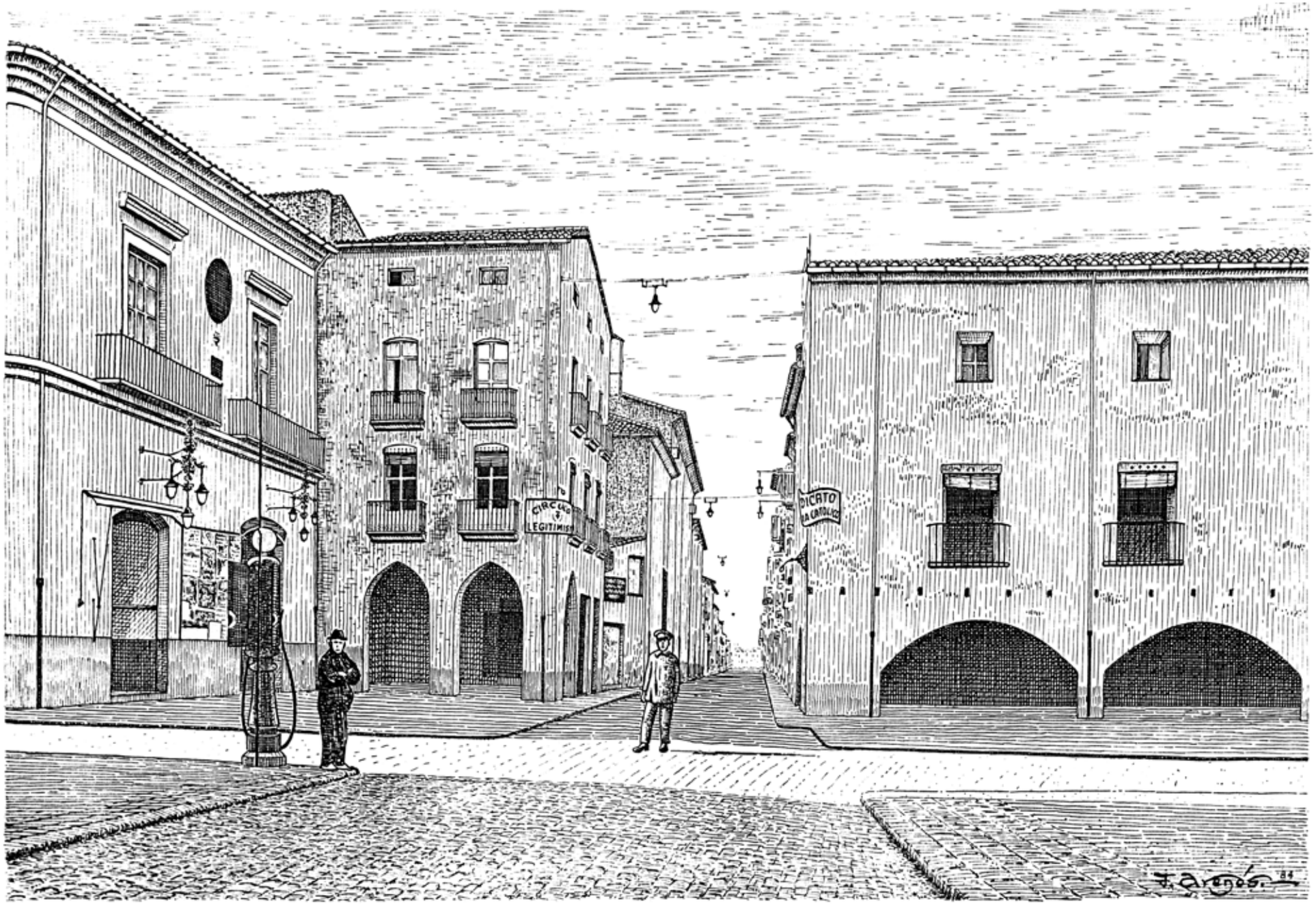
CIRCULO
LEGITIMIS
DICRTO
LA CATOLICO

ESTIU, AGOST, DIUMENGE

PAU ARENÓS
Periodista i escriptor

La memòria, al servei de qui està? Del que recorda, que la rebrega i omple els forats amb innocents falsificacions. No és possible construir una evocació sense la participació de la mentida, ni que aquesta siga involuntària i de caràcter lleu. Vull recordar un estiu de fa 40 anys i ha passat tant de temps que alguna part del relat quedarà tenyida per la invenció i el seu òxid. Seria l'agost de 1974 o de 1975 o de 1976. O de tots tres perquè els diumenges d'agost d'aquell temps enteranyinats es pareixen. La dictadura es desfeia, no com els castells a la sorra, sinó molt més lentament. Era una dictadura de pedra compacta.

Nosaltres, els xiquets, sabíem poc de dictadors, escoltàvem els grans i enteníem que era un règim de sang i que durava dècades i que s'havia d'acabar amb ell, però com? Tret d'aquests trasbalsos –una certa vibració maligna a l'atmosfera– érem feliços. Perquè era estiu, perquè anàvem amb pantalons curts, perquè bevíem als reguers una aigua que mai més tornaríem a beure. Després, molts anys més tard, van cobrir els reguers, encara que no importava perquè nosaltres ja no hi érem. L'hivern era una altra cosa. L'hivern era la vesprada fosca. L'hivern era la bombeta de pocs vats a l'escola. L'hivern era l'autoritat amb totes les seues formes i reencarnacions.

El maset dels iaios, Julio i Maria Gràcia, estava al darrere de la bassa del poble, a pocs quilòmetres del Cementeri. Passar pel costat dels gruixuts murs, on feien guàrdia els xiprers, era sempre una experiència colpidora, com si sabérem que aquelles parets eren la frontera amb un altre món. No entre dos països: entre dos estats d'ànim. Els meus pares tenien llogat un maset al camí de l'Ermita, el de la senyora Angeleta. D'aquell lloc conserve un trau al cap –encara cobert de bon cabell– per caure dins d'un reguer en un dels jocs bàrbars. Era el temps del cop de roc i la sang desfermada.

Un magraner donava la benvinguda al maset dels iaios. Diria que mai vaig menjar la fruita, probablement perquè és de tardor i nosaltres sols hi anàvem a l'estiu. Sí que veig l'explosió de les bombes, el terra cobert de roig, les magranes obertes per la meitat en picar al terra deixant a la vista les intimitats. Al davant havien plantat arbres fruiters sobre la terra pobra. També hi havia una basseta. Evitàvem el bany: era l'hàbitat dels cullerots. Als xiquets ens fascinaven els cullerots. Com nosaltres, estaven a mig fer.

Després, la casa, molt senzilla. La terrassa, a la qual s'accedia pujant tres o quatre esglaons. El menjador. L'habitació del tio Julio. Una escala que duia a una petita terrassa superior. La cuina, amb la mateixa nuesa ornamental que la resta dels espais. I l'habitació dels iaios, presidida per una còmoda enorme, senyorial, que contrastava amb la modèstia de l'entorn. A la terrassa s'hi estava molt bé, ombrívola, fresca, un terra polit on caminar descalços. La part de darrere era la més interessant. Els fruiters eren més feréstecs que els de l'altra banda. La reina era una figuera, enorme i ampla com un envelat. No era una terra treballada, sinó erma i amb grans superfícies rocoses, com si la força de la pedra empenyés fins a trencat el sòl. Figues verdes, sucoses, dolces. Figues per a menjar amb les dues mans.

Sota l'emparrat –un sostre vegetal amb gotims que s'anaven pansint–, la iaia feia l'arròs. No hi ha un altre plat: aquest és el plat. Olor de sofregit i llenya. Columnes de fum amb bons senyals. Estiu, agost, diumenge, olor de sofregit i de llenya, i nostàlgia i de resina de pins, que s'enganxava a la roba com un tatuatge maldestre. A un costat, a l'esquerra, la caseta del comú. Hi anava amb fàstic. Seure al forat era col·locar el cul a la boca de l'infern.

Dinàvem a la terrassa. L'ansietat em podia i amb la primera cullerada sempre em cremava, com si m'haguera empassat l'espasa d'un faquir. Una i altra vegada, mil, sentia el ferro roent dels grans. I ho sabia i ho repetia. No fèiem migdiada. El tio Julio, sí. El tio Julio es retirava. El cor mai l'havia acompanyat. En aquells dies encara no dibuixava. Va ser anys després quan va afilar l'acer i va fer les il·lustracions d'aquest llibre. L'home que no podia sortir de casa va construir Vilareal a la seua habitació.

La xarrada dels grans, la mandra dels petits. Tots estirats a les hamaques sota els pins. El iaio explicava les seues històries. Les he oblidat, però sé que era un extraordinari narrador. Un home i una bicicleta i moltes aventures.

El temps s'aturava. En un cert moment es feia el silenci i escoltàvem els grills i la seua música de bojos. L'aire s'omplia de dramatisme quan tocava el solista.

Al voltant de les cinc o les sis de la vesprada ressuscitàvem. Sabíem que arribava el *polero*. Sortíem al camí a esperar-lo. Vèiem arribar el carret. Aigua de civada o llimonada, gel molt picat i dolç.

Era una vida senzilla, la vida als vuit, nou o deu anys. Van vendre el maset una dècada després. Mai he tornat. Supose que la figuera segueix viva i vigilant, guardant per sempre els nostres records.

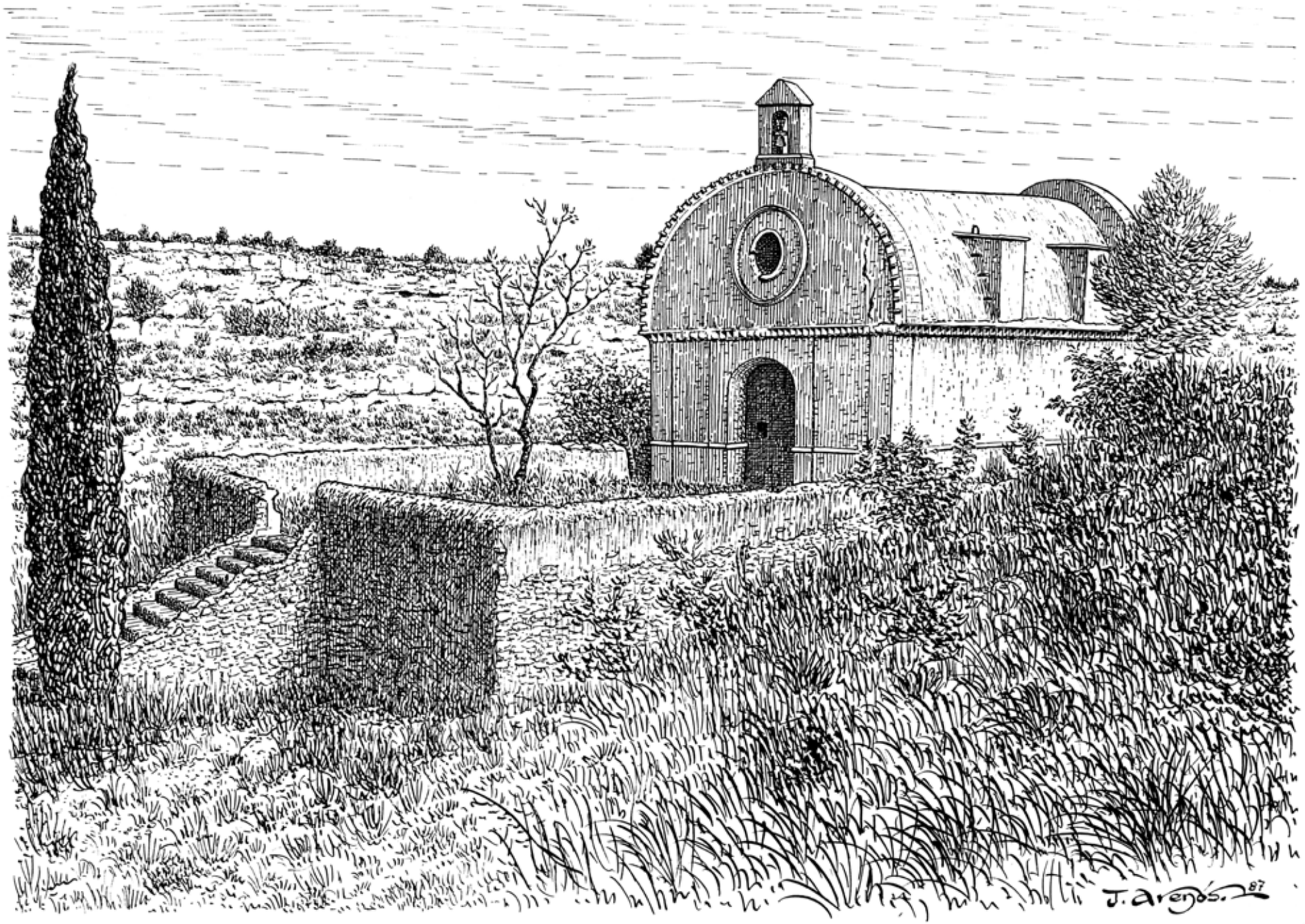
J. Arenós 87

EL MEU CARRER

PILAR GREGORIO
Periodista

El meu carrer no és un carrer qualsevol. El meu carrer té títol d'avinguda, so de guitarra i flaire de flor de taronger.

El meu carrer comença obrint les portes de la ciutat pel nord o nord-est mitjançant un pòrtic de pedra originari de la fundació de Vila-real. És un carrer llarg, tan llarg que creua la ciutat i requereix tres noms per a la seua completa identificació.

És ample, recte i està perfilat amb voreres sembrades d'arbres que inviten al passeig o al descans emprant els seus acollidors bancs de forja desplegats per ambdues bandes. Els habitatges, edificis amb disseny modern i distint, l'engalanen donant-li l'aire senyorial que tota avinguda requereix.

És un carrer poblat per gent jove multiracial que l'ompli d'alegria i garanteix prosperitat d'acord amb l'ampli horitzó de futur que el propi carrer conrea.

Just als seus primers metres es perfila el verd esplendorós del parc de la Maiorasga on els xiquets, joves i majors tenen el seu punt de trobada per a compartir jocs, esports i converses plenes d'experiències i desitjos.

I perquè no li falte de res, hi ha un camp verge cobert de terra erma i revolta; un espai llarg i ampli, en aparença descuidat que pareix demanar a crits que alguna cosa ocórrega. En fixar els ulls a terra es dibuixen uns senyals redons, junts i diversos que no coincideixen en forma i dimensions amb les potes dels animalets que per allí dansen. Són petjades de cavalls, aquells cavalls perxerons grans, gentils i treballadors que amb la veu del carreter, coincidint amb les festes del patró, mouen càrrega i carro amb força i decisió. Es tracta d'un esport autòcton, el tir i arrossegament, propi de la nostra comunitat, on s'exercita una demostració de força d'aquests nobles animals. La gent del meu carrer en són testimoni d'aquesta extraordinària simbiosi entre cavall i amo on es barreja, la força, el temple, la constància i l'esforç. És una competició antiga que ens recorda la imatge dels nostres avantpassats quan empraven els cavalls com a eina de treball al camp aprofitant l'empenta i el rendiment d'aquests animals els quals ho feien de bona gana per complaure l'amo i guanyar-se el seu afecte i agraïment.

En avançar uns metres, ens endinsem als seus jardins impregnats d'essència de tarongina acariciant els sentits i despertant un plaer que recorda sensacions d'altres temps quan els fums dels vehicles no ens impedien gaudir del contacte directe amb la terra fèrtil i fecunda dels camps que temps ençà la componien. El meu carrer ret així homenatge a aquest estimat fruit que ha deixat constància fefaent de la bellesa de la creació pel seu aroma, el seu inigualable sabor i, a més, ha definit el quefer del nostre poble.

Des del meu carrer ixen i conflueixen nombrosos carrers petits semblant afluents d'un gran riu que sortegen un pont anomenat de la Gallega. Aquesta emblemàtica construcció de ciment s'enlaira per damunt dels camins de ferro facilitant la trobada entre els camps de conreu i la ciutat. Des d'aquest privilegiat mirador s'entreveu la mar Mediterrània dibuixant l'horitzó, mar que també li és pròpia a Vila-real.

A causa del seu jove esperit, l'acompanyen els sons de la civilització moderna que combinen els acords alegres de la guitarra amb les veus blanques dels xiquets que acullen els col·legis Escultor Ortells i Angelina Abad allí ubicats, on s'ensenya la història i es prepara per al futur d'aquesta ciutat que comença al meu carrer.

Com a mostra palesa del seu poder, al meu carrer fa temps que gaudim d'una rotonda que fou la primera construïda a la ciutat, poblada amb vegetació frondosa, a mode de vigia en mig de l'asfalt. Des d'allí es distribueix el trànsit rodat aprofitant la seguretat i fermesa dels arbres allí emparats. Arbres gegants que sobrepassen l'altura dels edificis dels voltants i conviden a la prudència donada la densa circulació que acull per ser l'entrada principal cap al centre de la ciutat.

És un carrer viu i dinàmic que es mou sota el ritme dels nombrosos vianants que van i vénen cap al seu treball, cap a la tenda més propera o simplement es menegen amb un rumb incert buscant una vagabunderia relaxant. Aquest moviment compassat el converteix amb una simfonia de notes que l'acompanya en el seu llarg recorregut fins arribar a l'Auditori on cedeix el protagonisme a altres trams, a altres arteries que condueixen al cor de la ciutat.

I quan arriba la nit, el silenci ens transporta a un món oníric on tot és possible; l'escenari de l'asfalt acull la guitarra que interpreta les melodies més universals del nostre estimat i il·lustre personatge qui generosament cedeix el seu nom al meu carrer, convertint-lo en la gran avinguda que és avui, l'avinguda de Francesc Tàrrega. Com em delecta la contemplació del seu paisatge encisador, guarnit amb el so de la guitarra i la flaire de la flor de taronger!

TORNAR

Reyes Aymerich Herrero
Professora de Geografia i Història

Tornar.
Tornar a sentir l'olor a gesmil les nits de juliol al maset.
Passejar camí de l'Ermita avall.
Bicicletes i *pipos* al costat dels xiprers.
Baixa al poble la Mare de Déu de Gràcia; l'estiu s'acaba.
La dolçaina i el tabal anuncien la festa.
Les danses d'arreu del món es troben a la plaça.
Les penyes.
El pati de la meua escola.
Tercer diumenge de setembre ben mudats, festa gran.
Els macarrons de la iaia. L'arròs al forn de ma mare.
L'emoció d'una música extraordinària cada primer diumenge d'octubre.
Unes cerveses els divendres de vesprada a la plaça porxada.
Aigua que inunda els carrers.
Estrenar abric per Santa Caterina.
Collir taronges.
Menjar pipes a les escaletes dels Lluïsos.
Llums de Nadal. Amics que tornen, d'altres no han marxat mai.
Palla, garrofes, casques i avellanes. La màgia indescriptible dels reis.
Casino carlí, torre Motxa i Arxiprestal.
Per Sant Antoni, la Matxà.
Pilotes de frare.
Pedres i asfalt. Aire contaminat.
Dimecres i dissabte, toca comprar.
Els gronxadors de la Glorieta 20 de Febrer.
Avinguda del Cedre i, en girar el cantó, Pare Lluís Maria Llop.
Diumenge de Rams.
Els nostres escultors omplin d'art els carrers.
Menjar-se la mona a l'ermita.
Cases velles, magatzem de Cabrera i passeig de l'Estació.
Clàxons que no sonen perquè tenen pressa, només volen saludar.
Mil vuit-centes tertúlies.
Teatre i artistes al cor de la ciutat.
De nou, per Sant Pasqual, música de dolçaina i tabal.
Nit de xulla, carrers de foc, carrers de fum.
Sona *Carmen* a l'Auditori. *Camino* a punt de començar.
La plaça plena amb la victòria de l'equip.
De carretera per amunt, escoltar un altre dolç parlar.
Vesprades a la porta de la biblioteca. Què difícil és l'examen de demà!
Samarreta vella, maset, nadar a la séquia.
L'únic que demane: tornar.

J. Arenós

FORA VILA

Rosanna Cantavella
Catedràtica, Universitat de València-University of Cambridge

Jo vaig nàixer fora vila, al carrer de sant Miquel, que era un carrer que ja celebrava la seua festa amb importància, amb clavaris i tot. És, de fet, un dels carrers de Vila-real que tenen representat en una façana el seu sant en taulellets pintats, com els de sant Joaquim i santa Anna. A la festa del sant, la gent treia cadires al carrer, i per celebrar menjaven cacaus, tramussos i faves picants.

De la meua part del poble en els anys seixanta tinc un record poc narratiu: més fet d'imatges fragmentàries, i de sensacions. I en eixa forma fragmentària replegue els meus records ací.

Recorde la paret del cantó de les Dominiques (ara farmàcia de Monfort), amb el quiosc d'Iserte (que també va estar davant de la Consolació), on em comprava el *Pumby*. El titular d'un *Mundo Joven*, en aquell quiosc: "Los Beatles se separan". La portada d'un *Triunfo* amb una multitud corrent, perseguida per policies de gris. El Cinema Real, amb programa doble: pel·lícula d'estrena i una altra (sovint en blanc i negre, sovint subtitulada –sí, subtitulada); a la porta, la venedora de pipes, xufes i arboços en paperines. El passeig pel Cedre els diumenges de vesprada, xics i xiques mirant-se en passar, organitzant el pla de Pasqua. Els concerts de música en la Glorieta (llavors, el Cedre no tenia gens de trànsit), jo molt xicoteta, de la mà de mon pare, que havia tocat el clarinet de fadrí. Els hòmens comentaven cada diumenge (amb tanta atenció com es comentaven els sermons dels predicadors a festes, o els partits del Vila-real) l'actuació dels predicadors convidats. El nostre sempre ha estat un poble musical.

Als corrals, l'olor característica dels conills rosegant fulles de taronger i recapte. En vespres de Setmana Santa, xiquets jugant a processons. Xiquets jugant tots sols enmig del carrer que és ara l'avinguda de Tàrrega, que llavors acabava al camí de la Mar (Torrehermosa), on hi havia un forn antic, bíblic, al qual les dones portaven a coure arròs al forn, coques, i en la festa del carrer, la xulla.

I molt de tard en tard: "Un cotxe! Un cotxe!", i ens apartàvem. I a poqueta nit un altre crit: "L'home del cavall!" I allà passava l'home caminant, davant l'expectació admirada dels xiquets, amb un cavall blanc del ramal, havent-lo desenganxat del carro i camí de l'estable per a la nit.

L'escola de Cervantes i la séquia, en què es banyaven els xiquets en calçotets. I aquella casa gran del costat, que tenia un jardí (no un hort, no: un jardí!) amb un avet en què, al Nadal, penjaven grans llums de colors.

La sala de ball i cinema d'estiu El Caserío. Veient el cinema des d'un terrat. Una actuació de Peret!

Recorde ma tia Doloretes la vespra de Sant Pasqual, deixant ben neta la seua vorera amb l'aigua del poal amb què havia llavat, a genollons, la casa, mentre el campanar tocava a festa. "De la festa, la vespra".

L'àrea més enllà de la séquia era tota horta. On ara hi ha l'institut Tàrrega, llavors hi havia taronges i alquerietes. Dues alqueries es destacaven sobre totes, per la seua grandesa l'alqueria de Ramos (els pins de la qual fan encara ombra a les instal·lacions esportives annexes a les piscines) i la de Calduch, més enllà de la via del tren, lloc màgic amb un altre preciós jardí, i amb bassa.

Recorde l'església medieval de la Sang, ara els nous Lluïsos, on ens van portar a sentir un missioner a qui els natius (no sé natius d'on) havien tallat la llengua, però que encara parlava (malament, però parlava). Recorde, i enyore, els plàtans de la Murada, aquells arbres tan grans, tan europeus.

També recorde nits poc il·luminades i de silenci calmat, la lluna i les estrelles nítides al cel. I sentir des del llit, en el complet silenci, el soroll llunyà d'algun tren de mercaderies.

Encara ara, quan parle i escric valencià, siga on siga sent intacte tot aquell món en la meua llengua; llengua de la qual els meus paisans, tan socarrats com els de Xàtiva, sempre han estat orgullosos.

Ser valenciana és, per a mi, ser de Vila-real.

IGLESIA
DE LA SANGRE
RESTAURADA EN 1885
J. Arenos

UNA ALTRA ÈPOCA

Rosita Fortuño Miró
Poetessa

Jo he viscut en una altra època
i la joventut no s'ho creu.
Quan jo era xicoteta,
tot era molt diferent.
L'aire era més pur,
més franca era la gent.
Hi havia més harmonia,
hi havia més caritat.
El món s'omplia de flors,
hi havia granotetes i cuquets,
volaven les papallones
i corria aigua als riuets.
Les xiques eren més pudoroses,
més vergonyosos els xics…
i ens buscaven pels cantons
sempre molt amagadets
per si ens veien junts
i armaven un canyaret.

No hi havia tan d'aldarull,
que ara tot ens ensordeix…
sols passava algun carro
amb un burret enganxat
que a més a més produïa
un so a muntó pausat…
i quasi sense fer soroll,
les bicicletes rodant.
A la fresca s'asseien
les veïnes del carrer
per a xarrar, cosir o desfer,
o tan sols tallant paperets.
Els xiquets i les xiquetes
disfrutàvem d'allò més
jugant a allò que volíem,
sempre, sempre al carrer.

Quan jo era xicoteta
es jugava als cromets,
a la viuda, la pilota,
la comba i els canterets,
jugàvem a la lluneta
i a tapar el carrer.
Les campanes de l'església
s'escoltaven d'allò més
i la gent anava a missa
amb mantellina i catret,
més quan estàvem de dol
ens posàvem mató o velet.
Les processons s'omplien
i els bateigs i soterrars també.
Les novies, quan es casaven,
anaven a l'església a peu,
i tots els cantons plens de gent
per voler escodrinyar
eixe esdeveniment.

El convit, de xocolata
i huit pastetes rodant,
un rotllet, un mostatxó,
platanet, tros de coca i rosegó.
De viatge, Barcelona o Madrid,
un tren de carbonissa
embrutava a muntó…
I els regals? Eren d'allò més variat:
orinals, safes, tassons i plats,
copes desemparellades,
i variació de coberts.

Al forn portaven l'arròs,
moniatos i carabassa.
Berenàvem pa amb oli,
llonganissa o sobrassada,
i quan es feia de nit
la lluna ens enllumenava.
El pa el féiem a casa
i també els pastissets.
Menjàvem fruites del temps
i estàvem sempre contents.
El sereno ens cuidava
contra el lladre i el borratxet
sembrant una confiança
que ja no recuperarem.
L'alcalde era un bon home,
els regidors, qui podia.
Tots de molta bona fe
anaven fent cada dia
el que sabien que al poble
més li afavoria.
No cobraven ni un duro
i tota la gent els volia.
Quan jo era xicoteta
disfrutava d'allò més,
i ara que sóc velleta
està tot al revés.
Era puix una altra època
que jo la recorde i no m'ho crec!
Puix amb tots els avanços
em fan córrer a mi també.

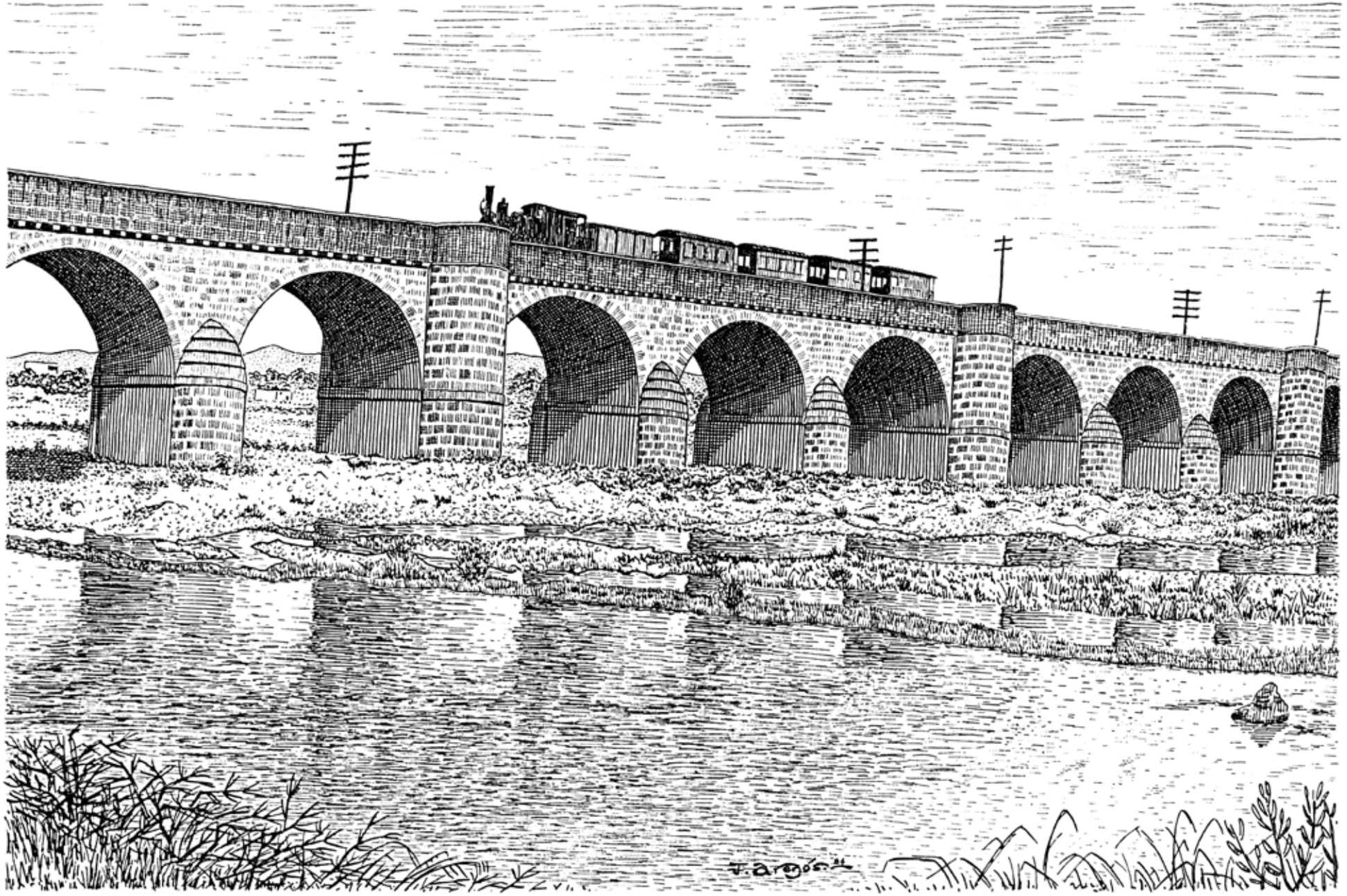
J. argón

LA RAMBLA DE LA VIUDA
(UN ESCENARI ROMÀNTIC)

Santiago Fortuño Llorens
Catedràtic de la Universitat Jaume I

També alguns paratges de Vila-real han estat motius literaris en els llibres dels viatgers dels segles XVIII i XIX; excel·lents pàgines on anotaven vivències, observacions i també les seues crítiques sobre els costums i paisatges per on anaven els escriptors estrangers i de les nostres comarques: Així la rambla de la Viuda, ja al·ludida pel botànic i *novator* valencià Antonio J. Cavanilles en el segon llibre d'*Observaciones sobre la Historia Natural del Reyno de Valencia* (1795).

En *Viaje de España en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella* (1789) el seu autor, l'il·lustrat Antonio Ponz, natural de Bejís, ja l'esmentava per la seua incidència en l'agricultura: "Antiguamente se tomaba el agua del río frente del castillo de Almazora, donde iba unido con el álveo de la rambla de la Viuda".

El també jesuïta, d'Ontinyent, Antonio Conca, en *Descrizione odeporica della Spagna in cui spezialmente si dà notizia delle cose spettanti alle belle arti degne dell' attenzione del curioso viaggiattore* (1797), escriu: "Cerca de Villarreal, se ha construido en el camino nuevo un puente magnífico y soberbio de trece arcos […] para atravesar el río Mijares y el barranco denominado *la Rambla de la Viuda* reunidos en un mismo cauce". Per la seua banda, l'agrònom i escriptor rossellonés M. Jaubert de Passa, en *Voyage en Espagne dans les années 1816, 1817, 1818, 1819,* París, 1823, va destacar l'energia del Millars en la rambla de la Viuda "las aguas se escapan hirviendo tras haber pasado con una extraña premura por tal impenetrable conducto".

Topònim vila-realenc que va donar peu a una llegenda romancejada, que recrea el mite clàssic d'Hero i Leandre, amb tècnica impressionista.

El puente de la Viuda, del polígraf sevillà Alberto Lista (1775- 1848), que enllaça el tòpic romàntic de l'amor fatal amb el clàssic de l'enaltiment de la virtut més enllà de la mort: una mare, viuda, prega encaridament al seu fill, Carlos, de família il·lustre, "blasón de los Centellas", que desistesca de visitar la seua promesa, Julia, en una nit "de horrenda tormenta indicio" i en la qual "¡Cuán alterado el Mijares/ Alza su raudal mezquino,/ Soberbio con el aumento/ Cual villano enriquecido!/ Mira en la Rambla a lo lejos/ Cuál baja el arroyo altivo,/ Y el antes árido cauce/ Llena con fiero bramido." […] "En Villarreal te adoran/ Caballeros y vecinos,/ Y desde el Cenia al Segura/ Es tu nombre esclarecido," ens pondera les qualitats del jove, que no fa cas dels precs de la mare (I part), i es dirigeix a casa de l'estimada ja que "Ni le amedranta del agua/ El sonido, ni del trueno, / Ni la oscurísima niebla,/ Ni el crudo silbar del viento" i, per l'ímpetu del torrent feroç de les aigües que travessen la rambla "Cae derribado en el centro,/ Y el remolino sumerge/ A caballo y caballero…"(II part) Desmaiada Julia i inconsolable la mare, aquesta "Vuelve a su casa; el cadáver/ Llevan los tristes criados" (III part) "A Villarreal concurre/ La nobleza valenciana, / Y con lágrimas sinceras, / Los lutos y arneses bañan". La viuda, després de cedir els béns i la casa als hereus, es retira a una humil mansió "Entre el templo de Quiteria, / No menos pobre, y la Rambla/ […] Y en breve sobre el Mijares/ Hermoso puente se alza, / Y otro más fuerte y erguido/ Sobre el triste arroyo pasa. / Al primero, de *Quiteria*, / Patrona del pago, llama; / Y *Puente de la Viuda* / Al que consuela sus ansias, /". La llegenda conclou amb l'exaltació de la virtut que "[…] entre las ruïnas/ Venerables sobrenada, / Y de emociones celestes/ Al pasajero embriaga." (última part) (*El puente de la Viuda*, 1875).

Així, doncs, un indret vila-realenc i tanmateix escenari literari.

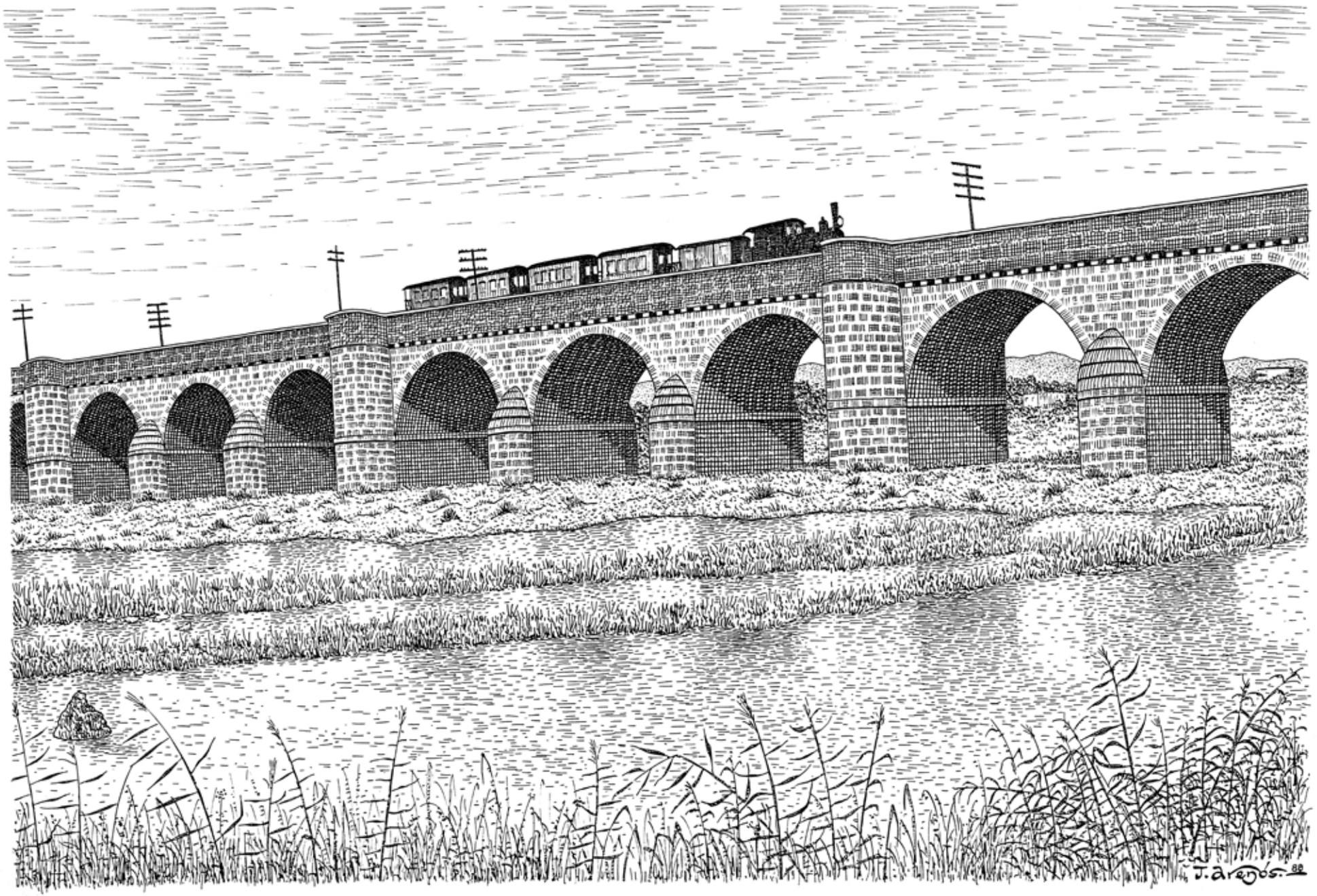
J. Arenós 88

EL BARIO

Santiago Vilanova Añó
Catedràtic d'institut. Jubilat

Els barris. Des que la televisió s'ha apoderat del temps lliure de les famílies i, també, des que els cotxes particulars s'han fet els amos dels carrers, la vida als barris ha desaparegut progressivament. Per açò em sembla tan important que en algun (o alguns) dels barris de la nostra estimada ciutat encara es puga sentir, de forma somorta si voleu, el batec d'un cert ambient de vida popular.

Hi ha un tercer element: l'habitatge. Fer vida al carrer exigia viure en planta baixa. Els pisos en alçada provoquen que el tracte entre els veïns siga molt més impersonal. Ja no ens coneixem, o fem com que no ens coneixem. I a tot aquest procés que, indubtablement fa més dura la vida particular, li diem el progrés. Anar a tot arreu en cotxe, seure hores i hores davant el caixó de la televisió, viure en conilleres. Quin gran alcalde seria aquell que ens traguera del damunt la dictadura de l'automòbil.

Però, em sembla que això és demanar l'impossible.

És així com ho diem la gent, els veïns que vivim de fa molts anys ací: el Bario.

Quan acabava el raval de València, el Barranquet tancava el poble pel sud; quan plovia molt, que era normalment a la tardor, baixava des d'Onda un gavadal d'aigua i a peu pla es feia molt dificultós travessar l'autèntic riu en què aquell barranc es convertia.

Ara ja no existeix el pontet que unia, o separava?, les dues bandes del Barranquet; que unia el poble, Vila-real, d'aquell *finis mundae* que era el Bario.

Era, precisament, per culpa de les intenses pluges de la tardor que calia alguna barca, o més d'una, que en cas de necessitat ajudaven els veïns a creuar el curs d'aigua. I allí on les barques esperaven aturades, en deien el carrer de les Barques. Ara, qui recorda tot allò?

Conta la llegenda, i les llegendes sempre contenen alguna cosa de certa, que quan els cavalls que portaven el Crist que protegia les tropes del bon rei Jaume tractaren de travessar el Barranquet, es quedaren enfangades –les pobres bèsties– i es negaven a prosseguir el camí, i els guerrers que marxaven en santa croada per a conquerir Balansiya comprengueren que allí calia edificar una capelleta, en honor al Crist. I la capelleta dóna lloc a un hospital: Pere Dahera fou el seu administrador. I allò esdevingué el llatzeret, amb el pas del temps el més antic d'Europa. Llatzeret, exactament, que vol dir lloc on tenir cura d'aquells que tenen malalties contagioses.

Fins després de la infausta Guerra Civil, l'hospital fa ver la seua funció. I allí els malaltets es guarien o morien.

Però l'existència d'aquella institució caritativa no feia tampoc agradable la vida dels veïns del barri del Bario. Conten les dones de més edat que, quan eren jovenetes, les seues mares advertien les filles que en passar a prop de l'hospital havien de tapar-se el nas amb el mocadoret, puix podien encomanar-se de malalties molt dolentes.

I quan morien els malaltets –em diuen– els treien per una porteta que es trobava al costat del Barranquet mateix. I amb una peanyeta, tapats amb una manta, sense taüt, se'ls enduien al cementeri portats per quatre homes amb gorra de plat. Eren mortets pobrets i –podeu comprendre– no és veritat que al damunt d'aquesta terra la mort ens iguale a tots.

Aquell Bario i aquest han estat sempre carrers de gent treballadora. Celebraven i celebrem festes a les darreries de setembre perquè el Crist sempre ha estat copatró del poble. I triaven les seues clavariesses i les seues festeres. I per als xics i les xiques del barri sempre ha estat un orgull ocupar aquesta distinció. Igual que per a mi fou un orgull actuar de mantenidor de les festes del Crist ja fa molts anys.

I els veïns i els que no ho eren perquè arribaven del poble, ballaven i bevien i menjaven faves i tramussos; i també coca celestial i mistela que ens oferia la meua padrina Fraisqueta. I és per tots aquests detalls que ara us relate que el barri, el nostre barri, és el que ha conservat més profundament l'orgull de ser-ho, de ser el Bario. Ara mateix que tot passa, que tot es perd en la memòria dels majors, u se n'adona que la pàtria menuda és aquella en la qual han crescut els nostres fills.

I ara passe, en aquesta tarda gris, pel davant de l'església del Crist. Sent veus bellíssimes, veus d'un cor que interpreta alguna peça de música antiga. M'hi endinse a la petita i magnífica (quina contradicció petita i magnífica, però és així) capella barroca on es troba la imatge que he vist en temps antics passejar pels carrers demanant el miracle perquè arribe la pluja, després d'una sequera terrible i el Crist ho ha concedit perquè estima la gent del meu poble.

Escolte amb interés la música que el cor interpreta: és música del Renaixement, Tomás Luis de Victoria. L'acústica de la nau és perfecta. Parle amb el director del grup Victoria Musicae. Aquesta mateixa vesprada interpretaran les peces de música que ara assagen. És dissabte a la tarda, ningú pel carrer.

Al costat mateix de la capella, un centre d' art, que tot l'any presenta exposicions molt i molt interessants. No me n'estic de pensar que el Bario està viu.

I que té cultura. Cultura culta i cultura popular. S'hi viu bé ací. Ací voldria viure fins a la fi. Ens sentim del Bario.

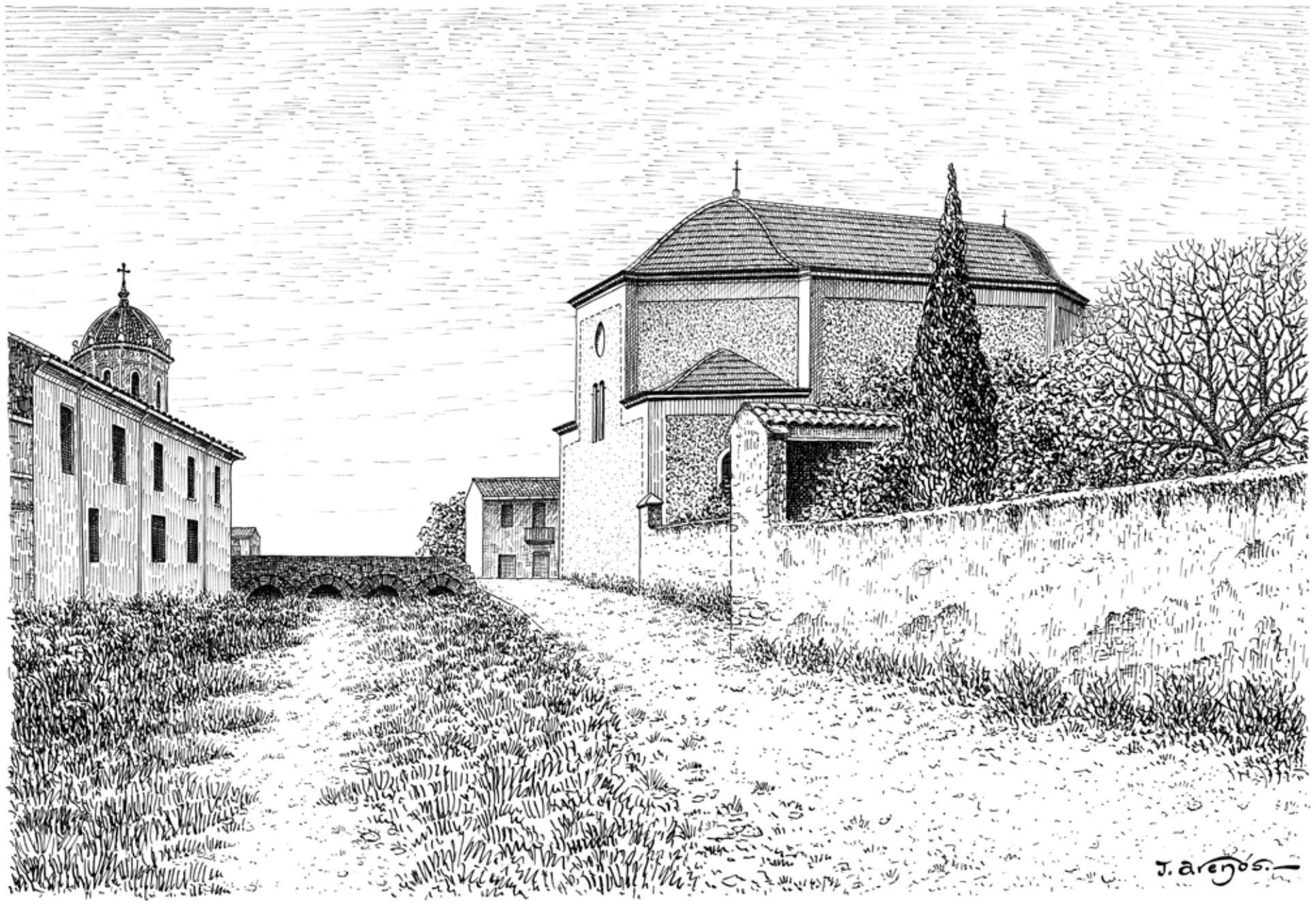
J. arenós.

LA SÉQUIA MAJOR, HABITATGE D'UNA VIDA

SUSANNA LLIBERÓS I CUBERO
Periodista i poeta

Travesses com un fil la columna dels dies,
cada secret i cada bona nova
ens ha estat com un pòsit
que ha anat creant el sediment del fons,
de la nostàlgia.
Tots els camins que ens portaven al terme
creuaven el teu llom altiu i franquejable,
eres allà, vessant la llum, la vida,
en un traçat de segles
delimitant la terra i obrint-li noves veus,
corrents de filaments que vestien l'arrel
de tota una contrada.
Encara que te'ns mostres eixuta i engabiada
ens fas d'imant al teu clevill perpetu
com qui és atret i busca entre les pedres
aquelles humitats d'una amant entregada.
Passen pel teu sedàs, tan subtil, les històries,
i trenes així els anys com qui trena un cistell,
amb mà forta i pols ferm
i amb una delicada consciència de les hores.
El teu posat poc insigne i discret
ha vist passar el temps, discutir la comanda,
ha vist el bes furtiu, la mentida encoberta,
la tempesta i la calma, la sequedat d'ambient
i les hores poc fèrtils
que t'obrien escletxes a l'ànima i al terra.
Si te'ns quedes callada
totes les nostres veus
et seran eloqüents per dibuixar-te amb seny
tants anys com calga de traçat, de memòria.
Potser diré per tu el lligam a aquest lloc
que m'habita i que em pren
la identitat marcada
en el palmell intacte de la mà,
de la mirada.

Creixem units a la fesomia del llocs on vivim. Allà on habitem, també se'ns habita. En el nostre benestar individual i social hi juga un paper destacat el paisatge, a més de les condicions socials i familiars en què cada u de nosaltres desenvolupem la nostra vida. La literatura i el món de l'art en general han begut tradicionalment de la identificació amb el paisatge; molts poemes de Maragall i de Verdaguer, o els camps provençals de Cézanne, en són un bon exemple. Si l'art és un reflex o una relectura de la vida, no som tots, aleshores, autors emmirallats, influenciats, condicionats, o sotmesos, per un espai, un tros de terra o de cel? Hi ha llocs que fins i tot esdevenen metàfora de l'existència. La séquia Major de Vila-real és un d'aquests llocs. El corrent d'aigua com l'esdevenir de la vida, el pas dels anys i el tast continu d'experiències. L'aventura i l'atreviment en la infantesa, el descobriment en l'adolescència, la reflexió en la joventut i l'emoció en l'edat adulta. Jo vaig estudiar al col·legi de la Consolació. De tornada cap a casa després de classe, un grup de xiquetes triàvem el camí de la séquia i, a l'alçada del carrer de Carinyena, ens entreteníem a un joc prohibit pels pares i les mestres: creuar-la a través d'una biga de formigó, de poca amplada, que unia banda i banda. De vegades la séquia, que aleshores no tenia baranes, anava plena, d'altres, només els llimacs reposaven al fons. Era tota una aventura per a nosaltres, la travessàvem amb les motxilles carregades a l'esquena i aquell pessigolleig a l'estómac que produeix ser-ne conscients del perill i d'estar fent una cosa prohibida. No totes s'hi atrevien, i mai cap de nosaltres vam caure dins la séquia. Anys després, durant l'adolescència, les colles de xics i xiques passàvem les hores mortes dels caps de setmana asseguts al sifó de l'avinguda del Cedre. Mirant cap a Borriana, les xiques al de l'esquerra i els xics al de la dreta. Aquella aigua que corria baix nostre era testimoni i còmplice dels primers enamoraments. Menjàvem pipes com si fórem lloros, i amb vint duros de llepolies ens passàvem tota la vesprada vetllant la séquia. Aquell era un lloc màgic, ni els molestos mosquits de l'estiu el podien malmetre. En la dècada dels 90, quan estudiava a Barcelona, a Vila-real va sorgir el debat sobre si calia o no tapar la séquia. Jo seguia aquella reflexió a dues bandes des de la distància, i encara em recorde demanant internament un ciri en aquell soterrar que em fera sentir part del col·lectiu. Ja d'adulta, des de Vila-real, i amb el vici enquistat d'escriure versos, la séquia, amb baranes però sense tapar, amb aigua o sense, però sempre amb llimacs, ha estat recurrent en alguns dels meus poemes. I ho ha estat de manera inconscient, de la mateixa manera que el paisatge ens habita i ens corprén -no és el cas del poema amb que comence l'article, dedicat a la séquia, escrit expressament per a aquesta ocasió-. Perquè aquells llocs que han estat testimoni del nostre caminar pels anys esdevenen part indissoluble de la identitat que amb cada aroma i fesomia hem anat filant.

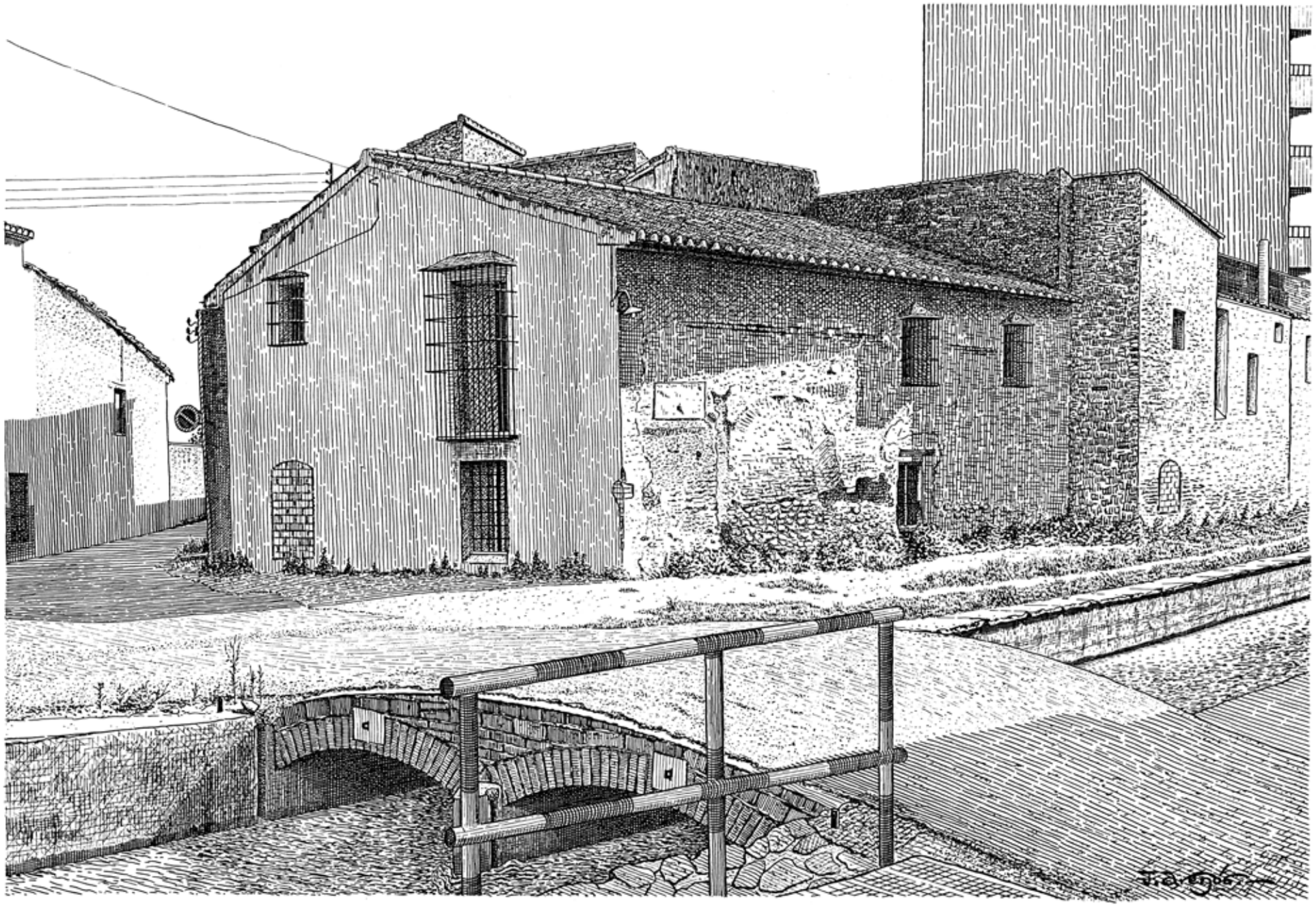

PER UNA BANDERA

VICENT FAUSTO MANZANO
Jubilat

El pare de Bernardí Petaire era el banderer de la banda de música local des de tota la vida. Ningú no recordava ja quan s'havia fet càrrec de la senyera de la societat musical. Amb el temps, passaven mestres i músics diferents i l'únic que no canviava mai era el portabandera, de manera que una desfilada sense la seua figura espigada al davant no era imaginable. El Bernardí va heretar de ple les inquietuds musicals del seu pare i ja de ben menut es va apuntar a l'escola d'educands.

–I tu, fill meu, quin instrument voldràs tocar?

–La bandera, pare, jo vull portar la bandera com vosté.

–I no t'agradaria el fiscorn amb els seus tres pistons?

El Bernardí feia que no amb el cap.

–Ni el saxo tenor?

–Que no.

–I la flauta travessera, que pesa molt poc?

–Pare, li he dit que no. O la bandera o res.

No hi havia manera de convéncer-lo. El pare va pensar que el temps tot ho madura i el Bernardí acabaria sent un virtuós de qualsevol instrument.

Quan menys s'ho esperava, un fort atac de ciàtica el va impossibilitar de fer més desfilades. Li quedava el consol que el fill seguiria la tradició familiar de portar amb elegància i distinció aquell estimat estendard roig brodat amb lletres daurades on es podia llegir: "Societat Recreativa i Musical La Benafinada d'Areus de la Serra". Li ho va fer saber al president.

–Impossible, amic meu. El fill de l'alcalde s'ha assabentat que deixes lliure la plaça i també vol ser banderer.

–I el meu fill, què? I els molts anys que me n'he fet càrrec no valen per a res?

–Tant com tu vulgues, però l'alcalde ens dóna cada any una bona subvenció per a comprar instruments i no puc fer-li un lleig. Tracta de comprendre-ho.

El pare de Bernardí no ho comprenia, i molts socis de la banda tampoc. Així és que, per a resoldre la situació, la Junta Directiva va convocar un concurs oposició, les bases del qual van eixir publicades en el *Butlletí Oficial de la Província*. El Tribunal estava format pel president de la societat, el mestre de la banda, el músic més vell, el rector de la parròquia i el mestre de l'escola de primària, que actuava de secretari amb veu però sense vot.

En l'examen teòric els dos opositors van haver de desenvolupar per escrit el tema Evolució de la bandera en l'edat mitjana. Teles, astes, insígnies i llegendes. Al Bernardí li va eixir brodat.

L'examen pràctic consistia a retre la bandera davant del Tribunal perquè l'alcalde li imposara una corbata. El fill de l'alcalde no ho va fer massa bé. Com que les mans li tremolaven pels nervis del moment, el pal anava de part a part sense que el seu pare encertara a penjar-hi la corbata. El vell banderer, situat a la primera renglera del públic, ja veia el seu fill emportant-se la plaça a casa.

Bernardí estava molt tranquil i va abaixar la bandera lentament, però com que les múltiples llaçades que hi penjaven li dificultaven la visió, no va calcular bé i amb la lira metàl·lica de dalt de l'asta es va emportar per davant la perruca de l'alcalde.

No hi va haver misericòrdia ni comprensió. Li van encolomar un zero com una casa i va perdre l'oposició. La plaça va ser per al fill de l'alcalde.

A les matinades, quan pensa que ningú no el veu, Bernardí agafa la clau que son pare encara conserva de la societat musical, trau la bandera i desfila portant-la al muscle i prop de la seua galta pels carrers d'Areus de la Serra mentre xiula un pasdoble, una marxa fúnebre o un acompanyament de processó. Després deixa l'ensenya al seu lloc i se'n va al llit.

La bandera ja no és la que era, fa mala cara i la troben com esgotada. La metgessa del poble ha dictaminat que l'ensenya fa massa quilòmetres al cap del mes i li ha prescrit un mes de baixa, però no hi ha manera que s'anime.

Bernardí la trau a desfilar cada nit i, entre peça i peça, li diu coses amoroses mentre amb la mà lliure la toca suaument.

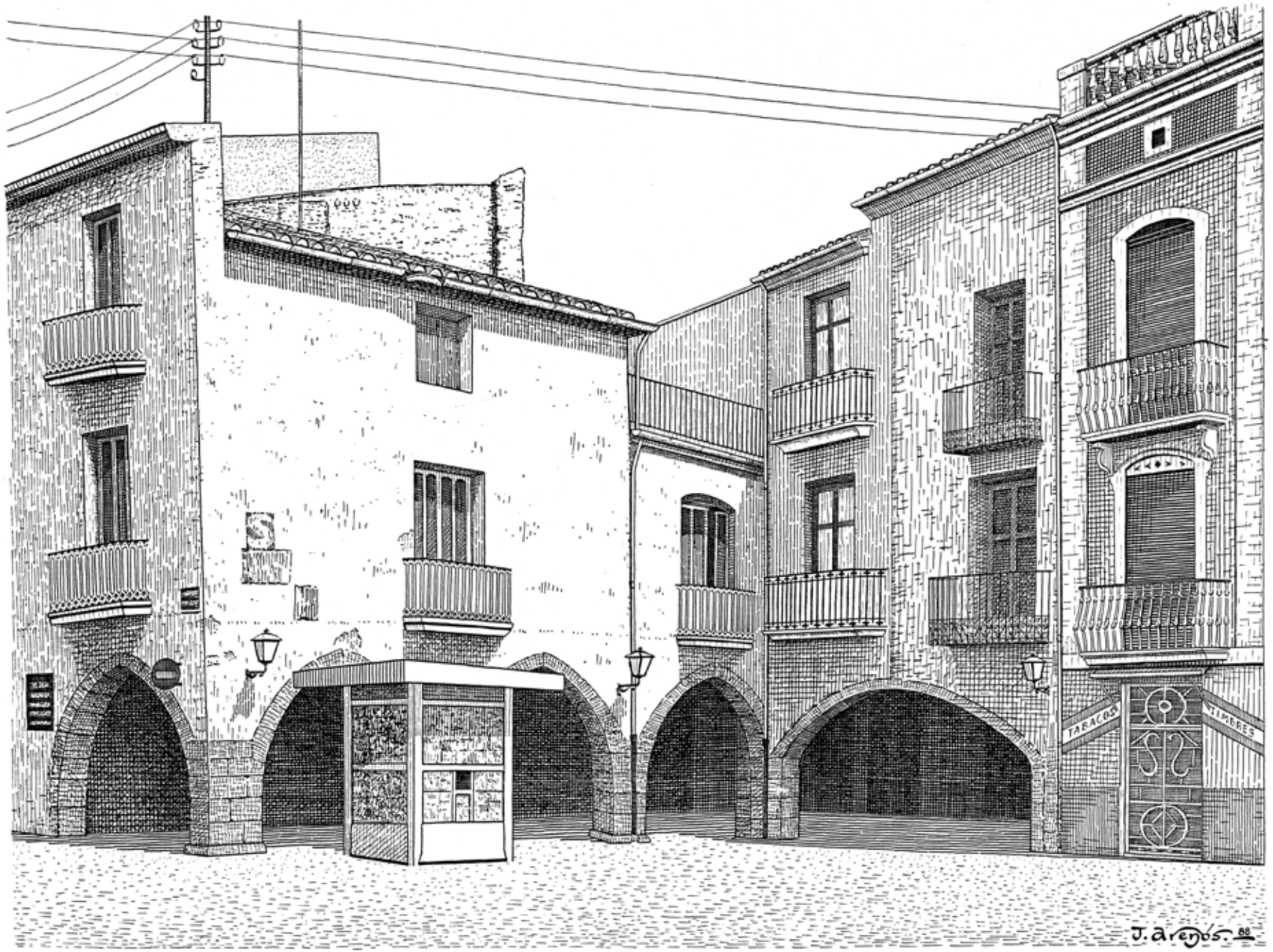
TABACOS
J. arenós. 88

UNA CASA DEL CARRER MAJOR

Vicent Gil Vicent
Arxiver. Arxiu Municipal de Vila-real

La casa de la qual us vull parlar és la més aplomada del carrer Major. Exteriorment, són pocs els elements que atrauen l'atenció del vianant: la portalada de pedra de Borriol o, potser, els balcons i, com no, l'escut. És a l'interior on cal cercar el mèrit. L'entrada d'on arranca l'escala que puja a una planta noble amb moltes sales en les quals encara hi ha record del seu patriarca distant i sorrut.

Allà pels anys de 1747, els Mundina la van bastir. Vestiren les sales més importants de la casa amb calaixeres panxudes, llits de capçalera i aparadors amb marededéus vestides damunt la calaixera. Per això, tot i ser casa d'entrada de carro, feia no sé què d'entrar amb espardenyes. Aquella era una casa de senyor de cap de taula. Alt o baix, més gras que prim, com tot patriarca pairal, el patriarca dels Mundina, el senyor Andrés era distant i sorrut. No besava mai la dona i es feia fer l'amistat pels fills, que el tractaven de vós. Gastava poques paraules. Davant d'ell, tota la casa baixava la veu.

Amb els mals vents d'Almansa va voler demostrar la seua fidelitat al Borbó. Un advocat de Salamanca va netejar el llinatge de tota macula i, fins i tot, els va canviar el cognom de Mundina per Mondier. A ulls de corregidors i manefles de fora, calia cercar a la terra del nou rei Felip V «los más presiosos papeles de sus ascendientes.» D'ençà, la història del llinatge era cosa pública que tenia el seu origen el 21 de juny del 1707. Aquell dia el senyor Antonio del Valle, mariscal de Camp i governador de Castelló, nomena el senyor Andrés Mundina, governador de la vila de Nules, «Gefe y Caudillo con las facultades necesarias para perseguir migueletes, foragidos y delinquentes divagantes.» Des del primer moment, amb la seua gran capacitat de treball per a reprimir els maulets, va començar a tenir prestigi com a expert en «el modo castellano.» Va impressionar antics companys del 1702, acostumats a deixar-li sentir la seua influència en els consells forals, fent retret de passades vel·leïtats austracistes i convit de comprar tranquil·litat a canvi de béns i riqueses. Cal, també, reconéixer el senyor Andrés com a iniciador d'una nissaga de defraudadors a Hisenda mitjançant la compra de patent de Familiar del Sant Ofici de la Inquisició (1713). Precoçment elogiat, fou nomenament alcalde (1718) «cuyo título le fue concedido por haver dado muestras de buen Vasallo afecto a la casa del Señor Don Felipe Quinto.» Ara, solament calia tenir «solar conocido» per a ser de la classe de nobles i acollir a la casa persones de rang i distinció. El cardenal Solís i el marqués de la Mina van demostrar a tothom la vàlua de la casa dels Mundina, quan van entrar per l'entrada *carrozera* i es van allotjar a la planta noble, vestida per a l'ocasió amb tapissos de bona fàbrica, salomons venecians, parets entapissades de domàs i sòls de manises, quadres bons i dolents com correspon a un senyor, biblioteca de llibres mai llegits i arxiu amb armari d'escriptures per a esdevenidora memòria.

Des de sempre, i sobretot al segle XVIII, la història dels senyors és una història d'hereus. L'hereu, el primer fill mascle, s'havia de dir com l'avi de la casa. El pare li feia sentir l'esperit i l'orgull de classe. La primera màxima que aprenia era que la família és antiquíssima i distingida. Quan ja estava en edat de casar sabia que «los enlaces que han tenido son con las familias mas distinguidas Nobles y Casas ilustres.» Les filles sabien brodar coixins, pendons de processó i quadres de sants i santes amb llegendes en castellà. Les seues mans eren de didal i agulla. Els seus pensaments de somnis romàntics s'abocaven a caçar hereu, no era cas d'envellir sola, erta i dreta. Per això, aquell pretenent buscat pels bancals de Penyagolosa amb casa pairal d'escut va ser considerat un bon casori.

El senyor Joaquín Polo de Bernabé i Fabra va donar bon passar i bon llustre a la família Mundina. Llesca a llesca va saber guanyar-se voluntats de renom i fortuna incerta. Mirant-se aquella casa blasonada amb un món ensenya al seus dos fills a comprendre el significat de les torres com a escut d'armes i explicar-les atenint-se a unes contalles més pròpies del comerciant terratinent que de gentilhome castellà. Un dels seus fills va heretar la casa l'any 1843. El senyor José María Polo de Bernabé Fabra i Borrás, tinent d'alcalde de València, diputat a Corts, secretari i vicepresident del Congrés i senador, poc va viure a la casa. Aquesta resta tancada fins a l'any 1892. Aquell any la va comprar Pasqual Herrero i Soriano. L'any 1898 es va partir en tres immobles. La casa va quedar reduïda a l'edifici central i d'ella es van separar dues casetes annexes. D'una de les casetes eixien flaires de xocolata i de l'altra s'escampaven pel carrer Major olorosos fums dels cigars La Rica de la Gran Fábrica de Tabacos de Carlos Paret y Cia de l'Habana per a escàndol de les monges de la Caritat que meditaven santa observança i santa obediència a la casa principal, que un dia va ser «solar conocido» de «Hijodalgo de sangre». Pels anys 1930 aquell solar de gentilhome es va fer casino de senyors republicans i lògia maçònica. Després, va ser llar de falangistes de «glorias imperiales». Un temps de malson escampat per l'encís d'una ràdio de «disco dedicado» que des d'aquella casa ens duia a altres mons.

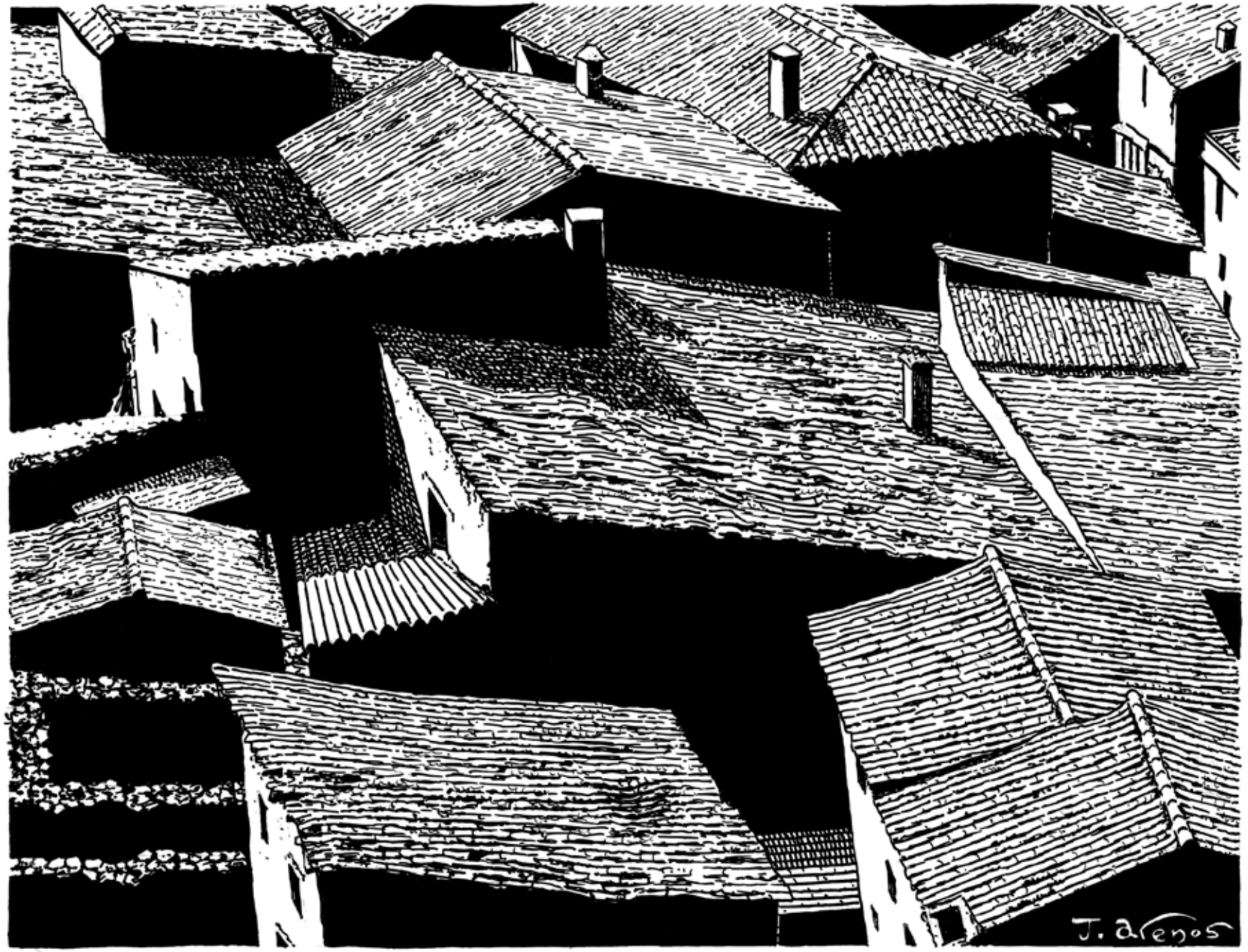
J. Arenos

LA MÉS VELLA TRADICIÓ

VICENT GIMENO I ESTORNELL
Capellà

No és necessari que m'endinse en un somni per retrobar-me amb la tradició més antiga del meu poble, per més que recorde les asseveracions d'alguns dels nostres estudiosos tot repetint que en aquesta matèria de tradicions la gent de Vila-real no n'ha encertat ni una. Usant de la benvolença pròpia del nostre indret davant aquests dogmes de fe, que somriu com la Mare de Déu de Gràcia, pense amb raó i estudi, que entre tots n'hem encertat tantes que podrien ésser totes les que cal per a sentir-nos satisfets de la nostra història, quan la tradició –memòria històrica del poble– i els documents –història escrita– els sabem atendre llegint les seues dades a favor de la vessant de la nostra *villa regalis*.

No, no és necessari ara que m'endinse en somnis de la història, quan en sóc enmig, contemplant i veient l'origen de Vila-real! Perquè tot passejant pels afores de la nostra infantesa, entre la séquia Major on nadàvem al temps que voltejava la Malganosa, els Tres Molins i el molí de la Vila, topetant-nos amb el Barranquet, m'he trobat amb el rei En Jaume I i amb el Crist de l'Hospital. Ara el paratge, quasi inhòspit dels seus dies, no és el mateix, però del que ens parla són aires de l'antigor, amb la força potser de la creuada que recuperava terres de la Plana, en la memòria de l'enyor.

Mire aquest monument al rei no mai vençut, En Jaume I, fundador d'aquesta vila i de sobte s'ha plantat un campament amb la tenda reial i les d'un exèrcit preparant-se a la conquesta de Borriana, vora un barranquet, aleshores portant l'aigua necessària, en lloc adient per a l'atac i suficientment lluny per a no ser atacats. La visió, que no un somni, veu el rei, prohoms i soldats, oint la santa missa, com és el costum a l'alba i, a l'altar on se celebra, la imatge del Crist que sempre l'acompanya; el moment d'aquesta història em fa sentir els arrels del nostre poble! No, no cerqueu en els papers la visió meua, cerqueu-la en la tradició més vella de la gent de Vila-real!

Emboirat en l'antigor, que volguera fer present, avance el pas i ho faig tot contemplant el molí de la Vila en miseriosa espera, per més que m'alegra sentir l'aigua que corre, no sé si és el goleró o la resta, per la séquia Major. De sobte veig alçar-se la cúpula d'una capella, tot formant conjunt de l'antic hospital. La imatge que presenta aquest lloc ha canviat molt des dels anys en què el rei concedira a Pere Saera el que hi alçara un "hospital per a malalts i pobres"; se'n diu que és el primer en la reconquesta d'aquestes terres. Del nostre hospital la documentació parla molt i ens conta de les festes als seus patrons sant Miquel i santa Llúcia i del crucifix per a la missa.

I ací em trobe amb la tradició, bella llegenda religiosa de la història real, en la que els nobles braus que transporten la imatge del Crist del Rei s'aturen enmig del Barranquet i no volen avançar cap a València i com En Jaume, comprenent la voluntat del Crist, deixa la seua imatge en aquell lloc, on després s'edificaria l'hospital: el Santíssim Crist de l'Hospital!

Aquesta devoció de Vila-real pel seu primer patró va ser alenada de debò al segle XVIII, quan s'edifica la capella actual, que guarda la imatge adorada, la que portem al nostre cor. Li faig una visita, com tanta gent del barri i del poble, i la memòria segueix volant pels aires de l'antigor que parlen de l'origen d'aquesta nostra *villa regalis* de l'infant Pere i el Vila-real del rei En Jaume.

No ens complauen aquestes tradicions? Als qui som del poble senzill i humil, sí! Avui el Santíssim Crist de l'Hospital ens recorda l'origen del nostre ésser:

Vila-real!

VELLS OFICIS VELLS

Vicent Pitarch i Almela
Lingüista i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Entre les gratificacions que em plau de constatar en la meua biografia hi ha la fortuna d'haver viscut, per sort al nostre poble, les dècades dels quaranta i cinquanta del segle XX. Exactament, aquell món infantil –ara mateix transfigurat en una gloriosa fantasia– va fluir als límits urbans del poble, en uns carrers que avui se'ns fan ben difícils de reconéixer i que tenien com a centre neuràlgic l'estacioneta de la *Panderola*. Una altra relíquia històrica, humana.

Aquest seguit de xambes de la meua vida va facilitar-me l'experiència directa d'uns anys que aviat es manifestarien convulsos, d'una transcendència tan formidable que encara avui no arribem a abastar-ne la dimensió exacta. Sens dubte van constituir el pas immediat a la gran eclosió, a l'autèntic *big bang* de la història social del país, que datem exactament pels anys seixanta. Aleshores les estructures econòmiques, demogràfiques, ecològiques, culturals i morals de la societat valenciana van experimentar uns processos de transformació brutal, sense comparació possible amb cap altra etapa de la història. Era, en definitiva, el part del País Valencià actual, que es produïa damunt la desaparició estricta d'una societat mil·lenària. Vella?

Per descomptat, la liquidació de la vella societat vila-realenca arrossegava darrere seu contingents importants d'una cultura brillant, que s'havia manifestat vigorosa tot al llarg d'un període dilatat de la pròpia història. S'enduia, en definitiva, una colla gloriosa d'oficis formidables, entranyables. Vells.

I heus ací que la magnífica galeria de professions artesanes que exhibeixen les planes següents hi apareix amb el rètol de "Vells oficis". *Vells oficis* o *oficis vells*? Fixeu-vos-hi bé, que la posició de l'adjectiu no és pas irrellevant: avantposat al nom, el tiny de connotacions emotives, alhora que el mateix adjectiu posposat hi marcaria la condició objectiva de caducitat que defineix tals oficis. Bé que comprenc que l'autor del recull n'haja escollit la primera opció. És natural. El Toni Pitarch és fill del Vila-real nascut de les cendres dels oficis que ací antologa, els quals, doncs, sols podria haver conegut en la fase terminal. Poc podia haver participat de la meua fortuna de viure'ls, aquells oficis, de presenciar el batec d'unes mans artesanes, venerables, d'homes i dones que es guanyaven la vida amunt i avall pels carrers del poble. Sens dubte, per als qui vam criar-nos als ravals més perifèrics de la vila, la familiaritat amb aquell artesanat proletari va ser especialment intensa, gairebé íntima. De manera definitiva, ai!, aquells oficis van desaparéixer; els percebem, doncs, com a *oficis vells* –d'un món extingit, per bé que en part enyorat– per damunt de qualsevol altra consideració.

Ara, per poc que deixe anar les ales dels records, se'm representa brillant un món encantador –i no ho amaguem: duríssim, injust– en el qual emergeixen amb un protagonisme clar el llanterner, el matalafer, el *pellero*, el *llimonero*, el fideuer (més aviat, la fideuera), el pastor, la resadora dels soterrars, el pregoner... Potser pertany també a aquesta categoria el *colmeret*? Què voleu que us en diga! És un ofici que vaig viure –i de quina manera!– als meus deu i onze anys, durant tota una prega sencera. Hem d'incloure també entre aquells oficis el del pobre? (el captaire, vaja!) I com n'hem de dir de l'ofici dels que treien el comú de les cases...? I dels oficis que dignament van exercir entre nosaltres el Mim i Vicente Nogués, i el Torrentí...?

Per cert, algun dia caldrà dedicar unes digressions generoses a dos mots que considere insuperables i que han esdevingut trets inconfusibles del tarannà vila-realenc; en concret, la *prega* i el *xambi*. Ja ho veieu: mots definitoris de dos oficis vells.

No tornarem a viure, ai!, la prega dels anys cinquanta. Ni cal dir que els oficis –com tota mena de coses i vivències– viuen a través dels seus noms corresponents i, doncs, si aquells i aquelles desapareixen, amb la seua fugida també arrosseguen els noms que els identifiquen. Quanta vida li queda encara, entre nosaltres, al mot *prega*? Per cert, la paraula és una absoluta delícia, que, a més, constitueix una marca entranyable i identificativa del nostre poble, al costat, posem per cas, d'alguna altra perla com ara *xambi*. Definitivament, heus ací paraules i coses que ens situen en una època distant, en uns paràmetres socials que han esdevingut estranys per al Vila-real del segle XXI. Afortunadament, i permeteu-me'n l'expansió.

Ben mirat, la biografia del bon amic Toni Pitarch cau fora –una simple qüestió biològica– de l'època dels oficis envellits, arcaics. Ara, aquest distanciament el dota d'un plus d'objectivitat a l'hora d'avaluar-los. Si hi afegim la finor de la seua mirada escrutadora, l'exquisida sensibilitat amb què s'aproxima a aquestes professions humaníssimes i la passió amb què viu tot allò que cau dins el poble, aleshores tenim en les estampes amb què tot seguit ens regala uns perfils esplendorosos d'un retall de la vida entranyable del Vila-real dels temps passats, i tanmateix propers. I a fe que *Poble* s'anota un èxit garantit amb la publicació de belles estampes d'aquests vells oficis vells.

Pròleg a l'obra d'Antoni Pitarch, *Vells oficis*, Vila-real: *Poble*, 2014, p. 7

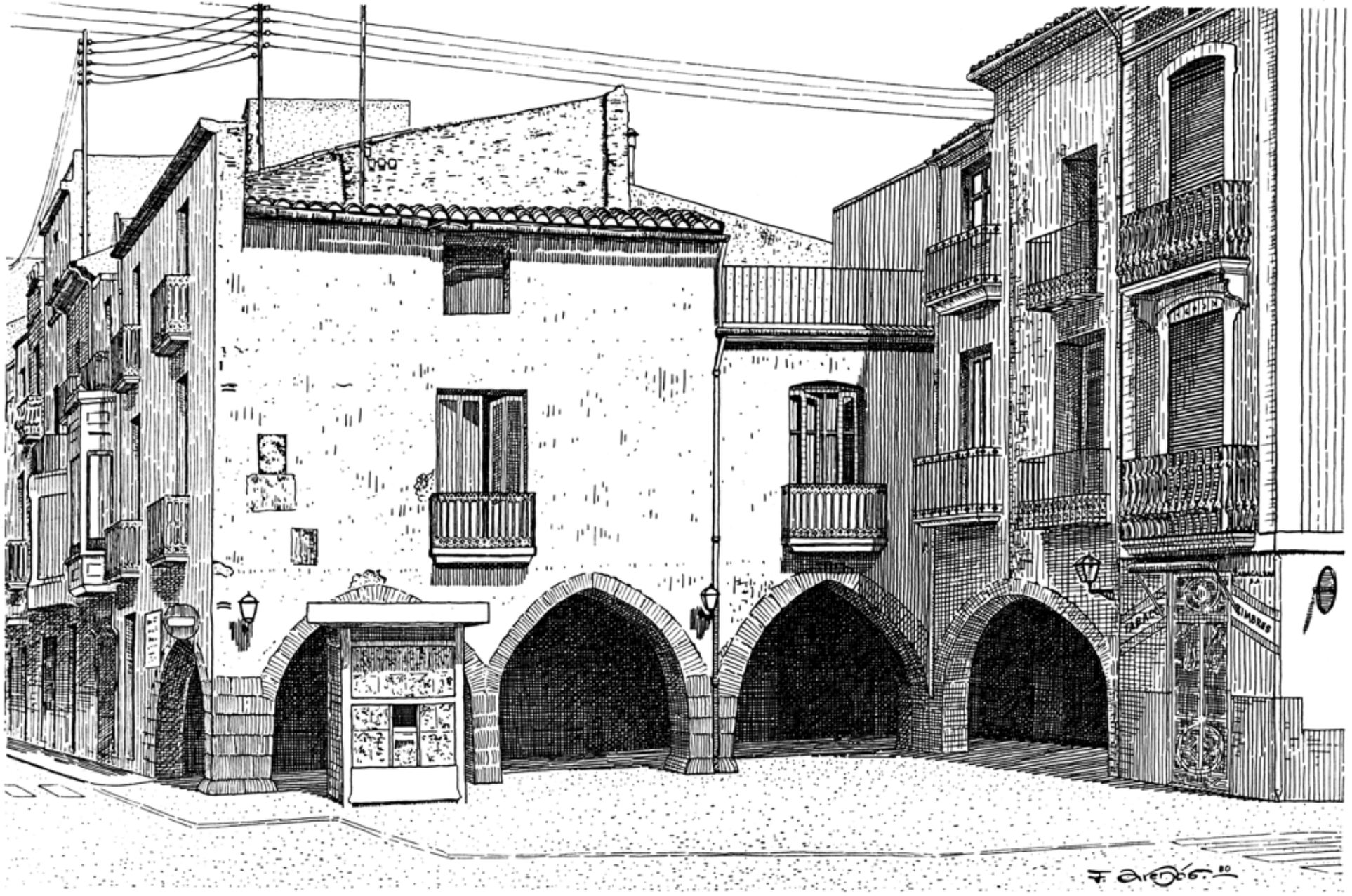

SANT GIL

VICENT USÓ
Escriptor

Des de l'estret camí que agermanava la Senda dels Pescadors amb el maset que acabàvem de visitar, la sènia de Sant Gil era només una torreta menuda i blanca, amb ulls de vidre i cresteria d'obra en els angles, que emergia d'un cos verd de pins i de figueres, un vestit vegetal que protegia de les mirades indiscretes la pell terrosa, aspra, fargada de pedra grossa, d'arena i d'aigua, dels seus murs, assaonada per les llargues matinades de fràgil rosada i les nits d'aiguatges delerosos dels estels repenjats per damunt de les figueres; una estructura que coronaven fileres de teules morisques cansades d'exposicions inacabables a la solana de l'estiu i al plovisqueig tímid de l'hivern. Des de lluny, la sènia era només aquest menut rostre blanc que emergia de la confusa massa verda del fullam, uns perfils que, a mesura que el cotxe anava apropant-se, anaven adquirint una delimitació més precisa, fins que ja podíem distingir perfectament el blanc orgullós de la torreta, la teulada fosca, els verds diferents dels pins i les figueres. La resta, l'entrellat íntim de l'edifici, quedava sepultat sota la closca verda del figuerar i la pinada i calia esbrinar-lo des de dins, com si la massa arbòria hagués rebut la missió de confondre les mirades i allunyar els ulls encuriosits que pogueren covar qui sap quins anhels estranys.

Ajaguts enmig de la mar plana dels tarongerars, els cossos d'animals mitològics de les sènies havien dominat des de les acaballes del segle passat el paisatge rural de la Vila. Ara, però, encara que la seua presència majestuosa encara imposava respecte, la proliferació de masets pertot arreu havia camuflat d'alguna manera la seua presència i tot el terme havia esdevingut una mena de sabana superpoblada de protuberàncies de teules marrons. Tanmateix, des de dalt dels ponts que saltaven l'autopista encara era possible endevinar on jeia cadascuna d'aquestes. Si més no, les torretes mitjançant les quals rebien la seua alimentació elèctrica es convertien en els signes identificatius que les feia còmplices, a totes aquestes, d'una mateixa tipologia.

Malgrat aquesta unitat estètica, la torreta que véiem i l'edifici que teníem davant eren la Torreta i la Sènia, l'única torreta i l'única sènia del món que em mereixien aquesta particularització. Vaig apropar lentament el cotxe a una vora del camí i el vaig detenir just al costat de l'entrada. La mateixa tanca de baladre d'aquells estius de la infantesa, potser ara una mica més esporgada, envoltava el seu contorn per la part de la Senda dels Pescadors. Pels altres costats, el límit l'assenyalaven un ribàs de pedres rugoses arreglades per mans expertes amb una paciència infinita i el reguer que canalitzava l'aigua del pou cap als horts situats més al sud.

I en els arbres i en el vent, dins *La memòria del vent* (Editorial Brosquil, València, 2002)

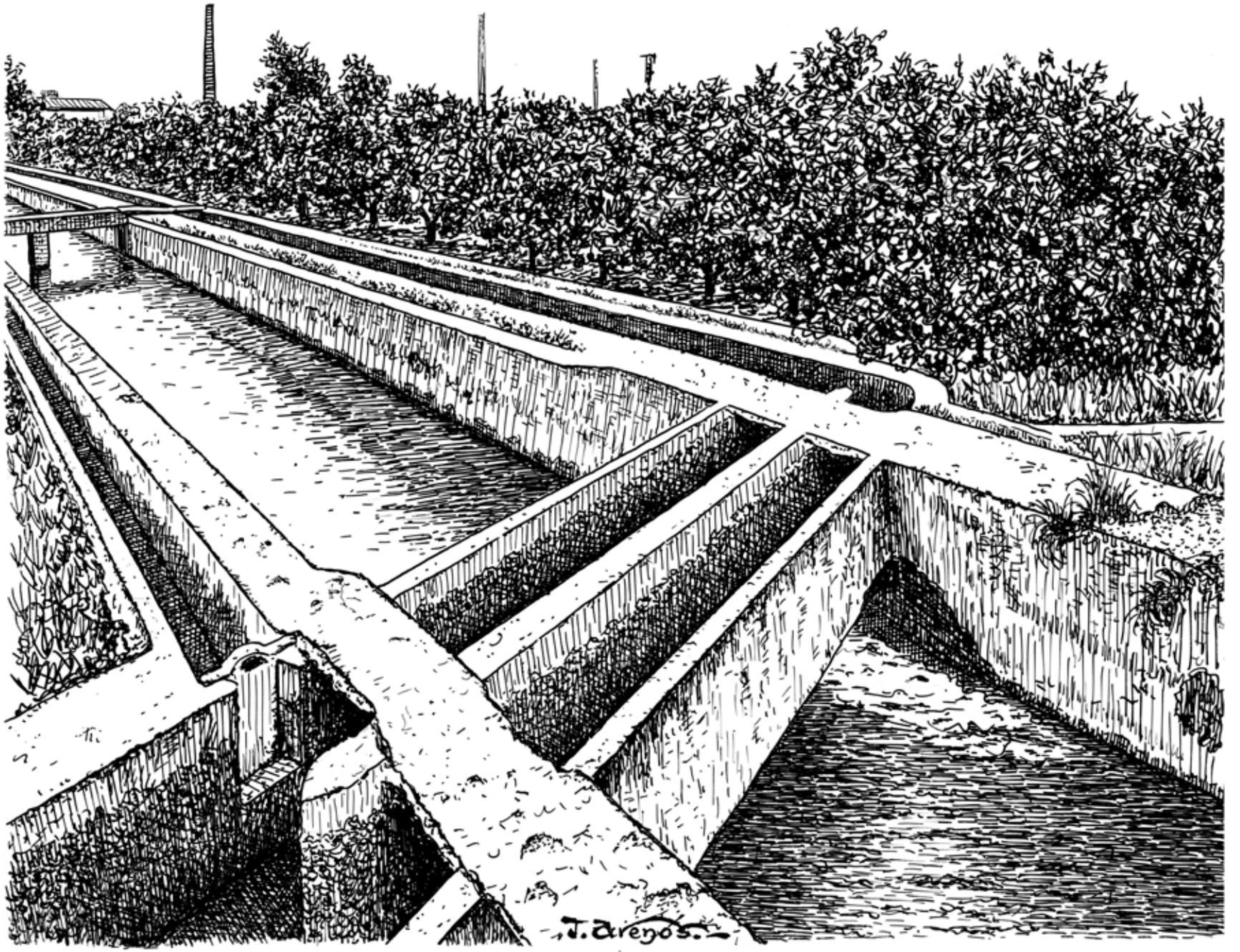
J. Arenós.

PARA TI

VICENTE SARTHOU CARRERES
Advocat i poeta (1889-1951)

La casa en la cual nací
tiene un huerto delicioso;
yo quiero esperarte allí
anhelante y tembloroso.

Emocionado esperarte,
todo amor, todo ilusión,
para allí humilde ofrecerte
mi sediento corazón.

Allí hay frutos sazonados,
y parleros colorines,
y alamedas bordeadas
de nardos y de jazmines;

y naranjos muy frondosos,
y palmeras elegantes,
y arroyuelos rumorosos,
y claveles muy fragantes.

Y deliciosos rincones
en un silencio profundo,
ocultos a las pasiones
y a las envidias del mundo.

Allí vi la luz primera
y allí quisiera vivir
una corta primavera,
y luego… alegre, morir.

Sonriente, confortado,
bendiciendo al Creador,
y viéndote allí, a mi lado,
mirándome con amor.

Cuidándome con cariño
cual mi madre me cuidaba,
cuando siendo yo muy niño,
a mi cuna se acercaba.

La casa en donde nací
tiene un huerto delicioso.
Después que tanto he sufrido,
yo quiero esperarte allí,
anhelante, tembloroso,
para formar nuestro nido.

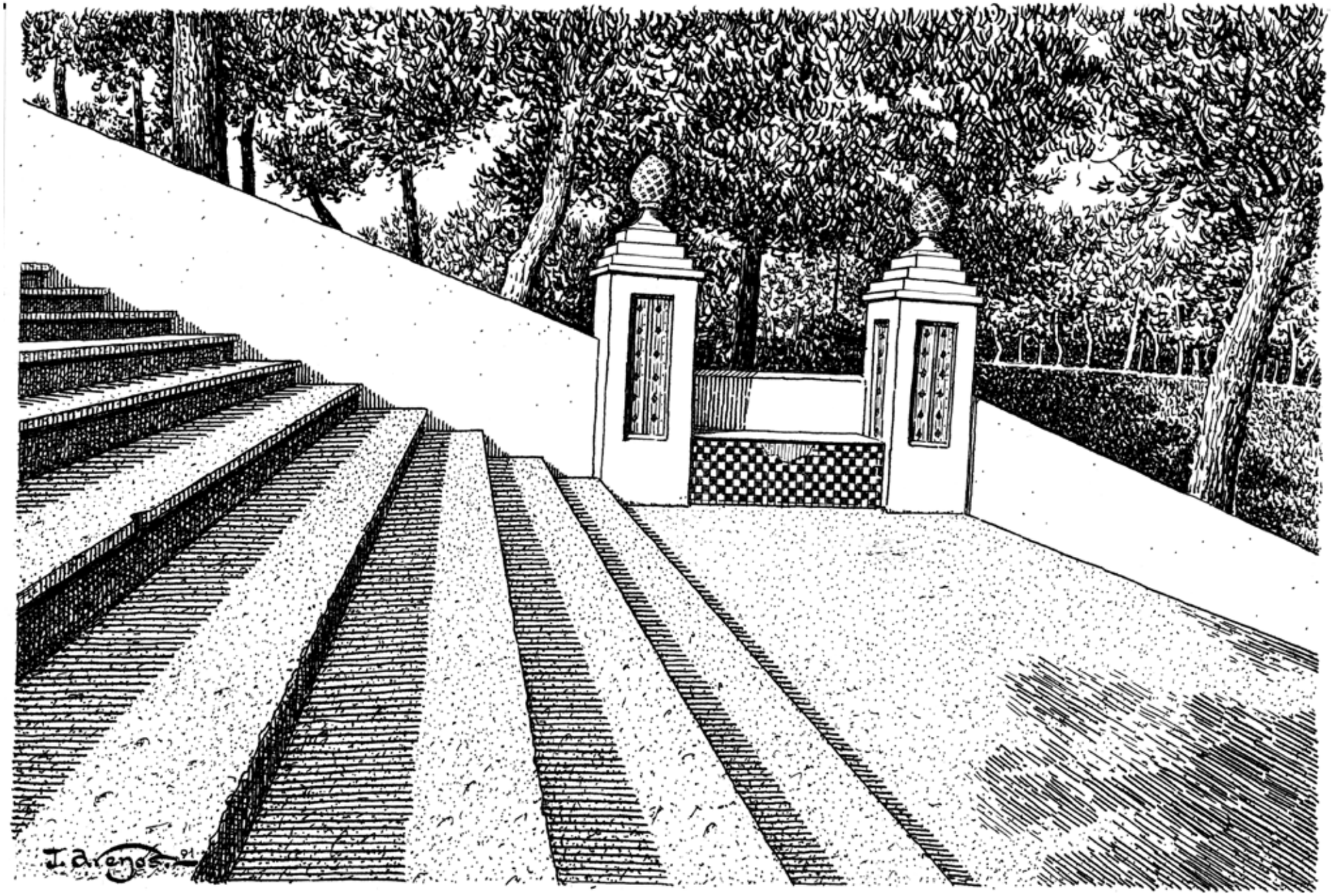
J. Arendt 91

DURA I JUSTA PROTESTA CONTRA LA CARRETERA N-340

Xavier Manzanet Moner
Periodista

Aplaudiments per a la Guàrdia Civil i xiulets per a la *Policía Armada*

Divendres 4 de març de 1977. A les set de la vesprada, un poc més de 10.000 habitants de Vila-real s'asseuen, tots a l'una, i en punt, com demanaven els fulls clandestins de convocatòria, en el que és ara el carrer de Joan Baptista Llorens a l'altura de l'encreuament amb Josep Nebot. Convé recordar-ho.

Dues hores de tall de la carretera N-340 van muntar un enrenou de consideració. Els vila-realencs estaven fins als nassos de tant de mort i ferit. Amb tota la raó, demanaven la desviació d'aquella carretera que partia la ciutat en dos.

Important presència de la Guàrdia Civil –que no va intervenir-hi en cap moment i que va rebre l'aplaudiment dels manifestants– i sorollosa i amenaçadora arribada dels antiavalots de la que llavors s'anomenava la *Policía Armada* que, amb posterioritat, van actuar a base de violència extrema i sense cap consideració cap a persones, habitatges i altres instal·lacions. Certament fastigós i excessiu va resultar allò.

Molts ho recordem amb pena i indignació i amb dificultat, molta dificultat, podem oblidar-ho.

Des del punt quilomètric 57,300 fins al 69,600 discorria la nacional 340 pel terme i bona part del nucli urbà de Vila-real.

De l'1 de gener de 1973 al 7 de juny de 1974 els accidents van ser 73 amb 1 mort i 50 ferits. Del 8 de juny de 1974 al 31 de desembre de 1975 hi va haver 56 accidents amb 4 morts i 54 ferits. En el període de 1967 a 1975 els accidents registrats van arribar als 389; els morts, 21, i els ferits, 373. Eren les dades que va facilitar a aquest periodista Juan Bautista Pons Fabregat, un dels grans directors provincials de Trànsit que vam tenir a Castelló.

"Carretera assassina" o "Vila-real no aguanta més" és el que podia escoltar-se entre els que participàrem, més que convençuts, en aquella seguda.

A petició de la Guàrdia Civil, qui açò firma –demane que em disculpen– va demanar als manifestants que ens dirigírem cap a la plaça Major amb l'advertència que no se'ns acudira arribar fins al cordó que la Benemèrita va crear en l'encreuament de la nacional amb el que era la carretera d'Onda.

Arribats al lloc, l'alcalde Samuel Garrido va preferir no dir res a la multitud i va demanar a aquest veí que parlara des del balcó per a tranquil·litzar els ànims. Així es va fer.

El 8 de març de 1977, el senyor Samuel va fer públic un comunicat, llarg, llarg, en el qual assenyalava: "No volem més morts ni ferits, però tampoc activitat agressiva dels que s'enfronten a l'ordre i les lleis i alteren la pau i la tranquil·litat".

Garrido no es va lluir precisament en el que va dir ni com ho va dir. A la majoria no ens va agradar gens, gens, gens.

Aquest periodista va ser detingut *en els temps* d'un altre personatge *gloriós*, el llavors governador civil Pablo Martín Caballero. Una perla. Va ser substituït per Juan José Izarra del Corral, de grata memòria. Després va ser subsecretari del Ministeri de l'Interior.

El Ministeri d'Obres Públiques va iniciar un informe urgent per a donar solució a allò que era causa evident d'una gran carnisseria. L'obra de desviació es va pressupostar en 200 milions de pessetes. Es van tramitar les obres per a l'actual traçat i es va iniciar el pagament d'expropiacions al juny d'aquell any 1977. Un mes després, el 26 de juliol, era atropellat un xiquet i, de nou, la ciutat va començar a emprenyar-se. El Consell de Ministres aprovava la desviació a l'agost de 1977.

Començava 1978 amb dificultats per a les expropiacions. Agost de 1979 era el mes en què entrava en servei el pont cap a Borriana sobre la N-340. Les obres de la desviació quedaven paralitzades en iniciar-se febrer de 1980. Una vegada més eren els agricultors els que pagaven els plats trencats per aquelles expropiacions.

Entrava en servei la desviació en els primers dies d'agost de 1980.

Els problemes van seguir en l'anterior carretera nacional, encara que menys i amb menys aclaparaments, i així… fins avui als carrers de Sant Manuel, Vicente Sanchiz, Joan Baptista Llorens i l'avinguda de Castelló.

I perquè no s'oblide: el llavors director de Cope a la ciutat, Joan Soler, va permetre donar canya i molta, abans i després de la solució, des dels informatius. Va col·laborar en diverses accions la treballadora de l'emissora M. Carmen Montañés.

La policia *democràtica* –li demane perdó de nou, estimat lector– va venir a buscar-me una altra vegada al desembre de 1977. Jo no era conscient d'haver col·laborat en cap maldat des de la detenció al març…, "tots no eren igual", em van dir i "et deixem aquest record alhora que et demanem disculpes". Guarde aquell bolígraf Cross amb un afecte especial.

Tot va meréixer la pena. Fins als estúpids interrogatoris dirigits per l'inspector Aledón, a qui Déu espere que tinga en la seua glòria, i que allí ens trobem per a donar-nos la mà.

Aquest servidor tornaria a fer el mateix perquè tots buscàvem una sola cosa: el bé de Vila-real, que també està en la seguretat que ha de tenir el trànsit per a conductors i vianants.

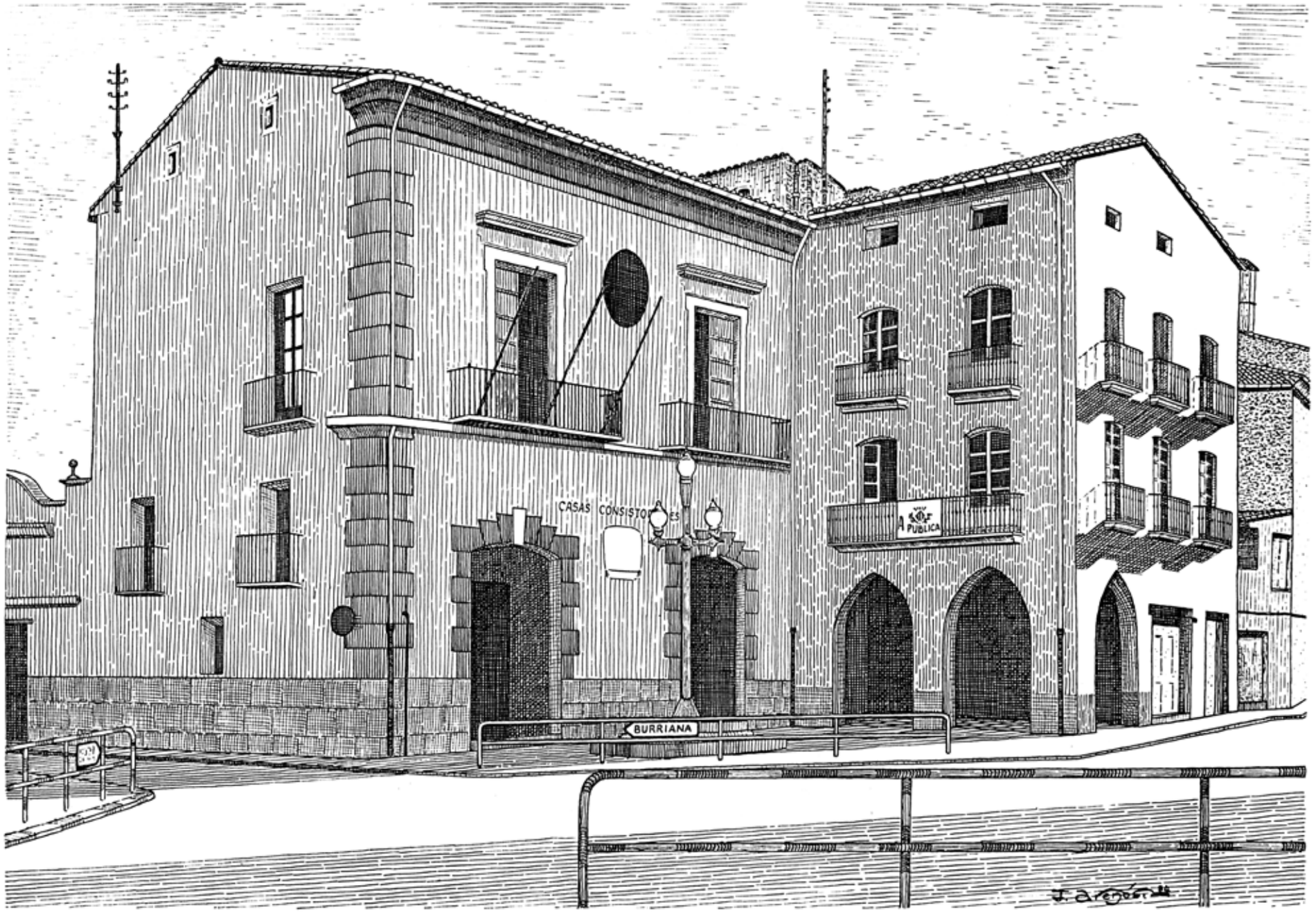
CASAS CONSISTORIALES
PUBLICA
BURRIANA

CAMÍ DE VILA-REAL

MANUEL VICENT
Escriptor

Recorde molt bé aquell paisatge de nucs: m'havien dipositat en l'interior d'un cabàs profund com un pou i dalt en el brocal tenia el cel blau, però enganxat als meus ulls s'alçava el trenat d'espart que era tot l'horitzó. Una egua que es deia Maravilla estirava un carro carregat de matalafs i altres efectes pel camí de Vila-real entre tarongers amb part de la família fugint del front i aquesta expedició de refugiats la conduïa el jornaler Macareno, segons vaig sentir contar més tard. Sense dubte el cabàs d'espart que contenia el meu cos havia transportat garrofes anteriorment perquè aquesta olor encara estava arrelada allí dins i després de tant de temps em puja des de l'inconscient a la creu de les celles quan la invoque en oració. [...]

Pel cel del cabàs divisava volant els molls d'un somier i unes quantes cadires de bova. També suraven en un desordre fatídic en l'aire distintes cassoles, la pastera i l'almud que jo havia descobert al rebost on la meua consciència es va revelar enmig de les bombes i de les pregàries de ma tia Pura. Tot oscil·lava ara al compàs dels cruixits del carro per aquell camí de terra amb fondos roderes per la partida del Tossal i de Cantalobos i jo anava acompanyat d'una mare dolorosa, d'un pare capficat, de dos germans i de Macareno que colpejava amb els ramals les suoses anques de l'egua Maravilla fugint dels rojos. Ja portava aleshores dues imatges de la Vilavella en la retina: aquella revelació de la por al rebost davant una màscara de gas i la visió d'una cua al peu d'un camió de soldats on jo estava agafat a una mà de la meu germana Rosita davant el balneari La Estrella enderrocat esperant amb una cassoleta la ració de llentilles que allí impartien com un sagrament i encara veig la gran perola fumejant, els viatges del cullerot dins un rotgle de moros que cridaven sacsant les seues capes roges.

A Vila-real ens va acollir fins a la fi de la guerra una família que tenia un hort de tarongers tocant a una propietat dels meus oncles i aquesta amistat feta durant algunes generacions a través de la sèquia compartida en la pau de l'agricultura va servir de garantia en aquelles hores infaustes. Eren llauradors de brusa, partidaris de la Puríssima amb fondos estables i dos rossins, gent bona, Doloretes i Josep Pasqual. Vivien al Raval del Carme i posaven perfumats raves a l'ensalada, tenien una ràdio de capelleta, armaris de pisa, un quadre del Cor de Jesús i el sòcol del menjador amb taulellets de manises. Els meus pares llogaren una casa al cantó del carrer Ecce Homo, prop de l'església arxiprestal i de la pescateria, avalats també per un corredor de taronges anomenat Cantavella, amic de la família, un tipus amb faixa, armilla i barret de filtre que després vaig entreveure durant la infància. Enfront de la nostra casa vivia Maria Gracieta, l'organista de l'església, que també tenia un piano amb el qual tocava el *Danubio Azul* i aquesta melodia reconeguda amb el temps la duc superposada en la memòria a la imatge d'un carrer desolat sense un gos ni un ésser humà, per on jo anava perdut al costat d'una reixa molt llarga, de la qual va eixir traspassant els barrots un frare amb immensa barba i cíngol blanc per preguntar-me qui era jo, qui eren els meus pares, què hi buscava mentre m'assenyalava amb un dit enorme i després em posava la seua palma molt carnosa a la nuca per conduir-me a un pati buit, de parets molt altes. A Vila-real anava amb la meua germana Rosita a una escola regida per sor Genoveva i una mestra que es deia *doña* Enriqueta. Jo tenia el costum de pixar-me quan en confondre una lletra del cató qualsevol d'aquestes dos harpies em pegava amb un regle no haver complert encara dos anys. La monja s'enrogia d'ira sota les seues ales emmidonades i l'altra soltava critets de rata, però en amollar-me el colp la meua germana per simpatia també es pixava i aleshores es produïa a l'escola un gran silenci. Prompte vaig aprendre que les vies urinàries portaven moltes complicacions morals i familiars. L'escalfor dels bolquets humits la porte associada al descobriment de les primeres paraules escrites, el meu menut atribut mullat que desguassava alguna cosa interior sobre els plecs de color rosa de les meues cames causava segons sembla un gran ronc en el món. Aleshores sor Genoveva m'enviava al corral de l'escola, on hi havia una figuera. Recorde que a l'ombra d'aquell arbre, que no era sinó el de la ciència del bé i del mal, vaig saber amb evidència que aquell diminut instrument que portava penjant del budell seria en endavant una font de greus problemes.

Contra Paradís, Barcelona: Ediciones Destino, 1994

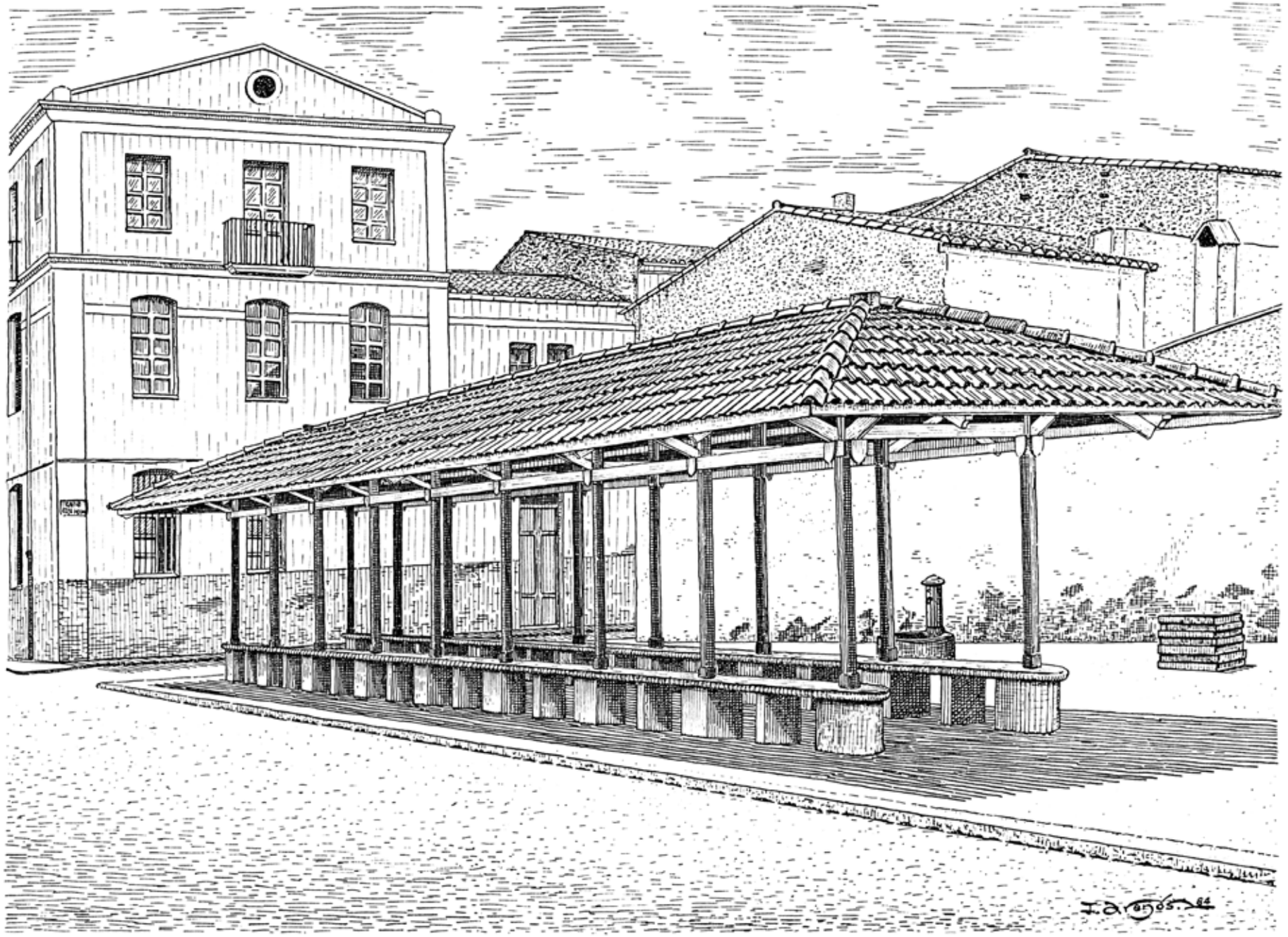

ÍNDEX TEMÀTIC PER AUTORS

	PÀGINA
Abad Cantavella, Angelina	26
Andreu, María Rosario	104
Arenós, Paloma	114
Arenós, Pau	126
Aymerich Herrero, Reyes	130
Báez, Ángel	22
Batalla Llorens, Pasqual	122
Bellmunt Pons, Maria	100
Calduch Almela, Manuel	90
Campos Micó, Óscar	112
Campos, Abel	16
Candau Martí, Juan Bautista	80
Cantavella, Rosanna	132
Carceller Ferrer, Bautista	30
Carda Rius, Esteban	54
Cervantes Saavedra, Miguel de	14
Costa Gozalbo, Ana	20
Cubedo, Pascual	116
Doñate Sebastiá, José María	70
Fausto Manzano, Vicent	142
Flores Sacristán, Onofre	110
Font, Gema	60
Fortuño Llorens, Santiago	136
Fortuño Miró, Rosita	134
García Candau, Julián	84
Gil Cheza, Ángel	24
Gil Fortuño, Clara	40
Gil i Monzó, Josep Pasqual	74
Gil Vicent, Vicent	144
Gimeno i Estornell, Vicent	146
Gracia Broch, Merche	108
Gregorio, Pilar	128
Inza, Juan Bautista	82
Juan Nebot, Manuel	92
Lizandra Rubio, Joaquín	66
Lliberós i Cubero, Susanna	140
Llop, Luis María	86
Llop Vidal, Enric	46
Manzanet Moner, Xavier	154
Martín Nebot, Manuel	94
Mezquita Broch, Pascual	118
Moliner Callergues, José Miguel	72
Moreno Gil, Francisco	58
Pardo Nácher, Cristian	42
Parra, José A.	68
Parra Robles, María Dolores	102
Pérez Arribas, Eduardo	44
Peset Gallén, Ester María	56
Peset Marí, María Victoria	106
Peset Vargas, Ernest	52
Piquer Vidal, Adolf	18
Pitarch i Almela, Vicent	148
Pitarch Font, Antoni	28
Pitarch Font, Manel	88
Portalés Llop, Enric	48
Reverter Andreu, Enric	50
Ripollés Escuder, Gracia	62
Rubert Candau, Bernardino	34
Safont Catalá, Pascual	120
Sarthou Carreres, Carlos	38
Sarthou Carreres, Vicente	152
Serrano i Rovira, Josep Pasqual	76
Soler Usó, Joan	64
Tirado Gimeno, Pasqual	124
Traver García, Benito	32
Usó i Mañanós, Josep	78
Usó, Vicent	150
Vicent, Manuel	156
Vilanova, Manuel V.	98
Vilanova Añó, Santiago	138
Vilar Llop, Carles	36
Villarreal Casalta, Manuel	96

Aquest llibre s'acabà d'imprimir
el dia 20 de febrer de 2016,
742é Aniversari de la Fundació
de Vila-real pel rei Jaume I.

Ajuntament
de Vila-real